

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής:

**Αλλοτρίωση και εξορθολογισμός:
ο Μαρξ και ο Βέμπερ για τη Νεωτερικότητα**

Μεταπτυχιακός Φοιτητής:

Λαγωνικάκης Φραγκίσκος

Επιβλέποντες:

Ρωμανός Βασίλειος

Μουζακίτης Άγγελος

Ρέθυμνο 2021

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ για τη στήριξη τους, τις βιβλιογραφικές τους προτάσεις και τις συζητήσεις που κάναμε πάνω στο θέμα της εργασίας, τους φίλους:

Γιώργο Μπανασάκη

Μαρία Νικήτα

Γιώργο Παπαχρίστο

Δέσποινα Ανιτσάκη

Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα τους επιβλέποντες καθηγητές Βασίλη Ρωμανό και Άγγελο Μουζακίτη για την άριστη καθοδήγηση τους από την αρχή της προσπάθειας μου, την άμεση ανταπόκριση τους σε ότι χρειάστηκα και την γενικότερη άψογη συνεργασία, χωρίς την οποία η ολοκλήρωση της διατριβής μου θα ήταν πολύ δυσκολότερη.

Η εργασία αφιερώνεται στην Ειρήνη Ρ.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ	1
Ευχαριστίες.....	2
Σύνοψη	4
Αλλοτρίωση και εξορθολογισμός: ο Μαρξ και ο Βέμπερ για τη Νεωτερικότητα.....	6
1. Εισαγωγή	6
2. Μαρξ και καπιταλιστική αλλοτρίωση	11
2.1 Η εμφάνιση της έννοιας της αλλοτρίωσης	11
2.2 Σύντομη αναφορά στην διαμόρφωση της μαρξικής αλλοτρίωσης	12
2.3 Η αλλοτρίωση και οι συνέπειες της	15
2.4 Αλλοτρίωση και φετιχισμός	24
2.5 Η υπέρβαση της αλλοτρίωσης και η πραγμάτωση της ειδολογικής φύσης του ανθρώπου	28
2.6 Τα εσωτερικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού που συνδράμουν στο ξεπέραςμα του	33
3. Μαξ Βέμπερ και νεωτερικότητα	38
3.1 Πως περιγράφει ο Μαξ Βέμπερ την νεωτερική εποχή	39
3.2 Η Προτεσταντική ηθική, το πνεύμα του καπιταλισμού και ο νέος τύπος ανθρώπου.	45
3.3 Οι ανησυχίες του Μαξ Βέμπερ για το μέλλον του ανθρώπου στην εποχή του ώριμου καπιταλισμού και η σημασία της προσωπικότητας.	53
3.4 Εργαλειακός λόγος και διατήρηση της ελευθερίας του πνεύματος στην πολιτική .	62
4. Καρλ Μαρξ – Μαξ Βέμπερ, μια σύγκριση των θεωριών τους για τη νεωτερική εποχή και τη θέση του ανθρώπου.....	72
4.1 Κάποιες γενικές παρατηρήσεις.....	72
4.2 Η επιρροή της πολιτικής.....	80
4.3 Το ζήτημα του ορθολογισμού στη νεωτερική εποχή.....	84
4.4 Η κριτική του Βέμπερ στον μαρξισμό	86
4.5 Βέμπερ και αξιολογική ουδετερότητα.....	94
5. Σύνοψη των κεντρικών αξόνων της εργασίας.....	96
Βιβλιογραφία:	104

Σύνοψη

Στην παρούσα διατριβή εξετάζουμε τις οπτικές του Καρλ Μαρξ και του Μαξ Βέμπερ για τη θέση του ανθρώπου στο νεωτερικό κόσμο. Τόσο ο Μαρξ που βρίσκονταν πιο κοντά στην ανάδυση αυτής της νέας εποχής και ο Βέμπερ που ήταν πιο κοντά στην ωρίμανση της, προβληματίζονται και αναλύουν την ανθρώπινη κατάσταση στην νέα αυτή ιστορική φάση, μέσα από ένα πλούσιο έργο με πολλές προεκτάσεις, οικονομικές, φιλοσοφικές, ανθρωπολογικές κ.α.

Οι οπτικές τους εκ διαμέτρου αντίθετες, μερικές φορές δείχνουν να συμφωνούν «στα σημεία», μόνο και μόνο για να πάρουν πάλι αποστάσεις στον τρόπο που προσεγγίζουν και ερμηνεύουν τα φαινόμενα. Για αυτό ακριβώς τον λόγο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια, όχι μόνο κατανόησης της νεωτερικότητας μέσα από το έργο αυτών των δυο διανοητών αλλά και η ανάλυση των διαφορετικών τους οπτικών σε επίπεδο περιεχομένου, ερευνητικού ενδιαφέροντος και μεθοδολογίας, λαμβάνοντας πάντα υπόψη την γενικότερη ιδεολογική τους σύσταση.

Η πρώτη μας δουλειά θα είναι να αναφερθούμε ξεχωριστά στο σχετικό κομμάτι του έργου του κάθε ενός. Από εκεί θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε έννοιες κλειδιά, έννοιες όπως η «αλλοτρίωση» η «ειδολογική ύπαρξη» η «αντικειμενοποίηση» ο «φетиχισμός» η «χειραφέτηση» η «γραφειοκρατία», ο «ορθός λόγος» η «τυπική ορθολογικότητα» η «προσωπικότητα» κ.α. Μέσα από την ανάλυση των εννοιών αυτών θα είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε καλύτερα τους προβληματισμούς και τις ερμηνείες του Μαρξ και του Βέμπερ για την σύγχρονη τους κοινωνία και τις επιπτώσεις που η ζωή σε μια τέτοια κοινωνία έχει στα ανθρώπινα υποκείμενα. Πέρα από την πολύ οξυδερκή τους ανάλυση του νεωτερικού κόσμου όμως, η οποία γίνεται σε μεγάλο βαθμό κατά αντιπαραβολή με τις προνεωτερικές κοινωνίες, θα αναφερθούμε και στην οπτική τους για το μέλλον της ανθρωπότητας και το

ξεπέρασμα –αν αυτό είναι τελικά δυνατόν- των εμποδίων που βάζει η νεωτερική εποχή στην ανάπτυξη του ανθρώπου ως μονάδα αλλά και ως είδος.

Τέλος, θα γίνει μια προσπάθεια σύγκρισης των θεωριών των δυο διανοητών ώστε να αναδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές, τόσο μεμονωμένα, αλλά κυρίως με αναφορά στο γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο και μεθοδολογικό φορτίο του κάθε ενός. Φιλοδοξώ να συμπεριλάβω στο κείμενο μερικά από τα πιο θεμελιώδη και ουσιαστικά στοιχεία του έργου τους -πάντα σε σχέση με το θέμα μας- και μέσα από έναν «διάλογο» μεταξύ τους, να φωτιστούν κάποιες πιθανές προεκτάσεις, περιορισμοί και να αναδειχθούν ζητήματα που προσφέρονται για περαιτέρω συζήτηση.

Αλλοτρίωση και εξορθολογισμός: ο Μαρξ και ο Βέμπερ για τη Νεωτερικότητα

1. Εισαγωγή

Η έναρξη της νεωτερικής εποχής συμβατικά τοποθετείται στο ξεκίνημα του Διαφωτισμού για αυτό και σε μεγάλο βαθμό διακατέχεται από τις αξίες του. Αξίες όπως η ισότητα, η ανθρώπινη ελευθερία, η κυριαρχία του ορθού λόγου απέναντι στις μεταφυσικές αντιλήψεις του παρελθόντος. Η νεωτερική εποχή χαρακτηρίζεται από πολύ σπουδαίες εξελίξεις στην επιστήμη, στην τεχνολογία και στη βιομηχανία, οι οποίες άλλαξαν ριζικά το πρόσωπο του παραδοσιακού κόσμου και μαζί με αυτόν και την ίδια την ανθρωπότητα. Είναι μια εποχή συνδεδεμένη με το αίσθημα της προόδου, το οποίο ενισχύουν όλες αυτές οι επιστημονικές εξελίξεις και ανακαλύψεις. Είναι επίσης μια εποχή που συνδέεται με την ανάδυση και την ωρίμανση του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, του έθνους κράτους και του αστικού τύπου δημοκρατίας.

Οι μεταβολές που έφερε στον κόσμο η νεωτερική εποχή τράβηξαν το ενδιαφέρον πολλών διανοητών οι οποίοι είτε από απόσταση είτε στο επίκεντρο των γεγονότων προσπάθησαν να την ερμηνεύσουν, να την εξηγήσουν, ακόμη και να κατευθύνουν τις όποιες εξελίξεις. Οι διαδικασίες που έλαβαν χώρα στα πλαίσια της νεωτερικότητας διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τον κόσμο που ζούμε σήμερα. Πρόκειται για μια περίοδο τόσο πυκνή σε γεγονότα, που συνεχίζει να τραβάει την προσοχή των επιστημόνων και των διανοητών ακόμη και στην εποχή μας.

Στην παρούσα εργασία θα μας απασχολήσουν οι προβληματισμοί δυο μεγάλων επιστημόνων και φιλοσόφων, σχετικά με την νεωτερική εποχή, οι οποίοι βίωσαν από πρώτο χέρι τις ιστορικές αυτές εξελίξεις. Πρόκειται για τον Καρλ Μαρξ (1818 – 1883) και τον Μαξ Βέμπερ (1864 – 1920). Φυσικά δεν πρόκειται να κάνουμε εξαντλητική μελέτη του πολυεπίπεδου έργου του κάθε ενός, καθώς κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο. Αυτό που θα προσπαθήσουμε να κάνουμε, είναι να αναφερθούμε σε κεντρικούς άξονες της θεωρίας τους, στο βαθμό που σχετίζονται με τη θέση και το

μέλλον του ανθρώπου (ως άτομο και ως είδος) στην νεωτερικότητα. Εκκινώντας από το ότι οι δυο αντιλαμβάνονται ότι κάτι αλλάζει ριζικά στην ύπαρξη του ανθρώπου στην νεωτερική εποχή και ότι το να βρει τη θέση της η ανθρωπότητα μέσα σε αυτήν την νέα κατάσταση δεν μπορεί παρά να έχει επιπτώσεις στα ανθρώπινα υποκείμενα. Οι επιπτώσεις αυτές δεν έχουν να κάνουν μόνο με το χρόνο προσαρμογής που χρειάζεται μια κοινωνία όταν κάτι αλλάζει τόσο ριζικά, αλλά σχετίζονται και με τα ιδιαίτερα εσωτερικά χαρακτηριστικά της νέας κατάστασης. Αυτός είναι και ο λόγος που τόσο ο Μαρξ όσο και ο Βέμπερ, χρειάστηκε να αναλύσουν διεξοδικά τη φύση της νέας αυτής εποχής, η οποία χαρακτηρίζεται από την ανάδυση του καπιταλισμού, την κυριαρχία του ορθολογισμού, την εξέλιξη των επιστημών, της βιομηχανίας κ.α.

Κεντρικό σημείο αναφοράς στον Βέμπερ είναι η κυριαρχία του ορθού λόγου, ο οποίος όπως θα δούμε και στα σχετικά κεφάλαια, ενώ μοιάζει να απελευθερώνει τα ανθρώπινα υποκείμενα από τα δεσμά της δεισιδαιμονίας και του ανορθολογισμού των παραδοσιακών κοινωνιών, τα καταπιέζει με το δικό του τρόπο, στερώντας τους την δυνατότητα για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Ο Μαρξ από την πλευρά του, θεωρεί την καπιταλιστική κοινωνία αλλοτριωτική για τον άνθρωπο, πιστεύει ότι στέκει εμπόδιο στο να φτάσει ο άνθρωπος σε αυτό που είναι «δυνάμει» και θεωρεί τον «ενεργεία» άνθρωπο μέσα στον καπιταλισμό ως μια οντότητα που δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως. Πέρα όμως από τα όποια εμπόδια, και οι δυο διανοητές βλέπουν ότι στη Νεωτερικότητα υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης του ανθρώπου είτε ως άτομο (στην περίπτωση του Βέμπερ) είτε ως είδος (στην περίπτωση του Μαρξ).

Για τον Μαρξ, η εποχή της κυριαρχίας του καπιταλισμού αποτελεί προϋπόθεση και ενδιάμεσο βήμα στο τελεολογικό του μοντέλο για την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας μέσα στην ιστορία, αποτελεί εξέλιξη μιας προηγούμενης κατάστασης και προπομπό μιας διάδοχης. Ο Βέμπερ, διακρίνει στην νέα αυτή κατάσταση μια ευκαιρία για κάποια άτομα να αντισταθούν και μέσω αυτής της αντίστασης να εξελιχθούν ως ελεύθερες προσωπικότητες. Ο ορθός λόγος για τον Βέμπερ μπορεί ταυτόχρονα να είναι καταπιεστικός αλλά και απελευθερωτικός, καταπιεστικός, για παράδειγμα, με τη μορφή της γραφειοκρατίας και απελευθερωτικός όταν επιτρέπει

στα άτομα να κάνουν ελεύθερες και συνειδητές επιλογές υπολογίζοντας από μόνοι τους τις συνέπειες, τις δυνατότητες και τις ευθύνες. Είναι ακριβώς αυτή η υπόσχεση ατομικής ελευθερίας (που σύμφωνα με τις επιταγές του Διαφωτισμού θα επιτυγχάνονταν με την κυριαρχία του ορθού λόγου), που ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι όχι μόνο απέτυχε να επιτευχθεί στην πράξη, αλλά συνέβη ακριβώς το ανάποδο, τουλάχιστον για την πλειοψηφία των υποκειμένων. Όπως είπαμε και παραπάνω, ο Βέμπερ ελπίζει ότι μονάχα κάποια μεμονωμένα άτομα θα καταφέρουν να αντισταθούν στην ισοπέδωση και να παραμείνουν ελεύθερα.

Όπως θα φανεί και στην εργασία, οι οπτικές των δυο διανοητών διαφέρουν ριζικά σε πολλά σημεία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μεταξύ τους και κάποια στοιχεία συνάντησης. Πρόκειται να αναφερθούμε στις ιδέες και το έργο του κάθε ενός ξεχωριστά, και αφού το κάνουμε αυτό, θα γίνει και μια μεταξύ τους σύγκριση σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Η δομή που θα ακολουθηθεί είναι η εξής:

Εκτός από την εισαγωγή (κεφάλαιο 1) υπάρχουν τρία κύρια κεφάλαια και ένα τελευταίο κεφάλαιο που συνοψίζει κάποια κεντρικά ζητήματα της ανάλυσης. Το κεφάλαιο 2 έχει τον γενικό τίτλο «Μαρξ και καπιταλιστική αλλοτρίωση» αφού η έννοια της ανθρώπινης αλλοτρίωσης είναι κεντρική, ιδιαίτερα στο πρώιμο έργο του Μαρξ, και σχετίζεται με την «μοίρα» του ανθρώπινου είδους. Η πρώτη ενότητα αποτελεί μια συνοπτική εισαγωγή στην έννοια της αλλοτρίωσης του ανθρώπου ιστορικά, εκεί η αλλοτρίωση παρουσιάζεται ως απόκλιση από μια ιδανική κατάσταση ή ως απόκλιση της «ύπαρξης» από την «ουσία». Στη δεύτερη ενότητα αναφερόμαστε στην πορεία της μαρξιστικής σκέψης προς τη διαμόρφωση της θεωρίας της αλλοτρίωσης, καθώς ο Μαρξ παίρνει σταδιακά αποστάσεις από τις διδαχές του Χέγκελ. Στην τρίτη ενότητα γίνεται μια πιο εις βάθος ανάλυση της έννοιας αυτής καθώς και των συνεπειών της, εκεί βλέπουμε πόσο ισχυρή είναι στον Μαρξ η σύνδεση της έννοιας της ανθρώπινης αλλοτρίωσης με την εργασία και την ατομική ιδιοκτησία. Στην τέταρτη ενότητα γίνεται μια σύνδεση της έννοιας της αλλοτρίωσης με την μαρξική έννοια του φετιχισμού. Αυτό που προσπαθώ να δείξω εκεί είναι ότι η αλλοτρίωση δεν εξαφανίστηκε στον ώριμο Μαρξ του κεφαλαίου,

αλλά εξελίχθηκε ως μια πιο σύνθετη έννοια η οποία λαμβάνει υπόψη της και τις θεωρίες για την αξία. Στην πέμπτη και έκτη ενότητα γίνεται αναφορά -πάντα σε συμφωνία με την μαρξική θεωρία- στους τρόπους με τους οποίους μπορεί η κοινωνία να υπερβεί την αλλοτρίωση. Η οπτική του Μαρξ είναι ριζοσπαστική και επαναστατική αφού θεωρεί ότι μετά από πολλά εξελικτικά στάδια τα οποία έχει διατρέξει η ανθρώπινη κοινωνία (με βάση τον τρόπο που είναι οργανωμένη η παραγωγή στην εκάστοτε ιστορική περίοδο), θα φτάσει στο τελικό στάδιο το οποίο προϋποθέτει την ανατροπή του καπιταλισμού με αιχμή του δόρατος τους αγώνες της εργατικής τάξης. Το τελικό αυτό στάδιο ο Μαρξ το ονομάζει κομμουνισμό και διακρίνεται από τα προηγούμενα επειδή θα καταργήσει την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπό και θα απελευθερώσει τα ανθρώπινα όντα από την καταναγκαστική και άχαρη ζωώδη εργασία. Σε αυτό το στάδιο, μέσα από την άρση της αλλοτριωτικής εργασίας και την μετουσίωση της σε τέτοια που θα αναπτύσσει πλήρως τον άνθρωπο, αυτός θα μετατραπεί σε ολοκληρωμένο άνθρωπο και η ύπαρξη του θα γίνει ένα με την ουσία του.

Το κεφάλαιο 3 με τίτλο «Μαξ Βέμπερ και νεωτερικότητα» αποτελείται από 4 ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται ο οπτική του Βέμπερ για την νεωτερική εποχή και την διάκριση της κοινωνίας που αυτή η εποχή αντιστοιχεί σε σχέση με αυτό που αποκαλούμε «παραδοσιακή κοινωνία». Στη δεύτερη ενότητα γίνεται αναφορά στη σύνδεση του προτεσταντισμού με τον καπιταλισμό, που αποτελεί κεντρικό επιχείρημα του δημοφιλούς έργου¹ του Βέμπερ για την προτεσταντική ηθική. Ο Βέμπερ παρατηρεί ότι ο καπιταλισμός αναπτύχθηκε πιο γρήγορα στις προτεσταντικές κοινωνίες, και προσπαθεί να δείξει γιατί το προτεσταντικό δόγμα ευνοεί την ανάπτυξη μιας συνείδησης τέτοιας που επικουρεί στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Η τρίτη ενότητα έχει να κάνει με την απαισιόδοξη οπτική του Βέμπερ, για τη θέση του ανθρώπου στη σύγχρονη κοινωνία και πως τα ανθρώπινα υποκείμενα χάνουν την αυτοτέλεια τους κάτω από την κυριαρχία του ορθού λόγου και της γραφειοκρατίας. Εκεί βλέπουμε και την αγωνία του Βέμπερ σχετικά με τις δυνατότητες ενός υποκειμένου να διατηρήσει ένα επίπεδο προσωπικής ελευθερίας μέσα από την αυτοσυνείδητη δόμηση της προσωπικότητας

---

¹ Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού

του. Στην τελευταία ενότητα, μέσα από το μοντέλο του «χαρισματικού πολιτικού ηγέτη», έχουμε μια προσπάθεια του Βέμπερ να συγκεράσει τις αξίες, τα ιδανικά, τις ιδέες, με την τυπική/εργαλειακή ορθολογικότητα που χαρακτηρίζει την νεωτερική εποχή. Για τον Βέμπερ ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρχει ως προσωπικότητα μόνο με αναφορά στον «ορθό λόγο», αλλά χρειάζεται και ένα πλαίσιο αξιών που τον εξανθρωπίζει. Ο ορθός λόγος όμως μοιάζει να είναι εχθρός των αξιών και ο Βέμπερ θέλει να λύσει αυτήν την αντίφαση. Μέσα από το στίβο της πολιτικής και στο πρόσωπο του χαρισματικού ηγέτη ο Βέμπερ προσπαθεί να αναδείξει έναν τρόπο αντίστασης και εν μέρει κυριάρχησης (ή έστω επιβίωσης) της αυτόνομης προσωπικότητας, πάνω στην ισοπεδωτική αγκαλιά της γραφειοκρατίας και της εργαλειοποίησης. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο χαρισματικός ηγέτης οφείλει σύμφωνα με τον Βέμπερ, να χρησιμοποιεί και ο ίδιος τον ορθό λόγο, γιατί μόνο με τον υπολογισμό των συνεπειών των πράξεων του μπορεί να είναι υπεύθυνος απέναντι στους ακολούθους του.

Στο κεφάλαιο τέσσερα, «Καρλ Μαρξ - Μαξ Βέμπερ, μια σύγκριση των θεωριών τους για τη νεωτερική εποχή και τη θέση του ανθρώπου», γίνεται μια προσπάθεια μέσα από συγκρίσεις των θεωριών των δυο διανοητών να βγουν κάποια συμπεράσματα όσον αφορά τις μεταξύ τους ομοιότητες, τις διαφορές, τόσο σε επί μέρους ζητήματα όσο και σε πιο κεντρικά. Στην πρώτη ενότητα γίνονται κάποιες συγκρίσεις οι οποίες δεν εντάσσονται σε κάποια συγκεκριμένη θεματική. Μεταξύ άλλων σχολιάζονται οι απόψεις τους για την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας και της μετέπειτα πορείας της. Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι δυο συμφωνούν ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να υποτάσσονται στους μηχανισμούς τους οποίους έφτιαξαν για να τους υπηρετούν, διότι έτσι χάνουν την προσωπικότητα τους (ή την ανθρωπιά τους) και μετατρέπονται σε εργαλεία/μέσα. Στο πλαίσιο αυτό, βλέπουμε πως και οι δυο συνδέουν την υποδούλωση του ανθρώπου με την εργασία, αν και στον Μαρξ αυτό είναι κάτι πολύ πιο θεμελιώδες για τη θεωρία του. Η ενότητα δυο συγκρίνει κάποιες από τις πολιτικές απόψεις των δυο διανοητών και εξετάζει κάποιες αντιλήψεις του Βέμπερ για το σοσιαλισμό. Η επόμενη ενότητα σχετίζεται με το ζήτημα του ορθού λόγου και κατά πόσο ο καπιταλιστικός κόσμος είναι ή δεν είναι ορθολογικός σύμφωνα με τον κάθε ένα από τους δυο διανοητές. Η τέταρτη ενότητα παραθέτει

κομμάτια της κριτικής του Μαξ Βέμπερ στις ιδέες τόσο του ίδιου του Μαξ όσο και των μαρξιστών, καθώς επίσης και σε αυτό που εμείς αποκαλούμε «υπαρκτός σοσιαλισμός». Τέλος, γίνεται μια αναφορά στην έννοια της «αξιολογικής ουδετερότητας» η οποία αποτελεί κεντρική επιστημονική επιδίωξη του Βέμπερ, και στο κατά πόσο είναι δυνατόν αυτή να επιτευχθεί, λαμβάνοντας υπόψη και την μαρξιστική οπτική.

Το τελευταίο κεφάλαιο με τίτλο «σύνοψη των κεντρικών αξόνων της εργασίας» αποτελεί μια συνοπτική αναφορά σε ότι θεώρησα ότι αποτελεί κεντρικό στοιχείο της ανάλυσης μας.

2. Μαξ και καπιταλιστική αλλοτρίωση

2.1 Η εμφάνιση της έννοιας της αλλοτρίωσης

Γενικότερα, η έννοια της αλλοτρίωσης μπορεί να αναζητηθεί αρκετά νωρίς στην ιστορία με αναφορά στην Ιουδαίο – χριστιανική κοσμοθεώρηση. Αφορά την απόκλιση του «πραγματικού ανθρώπου» από αυτό που ιδανικά θα ήταν ο άνθρωπος, αν ζούσε σύμφωνα με το λόγο του θεού, ο δυνάμει άνθρωπος.² Είναι δηλαδή μια κατάσταση που φιλοσοφικά θα μπορούσε να ειπωθεί ως μια διάσταση ανάμεσα στην ύπαρξη του ανθρώπου και την ουσία του. Στον Ιουδαίο – Χριστιανισμό αυτή η απόκλιση εξαλείφεται μέσα από την εγγύτητα του ανθρώπου στους «τρόπους» του θεού.

Αλλοτρίωση, λοιπόν, σε σχέση με κάτι, αλλοτρίωση του ανθρώπου σε σχέση με την ουσία του στην προκειμένη. Τόσο η έννοια της αλλοτρίωσης όσο και η έννοια της άρσης της αλλοτρίωσης αποτελούν έννοιες ιστορικές. Αυτό το κάτι από το οποίο ο άνθρωπος αλλοτριώνεται, ορίζεται πάντα με βάση ένα ιστορικό πλαίσιο, και ο

---

² Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαξ για την αλλοτρίωση, προβλήματα του καιρού μας*, μτφ. Ελένη Κωνσταντέλου, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1981, σελ. 32.

τρόπος με τον οποίο η αλλοτρίωση μπορεί να αρθεί, δεν μπορεί, και αυτός, παρά να ειπωθεί ιστορικά.

Ως φιλοσοφικό ερώτημα η έννοια της αλλοτρίωσης του ανθρώπου, σαν διάκριση της ουσίας από την ύπαρξη, διέτρεξε τον ιστορικό χρόνο και συνέχισε να προβληματίζει τους διανοητές για πολλούς αιώνες για να φτάσει μέχρι και σε αυτό που αποκαλούμε «νεωτερική εποχή». Πάνω στη διαδικασία της μετάβασης από έναν κόσμο που έφευγε (τον παραδοσιακό φεουδαρχικό κόσμο) και σε ένα κόσμο που γεννιόταν (τον αστικό, τον καπιταλιστικό), οι διανοητές της εποχής δεν μπορούσαν παρά να ασχοληθούν με μια σειρά από υπαρκτικά ζητήματα που αναδύονταν, ένα από αυτά είναι και το ζήτημα της «αλλοτρίωσης». Ο Χέγκελ, ο Φόιερμπαχ, ο Μπρούνο Μπάουερ, ο Μαρξ, ο Ρουσσώ και ο Ένγκελς είναι μόνο μερικοί από τους θεωρητικούς που ενδιαφέρθηκαν για τη θέση του ανθρώπου στη νέα αυτή εποχή και τη σχέση/διάκριση ουσίας - ύπαρξης. Δεν ενδιαφέρθηκαν μόνο για τα προβλήματα που πήγαζαν από αυτήν την νέα εποχή αλλά και για τις δυνατότητες υπέρβασης και εξέλιξης του ανθρώπου και τις κοινωνίας στο νέο αυτό περιβάλλον.

Στον Μαρξ, η έννοια της αλλοτρίωσης αποτελεί συνδεδεμένο κρίκο όλου του έργου του και όχι μόνο του πρώιμου. Στις επόμενες υποενότητες αυτού του κεφαλαίου πρόκειται να αναπτύξουμε την έννοια της μαρξικής αλλοτρίωσης, έννοια η οποία σχετίζεται άμεσα με τους προβληματισμούς του για την νεωτερική εποχή.

2.2 Σύντομη αναφορά στην διαμόρφωση της μαρξικής αλλοτρίωσης

Ήδη από τη διδακτορική του διατριβή για *«Τη διαφορά της επικούρειας και δημοκράτειας φιλοσοφίας»* ο Μαρξ εντοπίζει στο έργο του Επίκουρου αναφορές στη διαφορά ανάμεσα στην ουσία του ανθρώπου και την ύπαρξή του.³ Αργότερα, όταν ο Μαρξ (στην *«Συμβολή στην κριτική της Εγγελιανής φιλοσοφίας»*) μελετά το αστικό κράτος, παρατηρεί ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην έννοια του καθολικού και

---

³ Στο ίδιο, σελ. 73.

του ιδιωτικού συμφέροντος. Το αστικό κράτος, που γίνεται αντιληπτό από τον Χέγκελ σαν ουσία, σαν «καθολικό συμφέρον»⁴, στην πραγματικότητα αποτελεί ένα απατηλό καθολικό συμφέρον. Το ιδιωτικό συμφέρον (δηλαδή η οικογένεια και η κοινωνία των ιδιωτών) και το σύστημα του καθολικού συμφέροντος (δηλαδή το κράτος) δεν βρίσκονται μεταξύ τους πραγματικά σε σχέση ενότητας. Η αστική κοινωνία, από τη φύση της, είναι μια κοινωνία διασπασμένων και συγκρουόμενων ιδιαίτερων συμφερόντων (πολίτες εναντίον πολιτών, κράτος εναντίον πολιτών, για να φτάσει η μαρξιστική ανάλυση τελικά στην περιγραφή της ταξική διάρθρωσης της κοινωνίας και των ιδιαίτερων ταξικών συμφερόντων), πράγμα που αποκλείει την όποια καθολικότητα εντός της.

*Στις σύγχρονες κοινωνίες «Δεν υφίσταται εσωτερικός δεσμός, ενότητα ανάμεσα στη σφαίρα του καθολικού συμφέροντος και στη σφαίρα των ιδιωτικών συμφερόντων, αλλά υφίσταται μια ενότητα μεταξύ αυτών των σφαιρών ως αμοιβαία αποξενωμένων. [...] Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Μαρξ αποδεικνύει ότι υπάρχει αποξένωση εντός της ενότητας, ότι υφίστανται σφαίρες με αυτοτελείς ουσίες που συνδέονται με σχέση εξωτερικής αναγκαιότητας».*⁵

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε ότι το ενδιαφέρον του Μαρξ για την διαφορά ανάμεσα στην ύπαρξη και την ουσία δεν έχει μονάχα μια ανθρωπολογική φιλοσοφική πλευρά. Ο Μαρξ αναζητά να θεμελιώσει τη θεωρία του με βάση αυτό που παρατηρείται στον πραγματικό κόσμο και πως αυτό αντιφάσκει στο τελεολογικό μοντέλο του Χέγκελ. Η έννοια προσεγγίζεται μέσα από ιστορικούς θεσμούς όπως είναι αυτός του κράτους, ενός κράτους όμως που δεν έχει φτάσει στην τελική, την πιο εξελιγμένη του μορφή όπως υποστήριζε ο Χέγκελ. Οι καταβολές του Μαρξ από την Εγελιανή τελεολογική φιλοσοφία για το κράτος, τον κάνουν να ξεκινήσει από εκεί την κριτική του προσέγγιση. Στην Εγελιανή έννοια του κράτους ο Μαρξ διαπιστώνει ότι η πραγματικότητα (ο πραγματικός κόσμος) δεν

---

⁴ Για τον Χέγκελ ότι το κράτος αποτελεί την ανώτερη [κοινωνική] κατηγορία, την ουσία όλων των επί μέρους όψεων των κοινωνικών φαινομένων, και το αστικό κράτος την πιο εξελιγμένη μορφή αυτής της ουσίας.

⁵ Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς Βαζιούλιν, *Το γίνεσθαι της μεθόδου της επιστημονικής έρευνας του Κ. Μαρξ (Λογική πτυχή)*, μτφ. Επιμ. Τριαντάφυλλος Μειμάρης, Δημήτρης Πατέλης, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2020, σελ. 343, 351 – 352.

ανταποκρίνεται στην θεωρία του Χέγκελ που ήθελε το αστικό κράτος να είναι η ανώτερη ή γενική μορφή των κοινωνικών φαινομένων. Ανάμεσα στο πραγματικό κράτος, δηλαδή τη συγκεκριμένη και όχι την αφηρημένη μορφή του και ανάμεσα στην ευρύτερη κοινωνία ο Μαρξ παρατηρεί ότι υπάρχουν αντιθέσεις και συγκρούσεις συμφερόντων. Στο άρθρο του «*Δικαίωση του ανταποκριτή από τον Μοζέλα*» ο Μαρξ εντοπίζει μια ένταση και μια σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στους αμπελουργούς του Μοζέλα και τους κρατικούς υπαλλήλους. Παρατηρεί ότι οι απαιτήσεις των κρατικών υπαλλήλων από τους αμπελουργούς οδηγούσαν τη περιοχή και τους κατοίκους της σε μαρασμό. Πώς ήταν λοιπόν δυνατόν, ένα τέτοιο κράτος να αποτελεί γενική μορφή των επί μέρους, όταν βρίσκεται σε αντίθεση με τα επί μέρους;⁶ Σε αντίθεση με τον Χέγκελ, ο οποίος μοιάζει να ξεκινάει από τη θεωρία και να προσπαθεί να χωρέσει μέσα της την παρατηρήσιμη πραγματικότητα, ο Μαρξ στο προαναφερθέν άρθρο προσπαθεί να επιβεβαιώσει την θεωρία με βάση την πραγματικότητα, κάτι που τον αναγκάζει να απορρίψει το μοντέλο του Χέγκελ. Η θεωρία του Μαρξ υπό αυτήν την έννοια πηγαιίνει από κάτω προς τα πάνω, από τις ειδικές μορφές στις γενικές και όχι από τις γενικές/αφηρημένες μορφές, στις ειδικές.

Στην διαμόρφωση της θεωρίας του Μαρξ για την αλλοτρίωση, σημαντικό ρόλο, σύμφωνα με τον Μεσάρους, έπαιξε ένα κείμενο του νεαρού Ένγκελς με τίτλο «*Περίγραμμα μιας κριτικής της πολιτικής οικονομίας*», το οποίο γράφτηκε το Δεκέμβρη του 1843 και στάλθηκε στον Μαρξ τον Ιανουάριο του 1844 προς δημοσίευση στα Γερμανογαλλικά χρονικά. Εκεί, ο Ένγκελς υποστήριζε ότι η αλλοτρίωση οφείλεται σε ένα ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής (τον καπιταλιστικό) που «*αναποδογυρίζει όλες τις φυσικές και λογικές σχέσεις*», κάτι που ο ίδιος ονόμαζε «*ασύνειδη κατάσταση της ανθρωπότητας*». Το «*αντίδοτο*» σε αυτό το φαινόμενο ήταν σύμφωνα με τον Ένγκελς η εγκατάλειψη της ατομικής ιδιοκτησίας.⁷

«Αν εγκαταλείψουμε την ατομική ιδιοκτησία, τότε όλες αυτές οι αφύσικες διαιρέσεις εξαφανίζονται. Η διαφορά ανάμεσα στο συμφέρον και το κέρδος εξαφανίζεται. Το κεφάλαιο δεν είναι τίποτα χωρίς την εργασία, χωρίς την κίνηση.

---

⁶ Στο ίδιο, σελ. 318 – 319.

⁷ Ι. Μεσάρους, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση, ο.π.*, σελ. 83.

[...] Η τέτοια λύση θα έδειχνε επίσης μια διέξοδο από τις αντιθέσεις της «ασύνειδης κατάστασης της ανθρωπότητας. [...] Να παράγετε συνειδητά ως ανθρώπινα όντα που είστε – όχι σαν σκόρπια άτομα χωρίς συνείδηση του είδους σας – και θα είστε πέρα απ’ όλες αυτές τις τεχνητές και αστήριχτες αντιθέσεις. Όσον καιρό όμως εξακολουθείτε να παράγετε με τον τωρινό ασύνειδο απερίσκεπτο τρόπο, στο έλεος της τύχης, η εμπορική κρίση θα συνεχίζεται»⁸

Το παραπάνω παράθεμα βάζει στο τραπέζι δυο πολύ σημαντικά πράγματα, τη σχέση της αλλοτρίωσης με την ατομική ιδιοκτησία και τη σχέση του ανθρώπου με την εργασία. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, η εργασία στα πλαίσια της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας είναι αλλοτριωτική και οδηγεί τους ανθρώπους μακριά από αυτό που [θα μπορούσαν να] είναι ως είδος, βυθίζοντας τους σε μια «ασύνειδη» κατάσταση. Αυτόν τον προσανατολισμό διατηρεί και αναπτύσσει ο Μαρξ στα «*Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*» το κατ’ εξοχήν έργο στο οποίο αναλύει την έννοια της αλλοτρίωσης. Η ενασχόληση όμως του Μαρξ με την έννοια της αλλοτρίωσης, όπως θα δούμε, δεν σταματάει στα «*Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*». Σημαντικές πτυχές της «συζητούνται» και στην «*Γερμανική Ιδεολογία*», ενώ, σε πιο ώριμα έργα, όπως είναι «*Το Κεφάλαιο*», τα ίχνη της αλλοτρίωσης υπάρχουν έντονα στην ανάλυση του «φετιχισμού» μέσα από τη σύνδεσή της με τη θεωρία της αξίας.

2.3 Η αλλοτρίωση και οι συνέπειες της

Στα «*φιλοσοφικά χειρόγραφα του 44*» ο Μαρξ μιλάει για την ουσία του ανθρώπου όπως αυτή συντίθεται στα πλαίσια μιας φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Σύμφωνα με αυτά, η έννοια της εργασίας είναι κεντρικής σημασίας για τη συγκρότηση του ανθρώπινου όντος. Είναι αυτό που τον κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα ζωντανά. Σε αντίθεση με τα ζώα, που και αυτά κατά κάποιο τρόπο εργάζονται (π.χ. ένα πουλί θα

---

⁸ Στο ίδιο, σελ. 84 από το παράρτημα του τόμου που περιέχει τα *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα* του 1844, σελ. 175 – 209 μτφ. Από τον Martin Milligan.

φτιάξει τη φωλιά του), ο άνθρωπος, αυτό έχει τη δυνατότητα να το κάνει συνειδητά⁹ και όχι ενστικτωδώς. Επίσης, αντίθετα με τα ζώα, ο άνθρωπος συνεχίζει να εργάζεται ακόμη και όταν έχει καλύψει τις βασικές του βιολογικές ανάγκες, κάτι που σημαίνει ότι με την εργασία εκφράζεται και δημιουργικά. Την ανθρώπινη εργασία ο Μαρξ την βλέπει ως σχέση ενότητας του ανθρώπου με τη φύση. Συγκεκριμένα στο βιβλίο του Μεσάρος αυτή η ενότητα σχηματοποιείται σε ένα τρίγωνο, «άνθρωπος», «φύση», «εργασία» με την εργασία να αποτελεί την διαμεσολάβηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση.¹⁰ Η σχέση αυτή για τον Μαρξ είναι αναγκαία και η εργασία αποτελεί για τον άνθρωπο «οντολογικό καθορισμό», «πραγματικά ανθρώπινο λόγο ύπαρξης».¹¹ Στην καπιταλιστική κοινωνία όμως, αυτή η αναγκαία για τον άνθρωπο δραστηριότητα, μετατρέπεται σε αλλοτριωτική δραστηριότητα. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας του τύπου της ατομικής ιδιοκτησίας, ο εργάτης δεν καρπώνεται άμεσα ο ίδιος το προϊόν της εργασίας του, αλλά ξοδεύει τη φυσική του δύναμη για να παράξει κάτι που ανήκει στον ιδιοκτήτη κεφαλαιοκράτη. Και έτσι, μέσα από αυτή τη διαδικασία, μέσω της αλλοτριωμένης εργασίας, δημιουργείται και η θέση του κεφαλαιοκράτη.

«Ο εργάτης δε μπορεί να δημιουργήσει τίποτα χωρίς τη φύση, χωρίς τον αισθητό εξωτερικό κόσμο. Είναι η ύλη μέσα στην οποία πραγματώνεται η εργασία του, μέσα στην οποία δραστηριοποιείται και από την οποία και με τα μέσα της οποίας παράγει [...] όσο περισσότερο ο εργάτης ιδιοποιείται τον εξωτερικό κόσμο, την αισθητή φύση μέσα από την εργασία του, τόσο περισσότερο αποστερείται τον εαυτό του από τα μέσα της ζωής από δυο απόψεις: πρώτο, ο αισθητός εξωτερικός κόσμος γίνεται όλο και λιγότερο ένα αντικείμενο που ανήκει στην εργασία του, ένα μέσο ζωής της εργασίας του, και δεύτερο, γίνεται όλο και λιγότερο μέσο ζωής με την άμεση έννοια, ένα μέσο για τη φυσική επιβίωση του εργάτη [...] Η εργασία, σίγουρα παράγει θαύματα για τον πλούσιο. Για τον εργάτη, όμως, παράγει αποστέρηση. Παράγει παλάτια, αλλά μόνο τρώγλες για τον εργάτη.»¹²

---

⁹ Μάλιστα μέσα από την εργασία ο άνθρωπος καλλιεργεί τη συνείδηση του.

¹⁰ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π., σελ. 111 – 112.

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 84.

¹² Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, μτφ. Μπάμπης Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1975, σελ. 93 – 94.

Ο άνθρωπος έχει ανάγκη την εργασία διότι μέσα από αυτή επιβεβαιώνει τον εαυτό του και αναπτύσσεται πνευματικά και φυσικά. Στην αλλοτριωμένη εργασία ο εργάτης αλλοτριώνεται πνευματικά και σωματικά. Αντί η εργασία να αποτελεί ικανοποίηση μιας ανθρώπινης ανάγκης, μιας ανάγκης που υπάρχει μόνο στον άνθρωπο, μετατρέπεται σε τρόπο να ικανοποιεί τις ζωικές του ανάγκες, δηλαδή την απλή επιβίωση.¹³

Εκτός από την αλλοτριωτική εργασία, ο Μαρξ εδώ θέτει και ζήτημα άνισου μοιράσματος του παραγόμενου προϊόντος, τονίζοντας έτσι την άδικη φύση της καπιταλιστικής παραγωγής. Όλο αυτό ο Μαρξ το σχετίζει με την ατομική ιδιοκτησία, ως πηγή της αλλοτρίωσης και της άδικης διανομής των αγαθών.

«Αν το προϊόν της εργασίας είναι ξένο σε μένα και με αντιμετωπίζει σαν ξένη δύναμη, σε ποιόν ανήκει τότε; Σε μια ύπαρξη άλλη από τη δική μου. [...] Η σχέση του εργάτη προς την εργασία δημιουργεί τη σχέση του κεφαλαιοκράτη [...] Η ατομική ιδιοκτησία είναι συνακόλουθα το προϊόν το αποτέλεσμα και η αναγκαία συνέπεια της αλλοτριωμένης εργασίας, της εξωτερικής σχέσης του εργάτη προς τη φύση και τον εαυτό του»¹⁴

Μέσα σε μια τέτοια σχέση, όμως, ο άνθρωπος-που είναι εργάτης- υποβιβάζεται τελικά σε εργαλείο και επιπρόσθετα, υποτάσσεται και στο αντικείμενο το οποίο παράγει, αφού κληροδοτεί την ζωτική του ενέργεια σε αυτό, και αυτό τελικά πωλείται ως εμπόρευμα στην αγορά προς όφελος του ιδιοκτήτη. Σε αυτήν την διαδικασία ο άνθρωπος δεν μπαίνει με πραγματικά ελεύθερη βούληση. Αναγκάζεται να εργασθεί ως μισθωτός για να εξασφαλίσει τα απολύτως αναγκαία που θα τον βοηθήσουν να επιβιώσει. Χωρίς φυσικό (βιολογικές ανάγκες) ή εξωτερικό εξαναγκασμό, δεν θα επέλεγε να εργαστεί σε αυτές τις συνθήκες.¹⁵ Το να πουλάει ο άνθρωπος έτσι τον εαυτό του ο Μαρξ το παρομοιάζει με πορνεία.¹⁶ Τελικά, ο άνθρωπος εργάτης, πέφτει στο επίπεδο του ζώου, για το οποίο, η εργασία είναι απλά μέσο επιβίωσης ή καταναγκασμού, και όχι σχέση οντολογικής πραγμάτωσης.

---

¹³ Στο ίδιο, σελ. 95.

¹⁴ Στο ίδιο, 101 - 102.

¹⁵ Στο ίδιο, 95.

¹⁶ Στο ίδιο, 146.

«Η προσωπική φυσική και πνευματική ενεργητικότητα του εργαζόμενου, η προσωπική του ζωή (γιατί τί άλλο είναι η ζωή εκτός από δραστηριότητα;), γίνεται μια δραστηριότητα που στρέφεται εναντίον του, ανεξάρτητα από αυτόν και χωρίς να του ανήκει. Αυτή είναι η αυτό – αλλοτρίωση [...]»¹⁷

Εφόσον όμως η εργασία, ως άμεση σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι απαραίτητη, τότε το πρόβλημα δεν βρίσκεται στην εργασία αυτή καθ' αυτή. Είναι οι όροι της παραγωγής εκείνοι που διαμορφώνουν τα άτομα¹⁸, άρα το πρόβλημα βρίσκεται εκεί. Σύμφωνα με την ανάλυση του Μεσάρος, είναι οι διάφορες δευτερεύουσες (δηλαδή μη απαραίτητες) μεσολαβήσεις που παρουσιάζονται στην παραγωγική διαδικασία, δηλαδή στον καπιταλισμό, που πρέπει να αρθούν. Με το παραπάνω, εννοεί την ατομική ιδιοκτησία, την ανταλλαγή, τον [καταναγκαστικό] καταμερισμό της εργασίας.¹⁹ Ένα είδος εργασίας το οποίο μπορεί να είναι τόσο ανιαρό και μονότονο, τόσο ακραία εξειδικευμένο, που να αποβλακώνει τους εργάτες.²⁰

Αυτές οι μεσολαβήσεις είναι που μετατρέπουν την ανθρώπινη δραστηριότητα από δημιουργική σε καταναγκαστική, από συνειδητή σε ζώδη. Ο Μαρξ βλέπει τον καπιταλισμό ως μια ιστορική φάση της ανθρωπότητας που πρέπει να ξεπεραστεί. Δεν υπήρχε από πάντα και ούτε θα υπάρχει για πάντα στον ιστορικό χρόνο.²¹ Στην εγγεληνή τελεολογία το αστικό κράτος αποτελεί την πιο ώριμη μορφή κράτους και σε αυτό το κράτος αντιστοιχεί η αστική κοινωνία. Στην μαρξιστική τελεολογία, το αστικό κράτος έχει αντιφατική σχέση με την κοινωνία, δεν εκφράζει κάποιο γενικό συμφέρον και ούτε αυτό ούτε η αστική κοινωνία αποτελούν τις πιο εξελιγμένες κοινωνικές μορφές.

Η καπιταλιστική παραγωγή από τη φύση της αρνείται τον άνθρωπο ως ειδολογική καθολική μορφή. Για τον Μαρξ, ο άνθρωπος είναι μια ειδολογική ύπαρξη επειδή αντιμετωπίζει τον εαυτό το σαν ένα καθολικό και για αυτό ελεύθερο όν. Επειδή με τη δραστηριότητα του ως είδος οικειοποιείται συνειδητά την ανόργανη φύση. Ο

---

¹⁷ Στο ίδιο, 96.

¹⁸ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, μτφ. Λένα Σακαλή, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σελ. 170.

¹⁹ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π., σελ. 85.

²⁰ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π., σελ. 94.

²¹ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π., σελ. 86.

άνθρωπος στον καπιταλισμό δεν έχει συνείδηση του είδους του και βρίσκεται αποξενωμένος από τη φύση, δηλαδή από το φυσικό το περιβάλλον.²² Στην καπιταλιστική παραγωγή οι άνθρωποι παράγουν ως σκόρπια άτομα χωρίς συνείδηση του είδους τους. Οι άνθρωποι βλέπουν τον εαυτό τους ως μονάδα και όχι ως μέρος ενός συνόλου. Μια κοινωνία διασπασμένων ατόμων δεν μπορεί να αντιστοιχεί με κανένα τρόπο σε μια πραγματική καθολικότητα.

Διαβάζουμε στον Μεσάρος:

«Στη θέση της «συνείδησης του είδους του» από τον άνθρωπο βρίσκουμε τη λατρεία της ιδιωτικής ζωής και μια εξιδανίκευση του αφηρημένου ατόμου (σημ. δική μου - από εκεί πηγάζει και η έννοια του «πολίτη»). Έτσι ταυτίζοντας την ανθρώπινη ουσία με την απλή ατομικότητα, η βιολογική φύση του ανθρώπου συγχέεται με την ιδιάζουσα, ειδικά ανθρώπινη φύση.»²³

Η έννοια του πολίτη, που αντιστοιχεί στον τρόπο που το αστικό κράτος αντικρίζει τους ανθρώπους, αποτελεί αφαίρεση από τον πραγματικό άνθρωπο, τον τσαγκάρη, τον ψαρά, τον αγρότη, τον έμπορο. Είναι ένα κουκούλι, χωρίς περιεχόμενο, το οποίο αν θα έπρεπε κάπου να το ταιριάξουμε, θα λέγαμε ότι αντιστοιχεί περισσότερο στον τύπο του αστού, τυπικά ελεύθερου ανθρώπου, υπό την έννοια ότι είναι μια «κατασκευή» προσανατολισμένη στα δικαιώματα [του ανθρώπου] και τους νόμους που πηγάζουν από την ατομική ιδιοκτησία. Υποτίθεται ότι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο και απέναντι στο κράτος, όμως αυτό είναι μια φενάκη. Η ισότητα αυτή είναι πλασματική και φορμαλιστική, εδράζεται στην αλλοτριωμένη αντίληψη του κράτους ως έκφραση του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας. Αυτός είναι και ο λόγος που στο «Εβραϊκό ζήτημα» ο Μαρξ εξηγεί πως η πολιτική χειραφέτηση των εβραίων στην Γερμανία (η απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων) δεν εξασφαλίζει με κανένα τρόπο την πραγματική ανθρώπινη τους χειραφέτηση.²⁴ Αυτό επειδή η αλλοτρίωση «μολύνει» όλες τις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου και είναι βαθιά προσδεμένη στην ατομική ιδιοκτησία. Χωρίς την άρνηση της αλλοτρίωσης,

---

²² Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 97.

²³ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π, σελ. 88.

²⁴ Καρλ Μαρξ, *Για το Εβραϊκό ζήτημα*, μτφ. Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2010, σελ. 152.

χωρίς την κατάργηση της καπιταλιστικής ατομικής ιδιοκτησίας είναι αδιανόητο να μιλάμε για ουσιαστική ισότητα.²⁵

Οι απλοί εργάτες, από την πλευρά τους, είναι όντα χωρίς ιδιοκτησία για τα οποία η έννοια του πολίτη είναι, λίγο πολύ, κενό γράμμα. Στο βαθμό που υπάρχουν για την καπιταλιστική κοινωνία, υπάρχουν για να παράγουν προϊόντα, να αντικειμενοποιούν δηλαδή την εργατική τους δύναμη και να αντικειμενοποιούνται τελικά και οι ίδιοι, συμμετέχοντας ως απλά ζωντανά εργαλεία σε μια διαδικασία που δεν ορίζουν, δεν κατανοούν και δεν κερδίζουν τίποτα από αυτήν παρά μόνο την απλή αναπαραγωγή της αλλοτριωμένης τους αυτής ύπαρξης με παρόμοιο τρόπο που το έκαναν και τα ζώα εργασίας (βόδια, άλογα κλπ). Ακριβώς επειδή οι άνθρωποι μέσω της εργασίας αντικειμενοποιούν την ειδολογική ζωή τους, μέσω του αλλοτριωτικού τρόπου εργασίας αλλοτριώνεται και η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου ως είδος.²⁶

Στα «Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα» ο Μαρξ υποστηρίζει πως η «πολιτική οικονομία» δεν ενδιαφέρεται για τον άνθρωπο πέρα από το μέρος εκείνο του εαυτού του που απασχολείται στην παραγωγή. Από την πλευρά της, το μόνο που την ενδιαφέρει είναι να μπορεί ο εργάτης να συντηρείται [βιολογικά] τόσο όσο χρειάζεται για να μπορεί να δουλέψει και την επόμενη μέρα. Αυτός είναι και ο λόγος που οι κεφαλαιοκράτες φροντίζουν να συμπιέσουν τους μισθούς σε τέτοιο σημείο που να επαρκούν για τα απολύτως απαραίτητα, ή ακόμη και να πιέσουν το κράτος να συνδράμει και αυτό στην συντήρηση των εργατών έτσι ώστε να τους δίνουν ακόμη λιγότερα.²⁷ Ο Ρικάρντο στο βιβλίο του «*Αρχές της πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*» αναφέρει ότι τα έθνη δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια μηχανή κατανάλωσης και παραγωγής.²⁸ Σε πολλές περιπτώσεις η πολιτική οικονομία μετατρέπεται σε ηθική επιστήμη που καλεί τους εργάτες να είναι ολιγαρκείς, μετρημένοι, να μη ζητάνε πολλά, να αποταμιεύουν, να ζουν σαν ασκητές, να αποδεχθούν δηλαδή την μοίρα τους.²⁹

---

²⁵ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π, σελ. 144.

²⁶ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 99.

²⁷ Στο ίδιο, σελ. 108 – 109.

²⁸ Στο ίδιο, σελ. 72.

²⁹ Στο ίδιο, σελ. 144.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι είναι ο άνθρωπος αυτός που υποτάσσεται στις ανάγκες της παραγωγής και όχι η παραγωγή εκείνη που υποτάσσεται στις ανάγκες του ανθρώπου. Μάλιστα, στην καπιταλιστική παραγωγή και στην αγορά, δεν υποτάσσεται μόνο ο εργάτης αλλά και οι κεφαλαιοκράτες, όμως οι δεύτεροι κάθε άλλο παρά ζημιώνονται (τουλάχιστον οικονομικά) από αυτή τους τη δέσμευση. Πάντως, αυτή η απληστία και το ασταμάτητο κυνήγι συσσώρευσης κέρδους, που για τον απλό εργάτη είναι το κυνήγι απλά των προς το ζην, φτωχαίνει όλους τους ανθρώπους, αφού τους μετατρέπει σε μονοδιάστατα –όχι πνευματικώς πλούσια– όντα, όσο υλικό πλούτο και αν κατέχουν.³⁰ Το κυνήγι του κέρδους, ή της επιβίωσης στην περίπτωση του εργάτη, τοποθετεί στο παρασκήνιο ή αφήνει αναξιοποίητα τυχόν ενδιαφέροντα και ταλέντα των ανθρώπων τα οποία δεν σχετίζονται άμεσα με τις λειτουργίες της αγοράς.

Μέσα από την αλλοτριωμένη εργασία αλλοτριώνεται και η σχέση του ανθρώπου με τους άλλους ανθρώπους. Όλες οι σχέσεις και οι δυνάμεις της εργασίας αλλά και οι σχέσεις κοινωνικής επικοινωνίας υποτάσσονται στην βιομηχανία. Η αγορά χρειάζεται και αγοράζει μόνο την εργατική δύναμη των ανθρώπων (και μάλιστα το είδος της εργασίας που αντιστοιχεί στους σχεδιασμούς της παραγωγής, δεν την ενδιαφέρει τι ακριβώς μπορεί να προσφέρει ο εργάτης αλλά τι χρειάζεται από αυτόν), αδιαφορεί για τις άλλες «ποιότητες» των εργατών ως ανθρώπινα όντα. Υπό αυτήν την έννοια, ο άνθρωπος από την σκοπιά της αγοράς είναι αφηρημένος άνθρωπος, δηλαδή εργατική δύναμη, μισθωτός εργάτης.³¹ Τα πάντα διαμεσολαβούνται από την βιομηχανική παραγωγή και την αγορά, οι άνθρωποι μεταξύ τους έρχονται σε επαφή ως αγοραστές και πωλητές, τα προϊόντα είναι εκείνα που καθορίζουν τις μεταξύ τους σχέσεις και η βιομηχανική παραγωγή είναι εκείνη που τους μετατρέπει από πραγματικά άτομα (ανθρώπους) σε αφηρημένα άτομα (εργάτες).³² Στη «Γερμανική ιδεολογία» ο Μαρξ αναφέρει:

---

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 141.

³¹ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ο.π, σελ. 175.

³² Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 108.

«Ποτέ, σε οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο, δεν είχαν πάρει οι παραγωγικές δυνάμεις μια μορφή τόσο αδιάφορη για την επικοινωνία των ατόμων σαν ατόμων, γιατί η ίδια η επικοινωνία ήταν παλιότερα περιορισμένη»³³

Το γιατί η επικοινωνία ήταν περιορισμένη στα προηγούμενα οικονομικά συστήματα θα το εξετάσουμε παρακάτω, ας εξετάσουμε, όμως, συνοπτικά, το πρώτο μέρος της πρότασης. Αυτό που θέλει να πει εδώ ο Μαρξ είναι ότι σε συστήματα όπως ήταν για παράδειγμα το φεουδαρχικό, οι σχέσεις των ανθρώπων ήταν αδιαμεσολάβητες μεταξύ τους. Ο καλλιεργητής σχετιζόταν με τον φεουδάρχη με ξεκάθαρο τρόπο, καλλιεργούσε το χωράφι του, πλήρωνε το μερτικό του σε είδος και έκανε τις αγγαρείες του. Αντίκριζαν δηλαδή ο ένας τον άλλον σαν άνθρωποι ή πιο σωστά σαν πρόσωπα, έστω και αν η μεταξύ τους σχέση ήταν και πάλι εκμεταλλευτική και άνιση. Στην καπιταλιστική κοινωνία, οι ανθρώπινες σχέσεις διαμεσολαβούνται μεταξύ τους από εμπορεύματα και μέσω αυτών μπορεί να έρχονται σε επαφή άτομα τα οποία το ένα να μην έχει αντικρύσει ποτέ το άλλο ως πρόσωπα. Οι προσωπικές σχέσεις γίνονται σχέσεις μεταξύ αντικειμένων, «αντικειμενοποιούνται» σύμφωνα με την Μαρξική ορολογία. Στις συνθήκες αυτές αποκρύπτεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής, το «κεφάλαιο παραμένει το ίδιο στις ποικίλες φυσικές και κοινωνικές περιστάσεις, ολοκληρωτικά αδιάφορο προς το πραγματικό του περιεχόμενο».³⁴

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι στην φεουδαρχική κοινωνία δεν υπήρχε αλλοτρίωση, το αντίθετο μάλιστα. Εφόσον η γη κατέχεται από λίγους μεγάλους άρχοντες, αυτή αποξενώνεται από τον άνθρωπο και τον αντιμετωπίζει σαν ξένη δύναμη. Η διαφορά είναι ότι στο μεσαίωνα η κατοχή της γης είχε πολιτική χροιά, η ιδιοκτησία και η σχέση του εργάτη γης προς τον φεουδάρχη ήταν πολιτικά θεσμοθετημένη. Στον καπιταλισμό, τόσο η κατοχή της γης, όσο και η «κατοχή» της εργασίας εκφράζουν μόνο μια οικονομική σχέση.³⁵ Η τυπική απελευθέρωση της γης και της εργασίας στα πλαίσια του καπιταλισμού, η μετατροπή τους δηλαδή σε ανταλλάξιμο αγαθό, είναι ένας από τους λόγους που στον καπιταλισμό, σε αντίθεση με τη φεουδαρχία,

---

³³ Καρλ Μαρξ, Φρ. Έγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, πρώτος τόμος, μτφ επιμ. Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 125.

³⁴ Στο ίδιο, σελ. 110.

³⁵ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π., σελ. 146.

γεννιούνται και οι όροι ξεπεράσματος της αλλοτρίωσης, κάτι που θα εξετάσουμε πιο διεξοδικά σε επόμενη ενότητα.³⁶

Για τους οικονομολόγους της πολιτικής οικονομίας αυτή η ιστορική μορφή της γενίκευσης των εμπορικών σχέσεων δεν γίνεται αντιληπτή για εκείνους οι καπιταλιστικές σχέσεις μοιάζουν αιώνιες και η αποξενωμένη μορφή ως φυσική. Για παράδειγμα, ο Adam Smith στον «Πλούτο των εθνών» υποστηρίζει ότι η εμπορευματική κοινωνία έρχεται σε συμφωνία με μια φυσική ροπή του ανθρώπου προς την ανταλλαγή προϊόντων.

«Ο καταμερισμός της εργασίας... δεν είναι πρωταρχικό το αποτέλεσμα καμίας ανθρώπινης σοφίας... Είναι η αναγκαία, μολονότι πολύ αργή και προοδευτική συνέπεια της ροπής προς την ανταλλαγή των προϊόντων. Αν αυτή η ροπή είναι μια από κείνες τις θεμελιώδεις αρχές της ανθρώπινης φύσης... ή αν, όπως φαίνεται περισσότερο πιθανό, είναι η αναγκαία συνέπεια των λειτουργιών της λογικής και της ομιλίας, δεν ανήκει στο παρόν θέμα της έρευνας μας. Είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους, και δεν βρίσκεται σε άλλη ράτσα ζώων... Ο άνθρωπος, όμως, έχει διαρκείς λόγους για τη βοήθεια των συνανθρώπων του, και είναι μάταιο να περιμένει βοήθεια μόνο από την ευσπλαχνία τους. Υπάρχει περισσότερη πιθανότητα να επιζήσει αν προκαλέσει την εγωιστική τους αγάπη, και τους πείσει ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν κάτι γι' αυτόν...»³⁷

Είναι ξεκάθαρο ότι αυτό που ο Σμιθ θεωρεί ως φυσικό προκαθορισμό για τον άνθρωπο, αποτελεί στην πραγματικότητα τον εγωιστικό τύπο ανθρώπου της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο έρχεται και νομιμοποιείται ως φυσική μορφή η αλλοτριωμένη μορφή και εμφανίζεται όλη η ανθρώπινη ιστορία ως πορεία εκπλήρωσης ενός τελικού σκοπού που είναι η καπιταλιστική κοινωνία.

Συνοψίζοντας:

Η αλλοτρίωση δεν επιτρέπει στον άνθρωπο να εκπληρώσει την ειδολογική του ύπαρξη. Κάνει την διαδικασία της εργασίας καταναγκαστική και μπαίνει εμπόδιο στην ανάγκη του ανθρώπου για ελεύθερη και συνειδητή δημιουργία. Η συμμετοχή

---

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 142 – 143.

³⁷ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 155, από το Άνταμ Σμιθ, *Ο πλούτος των εθνών*, τ. Ι. 12 - 13.

του ανθρώπου στην παραγωγική διαδικασία διαμορφώνει και τον ίδιο, όμως στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ο άνθρωπος παράγει τη συνείδηση του ως αλλοτριωμένη συνείδηση. Επειδή η παραγωγική διαδικασία είναι κοινωνική διαδικασία, όταν η εργασία αποτελεί πηγή αλλοτρίωσης μοιραία και οι ανθρώπινες σχέσεις που πηγάζουν από αυτή, είναι και εκείνες αλλοτριωμένες, φτάνοντας μάλιστα μέχρι το σημείο της απόκρυψης του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής. Τέλος, ο άνθρωπος χάνει [αποξενώνεται από] το ίδιο το αντικείμενο που παράγει, αφού αυτό δεν ανήκει στον ίδιο αλλά στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής.³⁸

2.4 Αλλοτρίωση και φετιχισμός

Σύμφωνα με τον Αλτουσέρ ο «πρώιμος» Μαρξ των *χειρογράφων* παγιδύεται σε ένα ουμανιστικό παράδειγμα (*paradigm*) το οποίο τελικά εγκαταλείπει για χάρη μιας περισσότερο επιστημονικής προσέγγισης που απαντάται στο Κεφάλαιο. Αυτή η πεποίθηση του Αλτουσέρ που εκφράστηκε το 1966, οδήγησε σε αντιπαράθεση μαρξιστές και κομμουνιστικά κόμματα της εποχής για το αν ο «πρώιμος μαρξισμός» είναι συμβατός με την ντετερμινιστική κατανόηση των μαρξιστών λενινιστών.³⁹ Δεν θα αποπειραθώ να τεκμηριώσω μια απάντηση ως προς το παραπάνω πρόβλημα, αυτό όμως, που νομίζω ότι μπορώ να δείξω είναι ότι ακόμη και αν όντως υπάρχει μια τομή ανάμεσα σε νεαρό και ώριμο Μαρξ, υπάρχει σίγουρα και μια συνέχεια, ίχνη της οποίας διακρίνονται και στη σχέση της έννοιας της «αλλοτρίωσης» με την έννοια του «φετιχισμού» την οποία ο Μαρξ αναπτύσσει στο «Κεφάλαιο».

Για τον Karl Lowith ο «ιστορικός υλισμός» αποτελεί μια εκκοσμικευμένη εκδοχή της χριστιανικής τελεολογίας. Το σχήμα της χαμένης πρωτόγονης κοινωνίας, σύμφωνα με αυτήν την λογική, αναλογεί στην πρωταρχική κατάσταση των πρωτόπλαστων και η απώλεια αυτής της πρώτης «παρθένας» κοινωνικής συνύπαρξης αντιστοιχεί στην

---

³⁸ Βασίλης Ρωμανός (2010), Η Μαρξική κριτική της Νεωτερικότητας και το πρόβλημα της ορθολογικότητας της ιστορίας, στο Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σελ. 59 – 92.

³⁹ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, εκδ. Routledge, Λονδίνο 1993, από τον πρόλογο του Bryan S. Turner, σελ. 4.

πτώση τους από τον παράδεισο. Υπό αυτήν την έννοια, η κομμουνιστική κοινωνία συμβολίζει την επιστροφή του ανθρώπου στην «αγνή» του μορφή. Αυτή η έκπτωση από τη θεία χάρη, η «αποξένωση», αποτελεί για τον Lowith κεντρικό στοιχείο του έργου του Μαρξ, έτσι η τομή που εντοπίζει ο Αλτουσέρ στο πρώιμο και ύστερο έργο του δεν επιβεβαιώνεται. Για τον Lowith ο πρώιμος και ύστερος Μαρξ βρίσκονται στον ίδιο παρονομαστή και η κριτική του στο «κεφάλαιο» πρέπει να γίνει αντιληπτή όχι μόνο ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, αλλά ως κριτική της ανθρώπινης κατάστασης στην καπιταλιστική οικονομία, δηλαδή της «πτώσης» του ανθρώπου.⁴⁰

Αυτός ο παραλληλισμός της μαρξιστικής τελεολογίας με το χριστιανικό σχήμα δεν με βρίσκει καθόλου σύμφωνο. Στον Μαρξ, η πρωτόγονη κομμουνιστική κοινωνία δεν έχει καμία σχέση με την ώριμη κομμουνιστική κοινωνία. Αποτελεί το πιο πρώιμο στάδιο, το πιο πρωτόγονο, το πιο ανεπαρκές. Στον Μαρξ, η καπιταλιστική κοινωνία είναι πολύ ανώτερη από την πρωτόγονη κομμουνιστική, το ίδιο και η φεουδαρχική ή η δουλοκτητική. Στην πραγματικότητα ο άνθρωπος της πρωτόγονης κομμουνιστικής κοινωνίας δεν βρίσκεται σε ιδανική κατάσταση, αντίθετα, είναι ακόμη αδιαμόρφωτος και ευάλωτος. Στην χριστιανική θρησκεία οι πρωτόπλαστοι βρίσκονται σε μια ιδανική κατάσταση σε ένα τέλειο κόσμο ο οποίος χάνεται και πρέπει να επανακατακτηθεί. Στον Μαρξ ο άνθρωπος πρέπει να φτιάξει τον άνθρωπο από το μηδέν, όχι ως κάτι που ήταν και δεν είναι πια, αλλά ως κάτι που πρέπει να γίνει. Η ενότητα πρώιμου και ύστερου έργου για εμένα βρίσκεται αλλού. Ας εξετάσουμε μια τέτοια περίπτωση.

Στην τέταρτη ενότητα του κεφαλαίου με τίτλο *«Φετιχιστικός χαρακτήρας του εμπορεύματος και το μυστικό του»* ο Μαρξ μας λέει [ξανά] ότι ο άνθρωπος με τη δράση του μεταβάλλει τις μορφές των φυσικών υλών με ωφέλιμο για εκείνον τρόπο. Από αυτή του τη δραστηριότητα και μόνο, τίποτα μυστήριο δεν πηγάζει. Αν επεξεργαστεί το ξύλο και φτιάξει ένα τραπέζι αυτό το τραπέζι δεν θα έχει καμία ιδιαίτερη ιδιότητα πέρα από αυτές που πηγάζουν από την αισθητή του φύση. Αν όμως το ίδιο τραπέζι εμφανιστεί στην αγορά ως εμπόρευμα, τότε αυτομάτως αποκτά μια σειρά από φαντασιακές ιδιότητες. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μαρξ:

---

⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 15.

«Μόλις όμως εμφανίζεται σαν εμπόρευμα, μετατρέπεται σε αισθητό υπεραισθητό πράγμα. Δε στέκεται μόνο με τα πόδια του στο έδαφος μα απέναντι σε όλα τα άλλα εμπορεύματα πατάει με το κεφάλι κάτω και αρχίζει το ξυλένιο του κεφάλι να γεννοβολά φαντασιοπληξίες, πιο θαυμαστές κι από το αν άρχιζε να χορεύει στα καλά καθούμενα»⁴¹

Από πού όμως πηγάζει αυτός ο μυστικιστικός του χαρακτήρας; Ο Μαρξ μας βεβαιώνει ότι δεν πηγάζει από την αξία χρήσης του (δηλαδή από την αξία που έχει ως χρήσιμο αντικείμενο για τον άνθρωπο, ως τραπέζι που πάνω του θα φάει, ως γραφείο που πάνω του θα γράψει κλπ.). Δεν πηγάζει όμως ούτε και από τα στοιχεία που καθορίζουν την αξία (εδώ ο Μαρξ εννοεί την ανθρώπινη εργασία).

«Γιατί, πρώτο, όσο διαφορετικές και αν είναι οι ωφέλιμες εργασίες ή οι παραγωγικές δραστηριότητες, αποτελεί φυσιολογική αλήθεια ότι είναι λειτουργίες του ανθρώπινου οργανισμού, και ότι, κάθε τέτοια λειτουργία, όποιο κι αν είναι το περιεχόμενο και η μορφή της, είναι στην ουσία ξόδεμα μυαλού, νεύρων, μυώνων, αισθητήριων οργάνων κλπ. του ανθρώπου. Δεύτερο, όσο για αυτό που βρίσκεται στη βάση του καθορισμού του μεγέθους της αξίας, δηλαδή, η χρονική διάρκεια αυτού του ξοδέματος ή η ποσότητα της εργασίας, η ποσότητα διακρίνεται ακόμα και απτά από την ποιότητα της εργασίας. Σ' όλες τις κοινωνικές καταστάσεις, αν και όχι στον ίδιο βαθμό στις διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης, έπρεπε να ενδιαφέρει τους ανθρώπους ο χρόνος εργασίας που απαιτεί η παραγωγή των μέσων συντήρησης/ Τέλος, από τη στιγμή που κατά κάποιο τρόπο οι άνθρωποι εργάζονται ο ένας για τον άλλον, αποκτάει και η εργασία τους μια κοινωνική μορφή.»⁴²

Το παραπάνω παράθεμα το χρησιμοποίησα όχι μόνο ως παράδειγμα ότι από καμία από τις διαστάσεις της απλής ανθρώπινης εργασίας δεν πηγάζουν οι φανταστικές ιδιότητες των εμπορευμάτων, αλλά για να φανεί ότι για την προσέγγιση του φετιχισμού ο Μαρξ έχει λάβει υπόψη του και τη θεωρία της αξίας. Δηλαδή πολύ χοντρικά, ότι η εμπορευματική αξία πηγάζει από το ξόδεμα της εργατικής δύναμης σε δοσμένο χρόνο. Ας δούμε όμως τον μηχανισμό που αποκρύπτει την πραγματικότητα και εμφανίζει στα προϊόντα φαντασιακές ιδιότητες.

---

⁴¹ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, μτφ. Παναγιώτη Μαυρομάτη, εκδ. σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2009, σελ. 84.

⁴² Στο ίδιο, σελ. 84 - 85.

Οι ιδιότητες αυτές δεν είναι τίποτα περισσότερο από την αντανάκλαση των κοινωνικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης εργασίας πάνω στα προϊόντα που αυτή παράγει. Η κοινωνική αυτή σχέση των εργατών και όλη τους η ξοδεμένη εργατική δύναμη κληροδοτείται στα εμπορεύματα και μοιάζει ως κάτι εξωτερικό προς τους εργάτες. Είναι η σχέση των ίδιων των ανθρώπων που παίρνει μια φανταστική μορφή σαν σχέση των πραγμάτων. Αυτό ο Μαρξ το ονομάζει «φетиχισμό». Γίνεται μάλιστα στο Κεφάλαιο ένας παραλληλισμός με τη θρησκεία, όπου η φαντασία των ανθρώπων προικίζει τις θεϊκές οντότητες με τις δικές τους ιδιότητες και τους εμφανίζει σαν αυτοτελείς μορφές που βρίσκονται σε σχέσεις μεταξύ τους και με τους ανθρώπους (μια ιδέα που πρωτίτερα είχε παρόμοια εκφράσει ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ στο έργο του για την ουσία του χριστιανισμού και που ο Μαρξ την προχώρησε παραπέρα παίρνοντας την από το θρησκευτικό πλαίσιο και γενικεύοντας τη στην οικονομία).⁴³ Τη ρίζα αυτής της σκέψης στον Μαρξ μπορούμε να τη βρούμε στα «Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα» στην έννοια της αντικειμενοποίησης.

«Το προϊόν της εργασίας είναι εργασία που ενσωματώθηκε και απέκτησε υλική μορφή σ' ένα αντικείμενο, είναι η αντικειμενοποίηση της εργασίας. [...] Στη σφαίρα της πολιτικής οικονομίας η πραγμάτωση αυτής της εργασίας εμφανίζεται σαν απώλεια της πραγματικότητας το εργάτη, η αντικειμενοποίηση σαν απώλεια και υποδούλωση προς το αντικείμενο και η ιδιοποίηση σαν αποξένωση, σαν αλλοτρίωση.»⁴⁴

Είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι αυτό που εισάγει εδώ ο Μαρξ είναι η έννοια της αξίας ως ένας τύπος γενικού ισοδύναμου, που χωρίς αυτήν δεν θα μπορούσαμε να μιλάμε για καπιταλιστική παραγωγή. Είπαμε παραπάνω ότι η αξία πηγάζει από την εργασία που έχει δαπανηθεί για την κατασκευή ενός προϊόντος. Αυτή η εργασία είναι αφηρημένη εργασία, δηλαδή εργασία υπολογισμένη όχι με βάση το περιεχόμενο της (αν δηλαδή είναι ψάρεμα, αν είναι πλέξιμο, αν είναι επεξεργασία δέρματος), αλλά εξισωμένη ως προς αυτό και συγκρίσιμη με βάση το χρόνο που δούλεψε ο κάθε εργάτης. Η αξία αυτή εμφανίζεται στην αγορά ως τιμή του

---

⁴³ Στο ίδιο, σελ. 85 - 86.

⁴⁴ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π., σελ. 92.

προϊόντος. Πίσω από αυτήν την αξία είναι που αποκρύπτονται οι πραγματικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, η ξοδευμένη τους δύναμη και ο χαμένος τους χρόνος. Αυτό συμβαίνει επειδή όλα τα παραπάνω, δύναμη, χρόνος, σχέση, ισοπεδώνονται και εκφράζονται μέσω αυτού του γενικού ισοδύναμου που «ξεχνά» όλες εκείνες τις ιδιαίτερες «μορφές» που εκφράζει ως μέγεθος. Αυτός είναι και ο λόγος που ο φετιχισμός εμφανίζεται μαζί με τον καπιταλισμό και όχι πιο πριν, στο σύστημα εκείνο δηλαδή που οι εμπορευματικές σχέσεις γίνονται κυρίαρχες και γενικεύονται. Φετιχισμός δεν συναντάται μόνο στα εμπορεύματα αλλά και στο ίδιο το χρήμα. Ένα χαρτονόμισμα σαν τυπωμένο χαρτί έχει στην πραγματικότητα ευτελή αξία, είναι όμως ο ρόλος του ως ανταλλακτικό ισοδύναμο που του προσδίδει αξία πολλαπλάσια από αυτήν που πραγματικά έχει. Μια από τις πιο συχνές παρανοήσεις που συνοδεύει φετιχισμό, είναι η εντύπωση ότι η αξία του προϊόντος πηγάζει όχι από την ενσωματωμένη σε αυτό εργασία, αλλά από την αγορά, στην διαδικασία δηλαδή της ανταλλαγής και όχι της παραγωγής. Αυτή η λανθασμένη κατά τον Μαρξ αντίληψη υιοθετείται από την φιλελεύθερη πολιτική οικονομία.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω νομίζω ότι στην έννοια του φετιχισμού ο Μαρξ συμπεριλαμβάνει και την έννοια της αλλοτρίωσης καθώς αποτελεί συνέχεια της. Βασικό στοιχείο αυτής της συνέχειας είναι η εισαγωγή της θεωρίας της αξίας την οποία ο Μαρξ ανέπτυξε στο ύστερο έργο του.

2.5 Η υπέρβαση της αλλοτρίωσης και η πραγμάτωση της ειδολογικής φύσης του ανθρώπου

Σε προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκε ότι τόσο ο Μαρξ, όσο και άλλοι στοχαστές, αντιμετώπιζαν την νεωτερική εποχή όχι μόνο κριτικά αλλά και σαν μια δυνατότητα εξέλιξης του ανθρώπου και του ευρύτερου κοινωνικού του περιβάλλοντος. Η νεωτερικότητα, που συνδέεται με τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, έρχονταν έτσι και αλλιώς με ένα χειραφετικό πρόταγμα. Ο Μαρξ εντοπίζει πολλές δυνατότητες στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα, εκείνο δηλαδή το σύστημα που αντιστοιχεί στις νεωτερικές κοινωνίες. Η ιδέα του για τον καπιταλισμό, είναι ότι

παρά τις αντιφάσεις του και την διατήρηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, αποτελεί το πιο εξελιγμένο κοινωνικό - οικονομικό σύστημα, συγκρινόμενο πάντα με τα προνεωτερικά. Ένα σύστημα που απελευθερώνει τεράστιες παραγωγικές δυνάμεις, τέτοιες που η ανθρωπότητα ποτέ δεν είχε ξαναδεί. Ωστόσο, παρά την κατάρρευση της παραδοσιακής αριστοκρατίας και την σταδιακή επικράτηση των αστικών δημοκρατικών θεσμών η πραγματική απελευθέρωση των ανθρώπων από τον ζυγό του καταναγκασμού κάθε άλλο παρά είχε ξεπεραστεί. Ο λόγος περί ελευθερίας και χειραφέτησης, στις διακηρύξεις των αστών, απέκρυπτε απλά τα ιδιαίτερα συμφέροντα της δικής τους τάξης. Αυτό που πραγματικά είχε απελευθερωθεί ήταν το εμπόριο και η αγορά, κάτι που στην πράξη δημιουργούσε ανισότητα και καταναγκασμούς.⁴⁵

Για τον Μαρξ, εντός του ίδιου του καπιταλισμού βρίσκονται και οι προϋποθέσεις υπέρβασης του. Για παράδειγμα, η απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων που έφερε ο καπιταλισμός ήταν κάτι που ο Μαρξ έβλεπε πολύ θετικά. Εκεί δηλαδή που εντόπιζαν οι άλλοι το πρόβλημα, αυτός έβλεπε μια τεράστια δυνατότητα. Για εκείνον, όπως είδαμε και παραπάνω, ήταν ο τύπος της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής που γεννούσε τη διαστρέβλωση.⁴⁶ Ας τα βάλουμε όμως σε μια σειρά.

Ζητούμενο για τον Μαρξ είναι το πώς θα εκπληρωθεί το αίτημα του Διαφωτισμού για την απελευθέρωση του ανθρώπου, κάτι που για να συμβεί προϋποθέτει την άρση της αλλοτρίωσης. Η υπέρβαση αυτή μπορεί να γίνει μόνο μέσα από τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, με το περιβάλλον του (φυσικό και κοινωνικό), και όχι μέσα από ιδεατές κατασκευές, όπως είναι η καθολική έννοια του κράτους στο Χέγκελ. Το αστικό κράτος όχι μόνο δεν εκφράζει καθολικά την κοινωνία, αλλά βρίσκεται και σε αντίθεση με το καθολικό συμφέρον. Ο πραγματικός άνθρωπος, που βγαίνει από τα στενά όρια της έννοιας του πολίτη, πρέπει να εργάζεται για να μην πεθάνει και έχει μια σειρά από ανάγκες να καλύψει, αυτή είναι μια πραγματικότητα που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από κανένα φιλοσοφικό υπερβατικό ή θρησκευτικό σχήμα.⁴⁷

---

⁴⁵ Βασίλης Ρωμανός (2010), *Η Μαρξική κριτική της Νεωτερικότητας [...]*, ο.π, σελ. 59 – 92.

⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 59 – 92.

⁴⁷ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π, σελ. 175 – 178.

«Να δούμε ακόμα ότι η λύση τους (εννοεί τη λύση των αντιθέσεων) για το λόγο αυτό δεν είναι κατά κανένα τρόπο μόνο πρόβλημα της γνώσης, αλλά ένα πραγματικό πρόβλημα ζωής, ένα πρόβλημα που η φιλοσοφία στάθηκε ανίκανη να λύσει ακριβώς επειδή το αντιμετώπισε σαν καθαρά θεωρητικό πρόβλημα»⁴⁸

Θέλω να ανοίξω εδώ μια μικρή, αλλά σημαντική, παρένθεση. Ο Μαρξ αναγνωρίζει ότι οι φυσικές επιστήμες επέδειξαν εξαιρετική δραστηριότητα και πρόοδο συγκεντρώνοντας έναν τεράστιο όγκο υλικού. Αντίθετα, στις κοινωνικές επιστήμες (φιλοσοφία γράφει ο Μαρξ), δεν παρατηρήθηκε ανάλογη πρόοδος. Η φυσική επιστήμη έχει παρέμβει και μεταμορφώσει την ανθρώπινη ζωή, και προετοιμάσει τις συνθήκες για την ανθρώπινη χειραφέτηση, ακόμη και αν όλα αυτά τα επιστημονικά επιτεύγματα βρίσκονται στα χέρια της αστικής τάξης και εναντιώνονται στους εργάτες. Η φιλοσοφία για τον Μαρξ βρίσκεται ακόμη πολύ πίσω και παλεύει με φαντάσματα και ιδεοληψίες χωρίς να έχει κάτι χειροπιαστό να προσφέρει.⁴⁹

Η σύνδεση της εργασίας και του εργάτη με την απελευθέρωση του ανθρώπου δεν είναι τυχαία στον Μαρξ, καθώς θεωρεί ότι στη χειραφέτηση του εργάτη κρύβεται όλη η ανθρώπινη χειραφέτηση.⁵⁰ Το αν θα γίνει ο άνθρωπος καλός, κακός, ατομιστής, εγωιστής κλπ, εξαρτάται από τις υλικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει, και οι συνθήκες μέσα στις οποίες ζει εξαρτώνται από το είδος και το περιεχόμενο της ανθρώπινης εργασίας.⁵¹ Συχνά, ακόμη και σήμερα, ερχόμαστε σε επαφή με αντιλήψεις του είδους «ο άνθρωπος είναι φύσει εγωιστής», οι οποίες εδράζονται σε ανιστορικές εκτιμήσεις για τη φύση του ανθρώπου που δεν μπορούν να δουν πέρα από τον τύπο εκείνο που αντιστοιχεί στην καπιταλιστική κοινωνία. Το πρότυπο δηλαδή του εγωιστή/ατομιστή ιδιώτη που δεν μπορεί να αντιληφθεί ότι η ανθρώπινη συνεργασία είναι εκείνη που παράγει τον πλούτο στην πραγματικότητα και όχι ο ατομισμός. Ο αστός εργοστασιάρχης που παίρνει το κέρδος από την (συν)εργασία των άλλων είναι φυσικό να έχει αυτού του είδους τη λογική, όμως ο ατομισμός επεκτείνεται και στους προλετάριους. *«Είναι η ατομική ιδιοκτησία εκείνη*

---

⁴⁸ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 134.

⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 136.

⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 104.

⁵¹ Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, ο.π, σελ. 175 – 178.

που έκανε τους ανθρώπους τόσο ανόητους και μονομερείς, να θεωρούν ότι ένα αντικείμενο είναι δικό τους μόνο όταν το κατέχουν, όταν υπάρχει σαν κεφάλαιο ή όταν είναι άμεσα καταναλώσιμο και έτσι η ικανοποίηση του να κατέχουμε πράγματα γίνεται η μοναδική αίσθηση που αντικαθιστά όλες τις αισθήσεις».⁵²

Η υλική άμεσα αισθητή ατομική ιδιοκτησία αποτελεί την αισθητή έκφραση της αποξενωμένης/αλλοτριωμένης ανθρώπινης ζωής, μέσα από το υπέρβαση της ατομικής ιδιοκτησίας βρίσκεται το κλειδί ξεπεράσματος κάθε επί μέρους αποξένωσης (θρησκευτικής, οικογενειακής κλπ) και η απελευθέρωση όλων των ανθρώπινων αισθήσεων και ιδιοτήτων. Όμως για τον Μαρξ δεν είναι αρκετή η απλή άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας και της καπιταλιστικής παραγωγής για να αρθεί η αλλοτρίωση. Η άρση αυτή πρέπει να γίνει και με θετικό τρόπο, δηλαδή να αντικατασταθεί η καπιταλιστική παραγωγή από έναν τύπο παραγωγής τέτοιο που όχι απλά να επιτρέπει αλλά να προωθεί και να εξασφαλίζει την πραγμάτωση του ανθρώπου ως ειδολογικό όν. Αυτό το θετικό ξεπέραςμα το ονομάζει κομμουνισμό.

«Ο κομμουνισμός είναι το θετικό ξεπέραςμα της ατομικής ιδιοκτησίας σαν ανθρώπινη αυτό – αποξένωση, και για το λόγο αυτό πραγματική ιδιοποίηση της ανθρώπινης ουσίας μέσα από τον άνθρωπο και για τον άνθρωπο, είναι η πλήρης αποκατάσταση του ανθρώπου στον εαυτό του, σαν κοινωνικής, δηλαδή σαν ανθρώπινης ύπαρξης. Μιας αποκατάστασης που απέκτησε συνείδηση και συντελέστηκε μέσα σ' όλον τον πλούτο της ανάπτυξης των προηγούμενων περιόδων. [...] είναι η γνήσια επίλυση της σύγκρουσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης, μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου, η αληθινή επίλυση της σύγκρουσης ανάμεσα στην ζωή και στο όν, ανάμεσα στην αντικειμενοποίηση και την αυτό – επιβεβαίωση, ανάμεσα στην ελευθερία και στην αναγκαιότητα, ανάμεσα στο άτομο και στο είδος.»⁵³

Αξίζει να σημειώσουμε, ότι όπως φαίνεται και στο παραπάνω παράθεμα, ο Μαρξ τον κομμουνισμό τον βλέπει όχι ως κάτι ανεξάρτητο και μεμονωμένο αλλά ως εξέλιξη μέσα στον ιστορικό χρόνο, και υπό αυτήν την έννοια υπάρχει ένα τελεολογικό στοιχείο μέσα στο «σχήμα» του.

⁵² Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, ο.π, σελ. 131.

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 126.

Στην νέα αυτή κατάσταση, του κομμουνισμού, ο άνθρωπος θα παράγει τον άνθρωπο, τον εαυτό του και άλλους ανθρώπους με τέτοιο τρόπο που η άμεση δραστηριότητα της ατομικότητας του να είναι ταυτόχρονα ύπαρξη για άλλους ανθρώπους και ύπαρξη των άλλων ανθρώπων για αυτόν. Κάπως έτσι θα αποκατασταθεί και η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, γιατί η ανθρώπινη ουσία της φύσης υπάρχει μόνο για τον κοινωνικό άνθρωπο, σαν συνδετικός κρίκος με άλλους ανθρώπους. Ο άνθρωπος για τον Μαρξ, εκτός από μοναδικό άτομο είναι και ολότητα και ως τέτοιος, η ύπαρξή του αποτελεί ταυτόχρονα και έκφραση του πραγματικού νου της κοινωνικής ύπαρξης. Υπό αυτήν την οπτική η κομμουνιστική κοινωνία *«αποτελεί τελειοποιημένη ενότητα της ουσίας του ανθρώπου με τη φύση, η αληθινή εξανάσταση της φύσης, η πραγμάτωση του νατουραλισμού του ανθρώπου και η πραγμάτωση του ανθρωπισμού της φύσης»*.⁵⁴

Στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνίας τα κοινά ανθρώπινα συμφέροντα σπάνε σε ατομικά συμφέροντα και η ατομική ιδιοκτησία είναι η υλική έκφραση αυτών των συμφερόντων. Μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας προσβάλλεται όλο το σύστημα της σχέσης του ανθρώπου με τους άλλους και της σχέσης όλων με τη φύση. Η υπέρβαση της, λοιπόν, συνεπάγεται ότι ο υλικός κόσμος και τα ανθρώπινα παραγόμενα αγαθά θα έρθουν σε συμφωνία με αυτό που πραγματικά είναι, δηλαδή κοινωνικά αγαθά, αφού η παραγωγή έχει κοινωνικό χαρακτήρα, τον οποίο σπάει η ατομική ιδιοποίηση. Με το να γίνουν τα αντικείμενα πραγματικά κοινωνικά αντικείμενα, αντικείμενα δηλαδή από όλους για όλους, αμέσως γίνεται και ο άνθρωπος κοινωνική ύπαρξη για τον εαυτό του.⁵⁵

Σε τέτοιες συνθήκες το ανθρώπινο όν μπορεί να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί πέρα από τις πέντε βασικές του ζωώδεις αισθήσεις. Μπορεί να αποκτήσει την αίσθηση του ωραίου, να απολαύσει την τέχνη, να εκτιμήσει την καλή μουσική. Μπορεί να γίνει ο άνθρωπος όπως λέει ο Μαρξ, πλούσιος άνθρωπος, να είναι *«βαθιά και αφθονα προικισμένος με όλες τις αισθήσεις, σαν σταθερή πραγματικότητα»*.⁵⁶ Σε αυτό το σημείο μπορεί κάποιος να επιχειρηματολογήσει ότι

---

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 127 – 128.

⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 132.

⁵⁶ Στο ίδιο, σελ. 134.

η αίσθηση του ωραίου και η αισθητηριακή ικανοποίηση μέσω της τέχνης, είναι κάτι που οι άνθρωποι απολαμβάνουν από τα αρχαία χρόνια. Πρέπει όμως να διερωτηθούμε, κατά πόσο αυτό αφορά το σύνολο των ανθρώπων, κατά πόσο η ανθρώπινη κοινωνία είναι έτσι δομημένη που να επιτρέπει σε όλους να αναπτύσσονται και να καλλιεργούνται; Αλήθεια, τι προοπτικές καλλιέργειας έδινε στους ανήλικους εργάτες και εργάτριες, της εποχής του Μαρξ, η εξαντλητική και κακοπληρωμένη πολύωρη εργασία; Μήπως αντί να τους οδηγεί στην πνευματική ανάταση και καλλιέργεια τους οδηγούσε στον εκφυλισμό, στον αλκοολισμό, στην πορνεία, στα πτωχοκομεία, στην εξάρτηση και στη ζητιανιά; Αυτό ακριβώς είναι που τονίζει και ο Μαρξ, ότι το ξεπέραςμα της αλλοτρίωσης δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι τα υλικά και πνευματικά αγαθά θα γίνουν κοινή ιδιοκτησία, θα γίνουν προσιτά σε όλους και όχι απλώς πολυτέλεια που θα ικανοποιεί τις ορέξεις και της αισθήσεις μιας μικρής ελίτ.

Ας εξετάσουμε όμως αυτό στο οποίο αναφερθήκαμε πολλές φορές παραπάνω. Το πώς, κατά τον Μαρξ, ο ίδιος ο καπιταλισμός δημιουργεί τις δυνάμεις εκείνες που θα οδηγήσουν στο ξεπέραςμα του.

2.6 Τα εσωτερικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού που συνδράμουν στο ξεπέραςμα του

Μιλήσαμε παραπάνω για τις διαλυτικές τάσεις του καπιταλισμού, το ότι διασπά την ανθρώπινη κοινωνία σε ατομικότητες και αποκρύπτει την κοινωνική φύση της παραγωγικής διαδικασίας. Ο Μαρξ υποστηρίζει, ότι παράλληλα με αυτήν την διαδικασία- και με αναγκαίο τρόπο- συμβαίνει και το αντίστροφο, έστω και αν, αυτό μοιάζει κάπως παράδοξο. Ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα φέρνει γενίκευση της μισθωτής εργασίας καθώς όλο και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού μετατρέπεται σε μισθωτό εργάτη, όλο και περισσότερος κόσμος συγκεντρώνεται εκεί που υπάρχουν τα εργοστάσια. Ταυτόχρονα με την γενίκευση της μισθωτής εργασίας γενικεύονται και όλες οι άλλες καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις (η αγορά, η θέση του κεφαλαιοκράτη, η καπιταλιστική επιχείρηση, η

εμπορευματοποίηση της γης, κ.α). Από την πλευρά του καπιταλισμού, οι εργάτες αντιπροσωπεύουν αφηρημένη εργασία. Φυσικά ο ένας εργάτης μπορεί να κάνει διαφορετική δουλειά από τον άλλον, όμως για όλους ισχύει ότι είναι τυπικά ελεύθεροι μισθωτοί εργάτες, πουλάνε την εργατική τους δύναμη και σαν αντάλλαγμα παίρνουν μισθό με μορφή χρήματος. Αυτή είναι η βάση της ύπαρξης τους στην παραγωγική διαδικασία, αυτή τους η ιδιότητα ενδιαφέρει τους καπιταλιστές, οπότε υπό αυτήν την έννοια έχουν μια θεμελιώδη ομοιότητα μεταξύ τους. Απέναντι τους έχουν τους κεφαλαιοκράτες, οι οποίοι κρατούν στα χέρια τους τα μέσα παραγωγής και αγοράζουν εργασία. Έχουν και οι κεφαλαιοκράτες μια θεμελιώδη ομοιότητα μεταξύ τους. Έτσι, ο Μαρξ διακρίνει δυο κύριες τάξεις με αντικρουόμενα συμφέροντα στη νεωτερική κοινωνία, από τη μια οι εργάτες, από την άλλη οι κεφαλαιοκράτες. Από τη φύση της η καπιταλιστική παραγωγή μετατρέπει στην πράξη τις ατομικότητες, τους ξεχωριστούς δηλαδή εργάτες, σε ένα είδος συλλογικότητας με βάση τα κοινά τους χαρακτηριστικά, έστω και αν, δεν αποτελούν ακόμη μια συνειδητή συλλογικότητα.

Η γενίκευση της μισθωτής εργασίας και η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνατοτήτων που έφερε ο καπιταλισμός, καθώς και η συστηματοποίηση της εργασίας στις όλο και διογκούμενες βιομηχανίες, έφεραν πολλούς εργάτες να εργάζονται δίπλα - δίπλα κάτω από τις ίδιες άθλιες συνθήκες. Οι εξελίξεις στον τύπο, στις συγκοινωνίες, στην επικοινωνία έκαναν με τη σειρά τους πιο εύκολη την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, άρα και των εργατών. Ακόμα, οι εργάτες είναι σε θέση να συγκρίνουν την διαφορά ανάμεσα στη δική τους ζωή και στη ζωή των κεφαλαιοκρατών. Όλο αυτό, για τον Μαρξ, ανοίγει το δρόμο στην καλλιέργεια μιας κοινής συνείδησης για τις εργατικές μάζες, κάτι για το οποίο βλέπουμε να γίνεται λόγος και στα Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα ενώ ως θεωρία παρουσιάζεται στην πλήρη της μορφή στο πρόλογο της «Κριτικής για την πολιτική οικονομία».

«Ο άγριος στη σπηλιά του – ένα στοιχείο της φύσης που είναι ελεύθερα προσιτό για χρήση του και κατοικία – δεν δοκιμάζει την εμπειρία του ξένου περιβάλλοντος. Νιώθει τόσο οικειότητα με το περιβάλλον του όση και το ψάρι στο νερό. Αλλά η φτωχή υπόγεια κατοικία του εργάτη είναι ένα δυσάρεστο στοιχείο, μια «αλλότρια»

περιοριστική δύναμη που κατακτιέται μόνο με τον ιδρώτα του και το αίμα του» Δεν μπορεί να το δει σαν σπίτι του σαν κάτι δικό του. Αντίθετα νιώθει να βρίσκεται στο σπίτι κάποιου άλλου, σ' ένα ξένο σπίτι, που ο ιδιοκτήτης του караδοκεί κάθε μέρα και του κοινοποιεί την έξωση μόλις δεν καταφέρει να πληρώσει το νοίκι του. Ταυτόχρονα έχει επίγνωση της διαφοράς ποιότητας ανάμεσα στη δική του κατοικία και στις άλλες ανθρώπινες κατοικίες που έχουν οι πλούσιοι»⁵⁷

Και την εξέλιξη αυτής της σκέψης την βλέπουμε σχηματοποιημένη –μεταξύ άλλων– στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο (διατηρώ την ορθογραφία της μετάφρασης):

«Κάτω από τα μάτια μας γίνεται ένα παρόμοιο κίνημα (εννοεί παρόμοιο με αυτό που έγινε στο πέρασμα από τη φεουδαρχική στην αστική κοινωνία). Οι αστικές συνθήκες παραγωγής και ανταλλαγής, οι αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, όλη αυτή η σύγχρονη αστική κοινωνία, που έκανε να ξεπηδήσουν τόσο ισχυρά μέσα παραγωγής και ανταλλαγής, μοιάζει με το μάγο εκείνον που δεν τα καταφέρνει πια να κυριαρχήσει πάνω στις καταχθόνιες δυνάμεις που ο ίδιος ξόρκισε. Εδώ και πολλές δεκάδες χρόνια η ιστορία της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ιστορία της εξέγερσης των σύγχρονων παραγωγικών ενάντια στις σύγχρονες παραγωγικές σχέσεις, ενάντια στις σχέσεις ιδιοκτησίας που καθορίζουν την ύπαρξη της αστικής τάξης και την κυριαρχία της.»⁵⁸

Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι οι εργάτες ζουν μια ζωή η οποία είναι προσανατολισμένη καθαρά στην παραγωγή πλούτου για την αστική τάξη. Αυτόν τον πλούτο η αστική τάξη τον παράγει με την διάταξη των εργατών στην παραγωγή σαν αυτοί να ήταν στρατιώτες. Οι εργάτες σκλαβώνονται όχι μόνο στα έμψυχα (εργοδότης/αρχιεργάτης) αλλά και στα άψυχα (μηχανή).

«Με την ανάπτυξη της αστικής τάξης, δηλ. του κεφαλαίου, αναπτύσσονταν το ίδιο και το προλεταριάτο, η τάξη των σύγχρονων εργατών, που ζουν μονάχα με τον όρο να βρουν δουλεία και που δεν βρίσκουν δουλεία παρά μόνο αν η δουλειά τους αυξάνει το κεφάλαιο. [...] Η σύγχρονη βιομηχανία από το μικρό εργαστήριο του πατριαρχικού μάστορα έκανε το μεγάλο εργοστάσιο του καπιταλιστή αστού. Εργατικές μάζες συσσωρευμένες στα εργοστάσια, οργανώνονται στρατιωτικά. Τους

---

⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 151.

⁵⁸ Καρλ Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος*, σύγχρονη επανέκδοση της ελληνικής έκδοσης του 1948, σελ. 28.

βάζουν σαν απλούς στρατιώτες της βιομηχανίας κάτω από την επίβλεψη μιας πλέριας ιεραρχίας από υπαξιωματικούς και αξιωματικούς. Δεν είναι μόνο σκλάβοι της αστικής τάξης, του αστικού κράτους, αλλά, ακόμα, καθημερινά, κάθε ώρα σκλάβοι της μηχανής, του αρχιεργάτη, και, ιδίως, του ίδιου του αστού αφεντικού στο εργοστάσιο. Όσο πιο πολύ αυτός ο δεσποτισμός διακηρύχνει ανοιχτά σα μοναδικό του σκοπό το κέρδος τόσο γίνεται πιο στριμμένος, πιο μισητός, πιο σιχαμένος.»⁵⁹

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όσο ο καταμερισμός της εργασίας εξειδικεύεται, οι εργάτες να εκτελούν όλο και πιο απλές επαναλαμβανόμενες κινήσεις σαν έμβολα μιας μηχανής:

«Όσο πιο λίγη μαστοριά και δύναμη ζητάει η εργασία (σημ. δική μου, η ανιαρή εργασία της ακραίας εξειδίκευσης στο εργοστάσιο), δηλαδή όσο πιο πολύ η σύγχρονη βιομηχανία προοδεύει, τόσο πιο πολύ η δουλειά των ανδρών αντικατασταίνεται από τη δουλειά των γυναικών και των παιδιών. Οι διακρίσεις ηλικίας και φύλου δεν έχουν πια κοινωνική σημασία για την εργατική τάξη. Δεν υπάρχουν παρά εργαλεία δουλειάς, που η τιμή τους ποικίλει ανάλογα με την ηλικία και το φύλο.»⁶⁰

Στην γενίκευση αυτού του τύπου της εργασίας, δηλαδή της λεπτομερώς οργανωμένης ολοένα πολυπληθέστερης βιομηχανικής εργασίας ο Μαρξ έβλεπε μια δυνατότητα:

«Όμως η βιομηχανία, με την ανάπτυξη της, όχι μονάχα αυξάνει αριθμητικά το προλεταριάτο, αλλά και το συγκεντρώνει σε μάζες όλο και πιο σημαντικές. Η δύναμη του μεγαλώνει και αποχτά συνείδηση για τη δύναμη του.»⁶¹

Την δυνατότητα αυτή πρέπει να τη βλέπουμε πάντα σε συνδυασμό με τη γενικότερη θεωρία του Μαρξ για την κοινωνική εξέλιξη. Αυτή κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε δυνάμεις παραγωγής και σε σχέσεις παραγωγής. Έτσι, σε όλη την ιστορία του ανθρώπου, σε δεδομένες σχέσεις παραγωγής οι δυνάμεις παραγωγής, εξελίσσονται και επεκτείνονται.⁶² Αυτό είναι κάτι που συμβαίνει επειδή η

---

⁵⁹ Στο ίδιο, σελ. 30.

⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 30.

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 31.

⁶² Καρλ Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2010, σελ. 20.

ανθρώπινη εργασία (πνευματική και χειρωνακτική) μετασχηματίζει τον κόσμο και εξελίσσει την ανθρώπινη κοινωνία. Υπάρχει συσσώρευση γνώσης, εξέλιξη των τεχνικών, σχεδιασμός και εφαρμογή των όσων κατακτά η ανθρώπινη εμπειρία. Οι εξελιγμένες δυνάμεις παραγωγής, όμως, από ένα σημείο και μετά, συναντούν εμπόδιο στις παρωχημένες σχέσεις παραγωγής και αυτό δημιουργεί τριβή, οι δεδομένες παραγωγικές σχέσεις γίνονται καταστροφικές για τις παραγωγικές δυνάμεις.⁶³ Η πίεση αυτή λύνεται προσωρινά όταν τελικά έρχεται η ανατροπή των παλαιών σχέσεων παραγωγής, από φορείς των νέων σχέσεων παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν στις νέες παραγωγικές δυνάμεις. Έτσι περνάμε από ένα χαμηλότερο/απλούστερο σε ένα υψηλότερο/συνθετότερο επίπεδο.

«Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξης τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή, πράγμα που αποτελεί μόνο τη νομική έκφραση για αυτό, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στις οποίες κινούνται μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μετατρέπονται στα δεσμά τους. [...] Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, αργά η γρήγορα, ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα.»⁶⁴

Αυτό βεβαίως δεν γίνεται ομαλά, αφού εκείνοι οι οποίοι ωφελούνταν από τις προηγούμενες σχέσεις παραγωγής δεν θέλουν να χάσουν την προνομιακή τους θέση και έτσι το νέο έρχεται πάντα από τη σύγκρουση της παραδοσιακής τάξης με την αναδυόμενη. Τέτοιου τύπου φαινόμενο ήταν η Γαλλική Επανάσταση στα πλαίσια της οποίας, μεταξύ πολλών αιτημάτων, διαδραματίστηκε η πάλη ανάμεσα σε δυο βασικούς πόλους, την παραδοσιακή φεουδαρχική ελίτ και τους εκπροσώπους της αναδυόμενης αστικής τάξης. Για την επιτυχία αυτής της επανάστασης η αστική τάξη συσπείρωσε πολλά κοινωνικά στρώματα στους σκοπούς της, παρουσιάζοντας το δικό της συμφέρον ως γενικό συμφέρον. Βέβαια, από τη στιγμή που οι αστοί πήραν την εξουσία, άρχισαν να συντηρητικοποιούνται και να επιβάλλουν το ατομικό τους συμφέρον πάνω στα άλλα κοινωνικά στρώματα που αγωνίστηκαν μαζί τους. Αυτό αναμένεται να γίνει και τώρα, μας λέει ο Μαρξ, με τη διαφορά ότι στην προλεταριακή επανάσταση τα ιδιαίτερα συμφέροντα του

⁶³ Καρλ Μαρξ, Φρ. Έγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, πρώτος τόμος, ο.π, σελ. 85.

⁶⁴ Καρλ Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, ο.π, σελ. 19.

προλεταριάτου (που θα είναι ο φορέας της επανάστασης) αντιστοιχούν στην πραγματικότητα στο γενικό συμφέρον για όλη την κοινωνία. Ο λόγος είναι, όπως υποστηρίζει ο Μαρξ, ότι πρόκειται να οικοδομήσουν μια κοινωνία στα πρότυπα εκείνα που η ανθρώπινη ύπαρξη θα ταιριάζει με την ανθρώπινη ουσία και θα αρθεί με τον καιρό κάθε αλλοτρίωση. Αυτό θα συμβεί επειδή η προλεταριακή επανάσταση θα κάνει αυτό που δεν έκαναν όλες οι άλλες επαναστάσεις. Δεν θα αλλάξει απλά τον καταμερισμό της εργασιακής δραστηριότητας, θα καταργήσει την καταναγκαστική, αλλοτριωτική, εργασία με το να καταργήσει τις ίδιες τις τάξεις άρα και την ταξική εκμετάλλευση.⁶⁵

Κλείνοντας το κεφάλαιο για τον Μαρξ θέλω να κάνω μια παρατήρηση πάνω στις δυο τελευταίες ενότητες, 2.6 και 2.7. Στην 2.6 που βασικό κείμενο μας είναι τα Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα, μπορούμε να πούμε ότι ο Μαρξ περιγράφει τις προϋποθέσεις εκείνες που θα απελευθερώσουν τον άνθρωπο από τα δεσμά της αλλοτρίωσης. Πηγή της αλλοτρίωσης θεωρεί την καπιταλιστική ιδιοκτησία και υποστηρίζει ότι η άρση της έρχεται με το θετικό ξεπέραςμα αυτού του τύπου της ιδιοκτησίας. Στην ενότητα 2.6 που βασικό κείμενο μας ήταν το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, η κριτική της πολιτικής οικονομίας και η γερμανική ιδεολογία, ο Μαρξ και ο Ένγκελς εξηγούν τον τρόπο με τον οποίο νομοτελειακά η καπιταλιστική κοινωνία εμπεριέχει τους όρους ανατροπής της. Θα λέγαμε ότι στα χειρόγραφα υπάρχει ένα αίτημα μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη χωρίς να περιγράφονται λεπτομερώς οι όποιες διεργασίες που πρέπει να γίνουν. Ενώ στο μανιφέστο αλλά και γενικότερα στα πιο ώριμα έργα, υπάρχει μια πιο ολοκληρωμένη και σαφής απάντηση σχετικά με το πώς θα γίνει αυτή η μετάβαση από τη μια κατάσταση στην άλλη. Είναι, θα λέγαμε, ένα εγχειρίδιο για τις εργαζόμενες μάζες προς την κοινωνία που ο Μαρξ οραματίζεται.

3. Μαξ Βέμπερ και νεωτερικότητα

---

⁶⁵ Καρλ Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, πρώτος τόμος, ο.π, σελ. 86.

3.1 Πως περιγράφει ο Μαξ Βέμπερ την νεωτερική εποχή

Σε ένα από τα πιο γνωστά του έργα «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού», ο Μαξ Βέμπερ περιγράφει την συμβολή της Μεταρρύθμισης στην εξέλιξη του Δυτικού καπιταλισμού. Πέρα από αυτό όμως, κάνει και μια αξιολογητική ανάλυση για την ανάδυση και τα χαρακτηριστικά αυτού που εμείς αποκαλούμε νεωτερική κοινωνία. Στόχος μας στην υποενότητα αυτή, είναι, με κύρια πηγή το εν λόγω έργο, να δείξουμε ποια είναι εκείνα τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της νεωτερικής εποχής σύμφωνα με τον Βέμπερ.

Στην εισαγωγή της Προτεσταντικής ηθικής ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι μόνο στον Δυτικό κόσμο παρατηρείται τόσο υψηλό επιπέδου συστηματοποίηση και κωδικοποίηση σε όλες τις εκφάνσεις του βίου, από τη μουσική μέχρι το δίκαιο. Υπάρχει δηλαδή μια εκλογίκευση στη ζωγραφική, στην γλυπτική, στην αρχιτεκτονική, τέτοια που δεν συναντάται σε τέτοιο βαθμό και σε τέτοια έκταση σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αν και δεν αποτελούν κάποιου είδους Δυτικό μονοπώλιο, ωστόσο, σε σύγκριση με άλλα μέρη όπως το Ισλάμ ή η Κίνα, έχουν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ότι αποτελούν χώρους συστηματικής και εξειδικευμένης επιδίωξης της επιστήμης με ασκημένο και ειδικευμένο προσωπικό. Ακόμη, ο τύπος και τα περιοδικά αποτελούν ειδικούς κλάδους της τυπογραφίας οι οποίοι εμφανίστηκαν αρχικά μόνο στον Δυτικό κόσμο.⁶⁶

Μαζί με όλα τα παραπάνω, στον Δυτικό κόσμο εμφανίστηκε και μια ιδιαίτερη μορφή της ειδικευμένης υπαλληλίας. Ιδιαίτερη, όχι μόνο ποιοτικά, αλλά και ποσοτικά. Είναι δεδομένο ότι υπαλληλικά στρώματα εμφανίστηκαν σε πολλές εποχές και σε πολλούς λαούς, όμως ο ιδιαίτερος ρόλος που παίζει η υπαλληλία στην Δύση είναι μοναδικός.

«Φυσικά ο «υπάλληλος» ακόμη και ο ειδικευμένος υπάλληλος, είναι ένα πανάρχαιο φαινόμενο των πιο διαφορετικών πολιτισμών, αλλά καμιά χώρα και καμιά εποχή δε

---

⁶⁶ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφ. Μιχ. Γ Κυπραίου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006, σελ. 11 – 14.

γνώρισε, με την ίδια έννοια όπως η Δύση, την απόλυτη και ολοκληρωτική εξάρτηση ολόκληρης της υπόστασής της, των πολιτικών, τεχνικών και οικονομικών βασικών όρων της ζωής της, από μια ειδικά ασκημένη οργάνωση της υπαλληλίας. Οι πιο σπουδαίες λειτουργίες της καθημερινής ζωής της κοινωνίας μας έφτασαν να είναι στα χέρια των τεχνικά, εμπορικά και, προ πάντων, νομικά ασκημένων κρατικών υπαλλήλων.»⁶⁷

Αυτού του είδους η υπαλληλία αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο τύπο κράτους. Είναι το Δυτικό κράτος, δηλαδή εκείνη η πολιτική δομή με ορθολογικά θεσπισμένο σύνταγμα, με δίκαιο, με διοίκηση προσανατολισμένη σε έλλογους κανόνες και νόμους.⁶⁸ Όλο αυτό το σύστημα, όπως θα δούμε και παρακάτω, για να λειτουργήσει χρειάζεται ένα εκτεταμένο και πολύπλοκο γραφειοκρατικό μηχανισμό, όπου επαγγελματίες και εξειδικευμένοι υπάλληλοι δουλεύουν με συστηματικό τρόπο προκειμένου αυτός ο μηχανισμός να μένει σε κίνηση.

Υπάρχει όμως μια κινητήριος δύναμη πίσω από όλα αυτά, σύμφωνα με τον Βέμπερ και αυτή είναι ο καπιταλισμός, δηλαδή η επιδίωξη του κέρδους και το κυνήγι του χρήματος. Όχι όμως η επιδίωξη του χρήματος έτσι γενικά, διότι αυτό είναι κάτι που χαρακτηρίζει τις κοινωνίες πολλά χρόνια πίσω στην ιστορία τους. Στις προ-νεωτερικές κοινωνίες, το κέρδος αναζητούνταν με διάφορους τρόπους, από το πλιάτσικο των πολέμων και τους γάμους μεταξύ ευγενών, μέχρι και την απόσπαση φορολογίας από κατακτημένους λαούς. Τον καπιταλισμό, όμως, τον χαρακτηρίζει ένας συγκεκριμένος τύπος κερδοσκοπικής διαδικασίας. Είναι η επιδίωξη του κέρδους μέσα από μια μόνιμα οργανωμένη, τυπικά ορθολογική μορφή επιχειρηματικής δράσης στα πλαίσια της καπιταλιστικής επιχείρησης, με στόχο την μεγαλύτερη δυνατή αποδοτικότητα. Χωρίς ο καπιταλισμός να καταργεί πλήρως όλες τις προϋπάρχουσες μορφές, φέρνει στο επίκεντρο και γενικεύει αυτόν τον τύπο κερδοφορίας που ξεκινάει από το εργοστάσιο και καταλήγει στην αγορά.⁶⁹ Η μορφή που κυριαρχεί σε αυτήν την κερδοσκοπική διαδικασία είναι αυτή του αστού επιχειρηματία ο οποίος συσσωρεύει και επανεπενδύει τα κέρδη του μέσα από κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας.

---

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 14.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 14.

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 15.

«Ονομάζουμε «καπιταλιστική» μια οικονομική πράξη, μια πράξη που στηρίζεται στην προσδοκία κέρδους στη βάση της αξιοποίησης ευκαιριών ανταλλαγής, δηλαδή μια (τυπικά) ειρηνικών ευκαιριών απόκτηση κέρδους.»⁷⁰

Παρόμοιες κερδοσκοπικές πράξεις υπήρξαν και σε άλλες χώρες κατά το παρελθόν σύμφωνα με τον Βέμπερ (Ελλάδα, Ινδία, Κίνα, Ρώμη), όμως ο Δυτικού τύπου καπιταλισμός έχει ιδιαίτερο τύπο, μορφή και κατεύθυνση. Εκτός από τον προσανατολισμό του προς την ορθολογική αξιοποίηση των μέσων, έτσι ώστε, να φέρουν κερδοφορία (αυτό που αποκαλεί τυπική ορθολογικότητα), κινητοποιεί και τεράστιες δυνάμεις (τυπικά) ελεύθερης εργασίας.⁷¹ Ο τύπος αυτός, της τυπικά ελεύθερης εργασίας, μόνο σποραδικά αναπτύχθηκε κατά το παρελθόν. Για παράδειγμα, ο μεσαίωνας χαρακτηρίζεται από την δουλοπαροικία, ενώ στην κλασική Ελλάδα η χειρωνακτική εργασία [ιδιαίτερα η μη εξειδικευμένη] ασκούσαν σχεδόν αποκλειστικά από δούλους. «Προϊόν» της τυπικά ελεύθερης εργασίας, δηλαδή της μισθωτής εργασίας, είναι ο προλεταριοποιημένος μισθωτός εργάτης.

Άλλο χαρακτηριστικό που στη ριζοσπαστική του μορφή συναντάμε μόνο στον καπιταλισμό είναι ο χωρισμός της επιχείρησης από τον οίκο. Αυτό αφορά και τον νομικό και τον φυσικό διαχωρισμό. Συνάμα με την αναγνώριση της καπιταλιστικής επιχείρησης ως διακριτής από τον οίκο δραστηριότητας, έρχεται και η ορθολογική λογιστική και η τήρηση βιβλίων.⁷² Η καπιταλιστική επιχείρηση δεν μπορεί να υπάρχει σε φυσική μορφή αν δεν υπάρχει και ως γραφειοκρατική οντότητα. *«Η «εξεμπορίκευση» είναι ακόμη ένα χαρακτηριστικό της Δυτικής καπιταλιστικής οικονομίας. Αφορά την πρακτική των διαπραγματεύσιμων τίτλων την εκλογίκευση της κερδοσκοπίας και τη σύνδεση της αγοράς με το χρηματιστήριο.»⁷³*

Η τυπικά ελεύθερη εργασία, η γραφειοκρατία, η νομική μορφή της επιχείρησης, η τυπικά ειρηνική μορφή κερδοσκοπίας κ.α, είναι στοιχεία απαραίτητα, προκειμένου να μπορεί ο επιχειρηματίας να υπολογίσει τις δράσεις του και με την εκτέλεση των τυπικά ορθολογικών υπολογισμών να προσδοκά συνεχές και συστηματικό κέρδος. Για να είναι όμως το επιχειρηματικό περιβάλλον όσο το δυνατόν πιο ασφαλές

---

⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 15.

⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 17 – 18.

⁷² Στο ίδιο, σελ. 19.

⁷³ Στο ίδιο, σελ. 20.

απαραίτητο είναι να υπάρχει και το κατάλληλο σύστημα δικαίου. Αυτός ο τύπος δικαίου, μας λέει ο Βέμπερ, εξελίχθηκε και αναπτύχθηκε μόνο στη Δύση.

«Ανάμεσα στα άλλα περιστατικά, και τα καπιταλιστικά συμφέροντα βοήθησαν αναμφίβολα, να ανοίξουν το δρόμο για την επικράτηση στο δίκαιο και στη διοίκηση μιας τάξης νομικών ειδικά ασκημένων στο λογικά συστηματοποιημένο δίκαιο.»⁷⁴

Τεράστια ώθηση στην ανάπτυξη και τους τρόπους της Δυτικής οικονομίας έδωσε η σύγχρονη επιστήμη. Πιο συγκεκριμένα η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών που στηρίζονται στα μαθηματικά και στο θετικό και έλλογο πείραμα.⁷⁵ Οι καπιταλιστές εφάρμοσαν τα κεκτημένα και τις ανακαλύψεις της επιστήμης, κάτι που οδήγησε σε μια σειρά από καινοτομίες και τεχνικές εξελίξεις. Αποτέλεσμα της ανάπτυξης των επικοινωνιών, των συγκοινωνιών, της βιομηχανίας ήταν η δυνατότητα το επιχειρείν να γίνεται σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα και σε συντομότερους κύκλους κερδοφορίας.

Το «θέατρο των επιχειρήσεων» για όλα αυτά που περιγράψαμε παραπάνω είναι για τον Βέμπερ η σύγχρονη βιομηχανική πόλη. Αυτού του τύπου η πόλη έχει τη βάση της σε κάποιες από τις πόλεις της μεσαιωνικής Δύσης ως μοναδικούς τρόπους ανόρθωσης της ατομικής ελευθερίας.⁷⁶ Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι ιστορικά, Μεσαιωνικές ιταλικές πόλεις όπως η Πίζα, η Γένοβα και η Βενετία αποτέλεσαν εστίες ανάπτυξης του εμπορίου και μιας σειράς δημοκρατικών και διοικητικών και γραφειοκρατικών θεσμών που είναι πρόδρομοι του σύγχρονου αστικού πολιτισμού. Σε αυτού του τύπου τις πόλεις αναπτύχθηκε η έννοια του πολίτη/δημότη, σε πλήρη αντίθεση με τις προεδομένες φεουδαρχικές και πατρογονικές εξουσίες.⁷⁷

«Το σώμα των κατοίκων της πόλης σφετερίστηκε λοιπόν το δικαίωμα διάρρηξης των δεσποτικών δεσμών – και αυτό ήταν μια μεγάλη και ουσιαστική επαναστατική καινοτομία της μεσαιωνικής – δυτικής πόλης απέναντι σε όλες τις υπόλοιπες.»⁷⁸

---

⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 22.

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 21.

⁷⁶ Θανάσης Γκιούρας (2010), Ο Μαξ Βέμπερ και η νεωτερικότητα, στο Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σελ. 117 – 166.

⁷⁷ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

Υπάρχει όμως μεγάλη διαφορά των πόλεων αυτών (που ο γενικός τύπος τους εξελίχθηκε σε αυτό που αποκαλούμε νεωτερική πόλη) σε σχέση με μεγάλες πόλεις της κλασικής αρχαιότητας (που και εκεί ανθούσε το εμπόριο και υπήρχε και η έννοια του ελεύθερου ατόμου). Στις νεωτερικές πόλεις συναντάται ο τύπος του αστού επιτηδευματία (φυσική εξέλιξη των συντεχνιών) ενώ η αρχαία πόλη αποτελείται από ένοπλους πολίτες.⁷⁹ Επιπλέον, στις κλασικές πόλεις οι βαριές εργασίες εκτελούνταν συνήθως από δούλους, στις νεωτερικές πόλεις έχει αναπτυχθεί ως τάξη το προλεταριάτο.

Αν εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά όλων των διαφορετικών στοιχείων της καπιταλιστικής οικονομίας στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω θα δούμε ότι επαναλαμβάνονται συνεχώς έννοιες όπως «εκλογίκευση», «συστηματοποίηση», «εξορθολογισμός». Αυτό δεν είναι κάτι συμπτωματικό αλλά συνδέεται με αυτό που ο Μαξ Βέμπερ ονόμασε «απομάγευση του κόσμου», που χωρίς αυτήν θα ήταν αδύνατον να φανταστούμε τις σύγχρονες κοινωνίες. Ας εξετάσουμε πρώτα όμως, τί ορίζει ο Βέμπερ ως «μαγεία». Μαγική πράξη για τον Βέμπερ είναι η πράξη εκείνη που το νόημα της ορίζεται από την παραδοχή της ύπαρξης δυνάμεων, οντοτήτων, «πνευμάτων» ή πραγμάτων φετίχ τα οποία από τη φύση τους δεν επιδέχονται πλήρους εκλογίκευσης από τους ανθρώπους.⁸⁰ Η «μαγεία» εναντιώνεται στο τυπικά ορθολογικό πράττειν, ακριβώς επειδή δυσκολεύει τον υπολογισμό και τη στάθμιση της εκάστοτε δραστηριότητας.⁸¹

Ένα θαρραλέο βήμα, ιστορικά, ενάντια στη μαγεία αποτέλεσαν οι μονοθεϊστικές θρησκείες όπως η Εβραϊκή που κληροδότησε αυτήν της την ιδιότητα στο χριστιανισμό και στον ισλαμισμό. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των θρησκειών αυτών είναι ότι προσπαθούν να κατανοήσουν τον κόσμο σαν αυτός να ήταν ένα ενιαίο σύστημα με κεντρικό νόημα. Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας τους οποιεσδήποτε «δαιμονικές» δυνάμεις (δηλαδή δυνάμεις εκτός συστήματος) απορρίπτονται. Αυτό το αίτημα εύρεσης κοινού νοήματος που διαπερνά τον κόσμο (δηλαδή εξορθολογισμού του), αποτελεί ριζικά διαφορετικό τρόπο προσέγγισης από τις

---

⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

⁸⁰ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

⁸¹ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

ανιμιστικές και τις πολυθεϊστικές θρησκείες στις οποίες σε κάθε φαινόμενο αντιστοιχούσε ένας θεός ή ένα τοτέμ. Ο μονοθεϊσμός ενοποιεί στη συνείδηση των ανθρώπων έναν κόσμο που πριν ήταν θρυμματισμένος, κάτι που αποτελεί προϋπόθεση της εξορθολόγισής του. Στο πλαίσιο της χριστιανικής θρησκείας, το δόγμα το οποίο απώθησε περισσότερο από όλα την μαγεία είναι αυτό του Προτεστάντισμού (θα μιλήσουμε για αυτό και ξεχωριστά).⁸²

Αναφέραμε παραπάνω ότι η καπιταλιστική πράξη απαιτεί ορθολογικό σχεδιασμό για την εκτέλεσή της έτσι ώστε να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά η επιτυχία της. Μια καπιταλιστική κοινωνία δεν μπορεί να λειτουργήσει αν σε κάποιους νευραλγικούς της τομείς, όπως είναι η οικονομία η εκπαίδευση και η επιστήμη, δεν παραμεριστεί αυτό που ο Βέμπερ ονόμαζε «μαγεία» (ο ανορθολογισμός δηλαδή). Στην πραγματικότητα βεβαίως, η «μαγεία» δεν έχει εξαφανιστεί εντελώς από τον σύγχρονο κόσμο, αντίθετα, έχει επιβιώσει μέχρι και σήμερα σε πολλές μορφές. Δεν είναι όλες οι πράξεις των ανθρώπων τυπικά ορθολογικές πράξεις, το κάθε άλλο. Θα ήταν μάλλον πιο σωστό να πούμε ότι η «μαγεία» περιορίζεται σε συγκεκριμένες «σφαίρες» της ανθρώπινης καθημερινότητας, όπως είναι η ιδιωτική σφαίρα. Οι άνθρωποι ακόμη και σήμερα διαβάζουν τα ζώδια, πηγαίνουν εκκλησία και έρχονται σε επαφή με μια σειρά από ιδεολογίες μεταφυσικού τύπου ή εμπιστεύονται την «εναλλακτική ιατρική».⁸³

Αυτό όμως που έχει σε ένα μεγάλο βαθμό αλλάξει είναι ότι ο επιστήμονας της εποχής μας δεν μπορεί να επικαλεστεί τη θεία φώτιση για να υποστηρίξει μια ιδέα του, πρέπει να την τεκμηριώσει με επιστημονικό/συστηματικό, τρόπο. Η αστρολογία, αν και κάθε άλλο παρά έχει εξαφανιστεί στις μέρες μας, δεν θεωρείται επιστήμη όπως θεωρούνταν στις παραδοσιακές κοινωνίες. Επίσης υπάρχει ανεξαρτητοποίηση πολλών κοινωνικών θεσμών από την εκκλησία. Για παράδειγμα, τον μεσαίωνα, τα πανεπιστήμια στην Ευρώπη ελέγχονταν σε μεγάλο βαθμό από την εκκλησία, οπότε η παραγωγή γνώσης και η διδασκαλία εκείνον τον καιρό έπρεπε να λαμβάνει υπόψη της το θρησκευτικό δόγμα. Στις νεωτερικές κοινωνίες, αν και η

---

⁸² Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

⁸³ Πάνω σε αυτό το ζήτημα (της αντοχής της «μαγείας» που κάθε άλλο παρά έχει εξαφανιστεί) δείτε [«η επαναμάγευση του κόσμου»](#)

επιρροή της εκκλησίας στα πανεπιστήμια δεν έχει μηδενιστεί, η έρευνα και η εκπαίδευση δεν χρειάζεται να λογοδοτούν στο ιερατείο.

Αναφέραμε ότι ο Προτεσταντισμός αποτέλεσε, στη βάση της θρησκείας, μια ερμηνεία του χριστιανισμού που προωθεί την «απομάγευση». Αυτό είναι κάτι που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα διότι το προτεσταντικό δόγμα διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο τύπο θρησκευτικής συνείδησης στους πιστούς η οποία όπως μας λέει ο Βέμπερ είναι συμβατή με και συντελεί στην ανάδυση του καπιταλισμού στη Δύση και κατ' επέκταση στην έλευση της νεωτερικής εποχής. Στην επόμενη ενότητα πρόκειται να εξετάσουμε αυτή τη σχέση καθώς και το νέο τύπο ανθρώπου που αντιστοιχεί σε αυτή.

3.2 Η Προτεσταντική ηθική, το πνεύμα του καπιταλισμού και ο νέος τύπος ανθρώπου.

Η κεντρική ιδέα του Βέμπερ στο έργο του για την «*Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*» είναι ότι ανάμεσα στον καπιταλισμό και το προτεσταντικό δόγμα (καλβινισμός, λουθηρανισμός, πιετισμός, μεθοδισμός και οι αιρέσεις των βαπτιστών⁸⁴) υπάρχει αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «εκλεκτική συγγένεια». Με τον όρο αυτό, εννοεί ότι ανάμεσα στον καπιταλισμό και στον προτεσταντισμό υπάρχει μια σχέση σύγκλισης, ώσμωσης και αμοιβαίας ενίσχυσης, αλλά με κανένα τρόπο μια σχέση αίτιου - αιτιατού. Ο Βέμπερ χρησιμοποιεί την έννοια της «εκλεκτικής συγγένειας» ακριβώς για να αποφύγει να δώσει την εντύπωση ότι δύο κοινωνικά φαινόμενα σχετίζονται μεταξύ τους, ακριβώς με τον τρόπο που σχετίζονται μεταξύ τους τα φυσικά φαινόμενα των θετικών επιστημών. Ο λόγος που δεν μπορεί να γίνει αυτό είναι επειδή τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πολυσύνθετα άρα δεν μπορεί να υπάρχει μεταξύ τους μια μονοδιάστατη σχέση.⁸⁵

Ο Βέμπερ παρατηρεί ότι σε όλες τις χώρες με μικτή θρησκευτική σύνθεση, οι επιχειρηματίες και οι κάτοχοι κεφαλαίου, όπως επίσης και τα ανώτερα στρώματα

⁸⁴ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ο.π., σελ. 83.

⁸⁵ <https://cutt.ly/9ltieAS>

των ειδικευμένων εργατών είναι στη μεγάλη τους πλειοψηφία προτεστάντες. Συμβαίνει επίσης, στις πιο πλούσιες περιοχές, με τις πιο πλούσιες πόλεις, καθώς και σε εκείνες που ήταν ευνοημένες από τη φύση, το «έδαφος» να ήταν πιο πρόσφορο για την επικράτηση του προτεσταντισμού. Πέραν αυτού, ο Βέμπερ συγκρίνει τα παιδιά των προτεσταντών με αυτά των καθολικών σημειώνοντας ότι τα πρώτα φτάνουν κατά μέσο όρο σε υψηλότερες βαθμίδες της εκπαίδευσης σε σχέση με τα δεύτερα, ενώ οι καθολικοί προτιμούν το είδος τη προγύμνασης που παρέχει το ανθρωπιστικό γυμνάσιο (δηλαδή θεωρητική κατεύθυνση όπως θα λέγαμε σήμερα). Όσον αφορά τις καριέρες που ακολουθούν αυτά τα παιδιά, εκείνα των προτεσταντών ακολουθούν εμπορικά και βιομηχανικά επαγγέλματα σε πολύ πιο μεγάλη συχνότητα από εκείνα των καθολικών.⁸⁶

Συνοψίζοντας ο Βέμπερ αναφέρει:

«Ίσως είναι γεγονός, ότι οι προτεστάντες [...], τόσο σαν κυρίαρχα όσο και σαν κυριαρχούμενα στρώματα, τόσο σαν πλειοψηφία όσο και σαν μειοψηφία, έδειξαν μια ειδικά τάση να αναπτύξουν οικονομικό ρασιοναλισμό και δεν μπορεί να διαπιστωθεί κάτι ανάλογο στους καθολικούς [...]. Ο λόγος λοιπόν της διαφοράς αυτής πρέπει να αναζητηθεί στο μόνιμο συμφύη χαρακτήρα της θρησκευτικής τους πίστης και όχι στις παροδικές εξωτερικές ιστορικοπολιτικές τους καταστάσεις.»⁸⁷

Για να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο η προτεσταντική θρησκεία σχετίζεται με τον οικονομικό ρασιοναλισμό, ο Βέμπερ αναφέρεται στο λεγόμενο «πνεύμα του καπιταλισμού». Προκειμένου να το περιγράψει, παραθέτει ένα κείμενο του Βενιαμίν Φραγκλίνου το οποίο δίνει έμφαση σε αρετές όπως η εγκράτεια, η τιμιότητα, η ακρίβεια, η επιχειρηματικότητα και τονίζει πάνω από όλα την αναπαραγωγική δυνατότητα του χρήματος. Πάνω στο κείμενο του Φραγκλίνου, ο Βέμπερ κάνει την παρατήρηση ότι όλες οι αρετές τις οποίες περιγράφει (τιμιότητα, εγκράτεια κ.α.) είναι προσανατολισμένες στον ωφελιμισμό. Για παράδειγμα, η τιμιότητα είναι χρήσιμη γιατί παράγει πίστη. Αν κάποιος δεν ξεπληρώνει τους λογαριασμούς του, τότε το ευρύτερο περιβάλλον του δεν θα συνεχίζει να τον εμπιστεύεται και το πιθανότερο μια τράπεζα δεν θα του δώσει δάνειο. Όμως,

⁸⁶ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ο.π., 31 – 35.

⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 35.

υπάρχει και κάτι παραπάνω από αυτό. Ο Φραγκλίνος, για τον Βέμπερ, αντιστοιχεί σε έναν τύπο ανθρώπου που ως – υπέρτατο- στόχο της ζωής του έχει την συνεχή απόκτηση κέρδους μέσω του επιχειρείν. Τα κίνητρα όμως πίσω από αυτόν τον τρόπο ζωής, δεν είναι καθαρά και απόλυτα υλιστικά. Το πάθος για συσσώρευση πλούτου γίνεται αντιληπτό ως ένας τελικός σκοπός και επενδύεται με μια σειρά από αξίες. Αυτός είναι και ο λόγος που ακόμη και όταν τα άτομα ικανοποιήσουν κάποιες βασικές τους βιολογικές ανάγκες συνεχίζουν να αναζητούν την κερδοφορία στην επανάληψη της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας, διότι για αυτά αποτελεί ένα είδος καλέσματος ή καθήκοντος.⁸⁸

«Η οικονομική απόκτηση δεν υποτάσσεται πια στον άνθρωπο σαν το μέσο για την ικανοποίηση των υλικών αναγκών του. Η αντιστροφή αυτού που θα μπορούσαμε να το πούμε «φυσική» σχέση – όσο και αν είναι άλογη από μια αδέσμευτη άποψη- γίνεται ολοφάνερα η βασική αρχή του καπιταλισμού.»⁸⁹

Την ανάγκη αυτή για κερδοφορία, όμως, ο Φραγκλίνος την συνδέει και με θρησκευτικές ιδέες. Στην αυτοβιογραφία του στην ερώτηση «γιατί πρέπει να βγαίνουν λεφτά από τους ανθρώπους;» απαντάει ως εξής:

«είδες άνθρωπον επιτήδειον εις τα έργα αυτού; αυτός θέλει εμφανισθεί ενώπιον βασιλέων»⁹⁰

Πίσω από αυτή τη φράση σύμφωνα με τον Βέμπερ κρύβεται η συνείδηση του επαγγελματικού καθήκοντος. Με δικά του λόγια:

«Εκείνη η ιδιόρρυθμη ιδέα, σήμερα τόσο συνηθισμένη σε μας, αλλά στα αλήθεια τόσο λίγο αυτονόητη, του επαγγελματικού καθήκοντος, ενός χρέους που είναι χαρακτηριστικό της κοινωνικής ηθικής του καπιταλιστικού πολιτισμού, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο τη θεμελιακή βάση του.»⁹¹

Στο «πνεύμα του καπιταλισμού» ο Βέμπερ αντιπαραβάλλει την «παραδοσιαρχία» (traditionalism). Είναι ένας διαφορετικός τύπος οικονομικής δραστηριότητας που υπάρχει εκεί που οι εργαζόμενοι αναζητούν τον λιγότερο κόπο για την μεγαλύτερη

---

⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 41 – 46.

⁸⁹ Στο ίδιο, σελ. 46 – 47.

⁹⁰ Στο ίδιο, σελ. 47. Στο παράθεμα διατηρείται η ορθογραφία του πρωτότυπο αλλά σε μονοτονικό.

⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 47.

δυνατή ωφέλεια. Όταν δεν είναι διατεθειμένοι να προσαρμοστούν σε νέες μεθόδους εργασίας. Αυτού του τύπου η δραστηριότητα, συναντάται περισσότερο σε προκαπιταλιστικού τύπου κοινωνίες όπως η Κίνα των μανδαρινών και η Ρώμη της εποχής της αριστοκρατίας.⁹²

Ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι άτομα με αντίστοιχο πνεύμα σαν και αυτό του Φραγκλίνου υπήρχαν και πριν την εμφάνιση του καπιταλισμού, στις παραδοσιακές κοινωνίες. Η «ηρωική» μορφή του επιχειρηματία που υπερπηδά τα εμπόδια της οικονομικής παραδοσιαρχίας για να επιδοθεί στις κερδοσκοπικές του δραστηριότητες. Στο πλαίσιο της παραδοσιαρχίας αυτά τα άτομα δεν μπορούσαν να επιβάλλουν το δικό τους τρόπο συμπεριφοράς σαν ένα γενικότερο τρόπο συμπεριφοράς και δρούσαν σε μεγάλο βαθμό ως μονάδες. Στις κοινωνίες αυτές όχι μόνο οι συμπεριφορές αυτές δεν ενθαρρύνονταν αλλά πολλές φορές θεωρούνταν και αποφευκτές. Το πέρασμα στην καπιταλιστική κοινωνία θα χρειαζόνταν κάτι πολύ περισσότερο από μερικούς σκόρπιους επιχειρηματίες για να επιτευχθεί.⁹³ Μεγάλη ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση, τουλάχιστον στο ιδεολογικό/αξιολογικό πεδίο, έδωσε σύμφωνα με τον Βέμπερ η προτεσταντική ηθική μέσα από την έννοια της κλίσης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο της «προτεσταντικής ηθικής» ο Βέμπερ εξετάζει ενιαία όλες εκείνες τις μορφές του ασκητικού προτεσταντισμού που αναφέραμε παραπάνω (καλβινισμός ... κοκ). Χρησιμοποιεί την εκδοχή του αγγλικού πουριτανισμού, που προέκυψε από τον καλβινισμό, και παρέχει την πιο συνεπή θεμελίωση της ιδέας του επαγγέλματος. Η ανάλυση βασίζεται στο έργο του Richard Baxter τον οποίο ο Βέμπερ θεωρεί ως τον ανώτερο των φιλολογικών εκπροσώπων της πουριτανικής ηθικής.⁹⁴

Στα γραπτά του Baxter ο Βέμπερ παρατηρεί ότι υπάρχει ένα συνεχές, επαναλαμβανόμενο και παθιασμένο κήρυγμα για σκληρή, αδιάκοπη, σωματική ή πνευματική εργασία. Στα πλαίσια αυτά η εργασία γίνεται αντιληπτή ως ένα μέσον

---

⁹² R. Bendix, *Max Weber classic monographs, volume ii: Max Weber: an intellectual portrait*, εκδ. Routledge, Λονδίνο 1998, σελ. 73 – 74.

⁹³ Στο ίδιο, σελ. 76.

⁹⁴ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ο.π., σελ. 135.

εγκόσμιου ασκητισμού, σαν σκοπός ζωής για τον πιστό. Στον αντίποδα, η απροθυμία για εργασία γίνεται αντιληπτή ως σύμπτωμα έλλειψης χάρις.⁹⁵ Ο Baxter γράφει:

«Ακόμη και ο πλούσιος δε θα φάει δίχως να εργασθεί, γιατί μολονότι δεν έχει ανάγκη να εργασθεί για την κάλυψη των αναγκών του, υπάρχει εντολή του θεού την οποία οφείλει να υπακούσει όπως ο φτωχός.»⁹⁶

Για το Λούθηρο, η ένταξη του ανθρώπου σε τάξεις και επαγγέλματα θεωρείται άμεσο αποτέλεσμα της θείας θέλησης, για αυτό και η με ζήλο ενασχόληση του πιστού με το εκάστοτε επάγγελμα αποτελεί θρησκευτικό χρέος. Όμως στον Baxter η θέση αυτή εξειδικεύεται, δεν είναι η εργασία έτσι αφηρημένα, αλλά η έλλογη επαγγελματική εργασία αυτή που συμφωνεί με τη θεϊκή βούληση. Οι απόψεις του Baxter ενέχουν όμως και μια εγκόσμια διάσταση, γιατί η εργασία στην οποία επιδίδεται κάποιος με ζήλο προσφέρει στο γενικό καλό, άρα και στο καλό του ίδιου του ατόμου ως μέλος μιας κοινότητας/κοινωνίας. Φυσικά, όπως είναι λογικό, ο Baxter δίνει προτεραιότητα στα ηθικά/θρησκευτικά κίνητρα που προηγούνται των υλικών/ωφελιμιστικών. Ακόμη και η αναζήτηση του κέρδους είναι κάτι θεμιτό (αρκεί να μην γίνεται με τρόπο αμαρτωλό) και μάλιστα πρέπει να εκτελείται με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο, γιατί έτσι ο κάθε άνθρωπος εκπληρώνει στο μέγιστο την κλίση του, που έχει κληρονομήσει από τον θεό. Πάντως, η απόκτηση πλούτου δεν πρέπει να οδηγεί σε μια ξέφρενη ζωή. Για τους πουριτανούς, ακόμη και το θέατρο ή το μουσικό γλέντι ήταν τρόποι που απομάκρυναν τους πιστούς από το δρόμο του θεού. Με λίγα ή πολλά χρήματα, ο πιστός θα έπρεπε να κάνει ζωή μετρημένη και ενάρετη (κάτι που παράλληλα ευνοούσε και τη συσσώρευση κεφαλαίου).⁹⁷

Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, συμπεραίνουμε ότι στα πλαίσια του προτεσταντικού δόγματος-και πιο ειδικά του πουριτανικού- ο τύπος εκείνος της ανθρώπινης δράσης που ομοιάζει στον τύπο της επαγγελματικής δραστηριότητας ενός αστού, όπως ο Φραγκλίνος, γίνεται αντιληπτός με τέτοιο τρόπο που έρχεται σε

---

⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 138.

⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 139.

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 140 – 142.

συμφωνία με ένα τύπο εγκόσμιου ασκητισμού. Εγκράτεια και μη κατασπατάληση των κερδών, άρα επένδυση στο «σκοπό», που είναι η συστηματική, σχεδιασμένη, τίμια και επωφελής εργασία. Με κανένα τρόπο, μας λέει ο Βέμπερ, οι προτεστάντες θρησκευτικοί ηγέτες δεν είχαν την ανάπτυξη του πνεύματος καπιταλισμού στο μυαλό τους όταν διαμόρφωναν αυτό το δόγμα. Αυτό ήταν κάτι που προέκυψε εξαιτίας της εκλεκτικής συγγένειας του προτεσταντικού δόγματος με κάποιες από τις βασικές αρχές του καπιταλιστικού πνεύματος.⁹⁸

Στο σημείο αυτό, να πούμε ότι σε αντίθεση με το καθολικό δόγμα, στον προτεσταντισμό οι πιστοί δεν εξασφάλιζαν μια θέση στον παράδεισο αν επεδίωκαν να ακολουθήσουν τον ενάρετο τρόπο ζωής του επαγγέλματος ως θεϊκό κάλεσμα. Για τους προτεστάντες η μοίρα του κάθε ανθρώπου είναι προκαθορισμένη από τη στιγμή που ο θεός έφτιαξε τον κόσμο.⁹⁹ Από την πρώτη εκείνη στιγμή έχει προαποφασιστεί το «κάλεσμα» όλων των ανθρώπων και ο προορισμός τους στη μετά θάνατον ζωή. Υπό αυτήν την έννοια, οι προτεστάντες ό,τι έκαναν δεν το έκαναν για να πάρουν μια κάποια επιβράβευση στην αιώνια ζωή αλλά ζούσαν με τον τρόπο που ζούσαν, επειδή έτσι ήταν το σωστό σύμφωνα με το θεό. Η θρησκευτική αντίληψη αυτή, την οποία ανέπτυξε ο Καλβίνος¹⁰⁰, είναι γνωστή ως «το δόγμα του προκαθορισμού» (η ιδέα δηλαδή ότι η πορεία όλων των πραγμάτων έμψυχων και άψυχων έχει αποφασιστεί από την αρχή της δημιουργίας του κόσμου).¹⁰¹ Σύμφωνα επίσης με τον Καλβίνο, κανένας από τους «μαγικούς» τρόπους του παραδοσιακού δόγματος, όπως είναι η προσευχή ή η εξομολόγηση, δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την σωτηρία του πιστού. Έτσι, οι προτεστάντες απωθούνταν από δραστηριότητες πνευματικού ασκητισμού και ωθούνταν προς διαδικασίες εγκόσμιας λατρείας και υπηρετήσης του θεού μέσω της εργασίας αφού η αρνησικοσμία θεωρείται αμαρτία.¹⁰² Αυτή η ενδοκόσμια ασκητική, της συστηματοποίησης και του ορθολογισμού, είχε ως αποτέλεσμα η πίστη να εσωτερικευθεί στα υποκείμενα αλλά να εξαφανισθεί από τη δημόσια σφαίρα. Στην οικονομική πράξη ή στην συστηματοποιημένη εργασία δεν φαίνονταν πουθενά ο

⁹⁸ R. Bendix, *Max Weber classic monographs*, ο.π, σελ. 79 – 80.

⁹⁹ Κάτι που μας θυμίζει «το πρώτο κινούν» στον αριστοτέλη.

¹⁰⁰ R. Bendix, *Max Weber classic monographs*, ο.π, σελ. 80.

¹⁰¹ <https://cutt.ly/vlcOv9o>

¹⁰² R. Bendix, *Max Weber classic monographs*, ο.π, σελ. 81 – 82.

Θεός, ακόμη και αν τα εσωτερικά κίνητρα των προτεσταντών ήταν θρησκευτικά. Το αποτέλεσμα ήταν σταδιακά ο κόσμος να εκκοσμικευθεί και το χριστιανικό δόγμα να χάσει την ηθική κυριαρχία που είχε στον κόσμο. Στην καθολική εκκλησία αυτό συνέβη αργότερα, στα πλαίσια του αντικληρικαλιστικού πνεύματος του Διαφωτισμού.¹⁰³

Υπάρχει όμως και ένα στοιχείο, στο οποίο αναφερθήκαμε και παραπάνω αλλά σε ένα γενικότερο πλαίσιο και αφορά τις μονοθεϊστικές θρησκείες. Είναι η αντίληψη του κόσμου ως ένα ενιαίου συστήματος. Η ιδέα του προκαθορισμού κάνει τον προτεσταντισμό να είναι ακόμη πιο κατάλληλος από τα άλλα μονοθεϊστικά δόγματα για την ανάπτυξη αυτής της ιδέας. Ένας κόσμος του οποίου οι κανόνες ύπαρξης έχουν τεθεί από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του, είναι ένας κόσμος που αν ερμηνευθεί, μπορεί να κατανοηθεί και να κατηγοριοποιηθεί και να συγκροτηθεί ως αντικείμενο. Το προτεσταντικό δόγμα δεν προβλέπει ότι οι άνθρωποι είναι δυνατόν να αποκωδικοποιήσουν την θεϊκή βούληση, όμως, το «δόγμα του προκαθορισμού», έχει «εκλεκτική συγγένεια» με κεντρικά χαρακτηριστικά της δυτικής επιστημονικής σκέψης, όπως για παράδειγμα την παραδοχή ότι ο φυσικός κόσμος είναι ένας κόσμος που διέπεται από σταθερούς νόμους και αρχές. Αυτή είναι και μια διαφορά άλλων χριστιανικών δογμάτων (καθολικό, ορθόδοξο) με το προτεσταντικό, διότι εκείνα θεωρούν ότι ο θεός συνεχίζει να παρεμβαίνει στον κόσμο (οπότε οι κανόνες αλλάζουν) εκεί που για τους προτεστάντες όλα έχουν «αποφασιστεί» κατά την πρώτη στιγμή της δημιουργίας.

Στην πορεία του χρόνου, μας λέει ο Βέμπερ, αυτά τα θρησκευτικά ιδεώδη υποχωρούσαν κάτω από την πίεση των πειρασμών του συσσωρευμένου πλούτου.¹⁰⁴ Πάντως, αντανάκλασεις τους δεν έπαψαν να υπάρχουν, ακόμη και μετά την ολοκλήρωση της Μεταρρύθμισης. Για παράδειγμα, στην πρώιμη περίοδο του σύγχρονου καπιταλισμού η απρόσωπη μηχανική εργασία, οι πολύ χαμηλοί μισθοί και η εκμετάλλευση, ήταν πράγματα απόλυτα συμβατά με την πουριτανική πίστη που ήθελε όλες τις επίγειες απολαύσεις, ακόμα και την απόλαυση της δημιουργικής

---

¹⁰³ Θάνος Λίποβατς, «Ο πολυθεϊσμός των αξιών: Max Weber», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 21/2009, σελ. 1 – 28.

¹⁰⁴ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ο.π, σελ. 152.

εργασίας, να είναι κάτι μη αποδεκτό.¹⁰⁵ Η προτεσταντική ηθική, λοιπόν, όταν γίνει αντιληπτή σαν το θρησκευτικό περίβλημα του πνεύματος του καπιταλισμού, δεν είναι μια ιδεολογία συμβατή απλά με τη συμπεριφορά των επιτηδευματιών ή των εμπόρων ή των επιχειρηματιών γενικότερα. Είναι και μια ιδεολογία που καθορίζει την συμπεριφορά και των εργατών πιστών. Ο εργάτης όφειλε να δουλεύει αδιαμαρτύρητα κάτω από σκληρές συνθήκες κάνοντας ακόμη και την πιο άχαρη εργασία ως καθήκον του απέναντι στο θεό.

Όπως είπαμε και παραπάνω, οι εύποροι αστοί όσο περνούσε ο καιρός ξεφορτώνονταν από πάνω τους τον μανδύα αυτόν της θρησκευτικής πίστης, υπέρ μιας ιδεολογίας ξεκάθαρα εγκόσμιας, που δεν είχε ανάγκη πια την θρησκεία για να υπάρχει. Αυτό ήταν κάτι που οι προτεστάντες διανοούμενοι το αντιλαμβάνονταν. Ο Βέμπερ παραθέτει ένα σχετικό χωρίο του John Wesley (μτφ. δική μου):¹⁰⁶

«Διαρκής αποσύνθεση της καθαρής θρησκευτικότητας ... φοβάμαι ότι όσο ο πλούτος αυξάνεται η ουσία (essence) της θρησκείας μειώνεται στον ίδιο βαθμό ... γιατί η θρησκεία πρέπει αναγκαστικά να παράγει στον ίδιο βαθμό βιομηχανία και λιτότητα, και αυτά τα δυο αναγκαστικά δημιουργούν πλούτο. Αλλά όσο ο πλούτος αυξάνει, τόσο αυξάνει και η αυταρέσκεια (χρησιμοποιεί τη λέξη pride που μπορεί να σημαίνει αυταρέσκεια ή αλαζονεία), και ο θυμός, και η αγάπη για τον κόσμο σε όλες τους τις εκφάνσεις (χρησιμοποιεί τις λέξεις «in all its branches»）」¹⁰⁷

Ο εκκοσμικευμένος ασκητισμός του προτεσταντισμού γίνεται μέρος διαδικασιών, που στην προέκτασή τους, οδηγούν σε εκκοσμίκευση χωρίς την ανάγκη του θρησκευτικού στοιχείου και σε απόλαυση του πλούτου χωρίς ενοχές. Ή, όπως ο ίδιος ο Βέμπερ αναφέρει, *«η θρησκευτική ρίζα του νεωτερικού οικονομικού ανθρώπου έχει πεθάνει»*.¹⁰⁸ Με το θάνατο της θρησκείας, ο Βέμπερ θέτει ένα ερώτημα σχετικά με την κατεύθυνση της νεωτερικής κοινωνίας και του τύπου ανθρώπου που αυτή διαμορφώνει.

¹⁰⁵ R. Bendix, *Max Weber classic monographs*, ο.π, σελ. 85.

¹⁰⁶ Άγγλος Μεθοδιστής ηγέτης θεολόγος και ευαγγελιστής που έζησε το 18^ο αιώνα. Πηγή (https://en.wikipedia.org/wiki/John_Wesley)

¹⁰⁷ R. Bendix, *Max Weber classic monographs*, ο.π, σελ. 86 – 87.

¹⁰⁸ Θανάσης Γκιούρας (2010), *Ο Μαξ Βέμπερ και η νεωτερικότητα*, ο.π, σελ. 117 – 166. Παραθέτει από *Wirtschaftsgeschichte* σελ. 314.

«Καθώς η ασκητική ανέλαβε να αναδομήσει τον κόσμο και να δράσει εντός του, τα εξωτερικά αγαθά αυτού του κόσμου απέκτησαν αυξανόμενη και τελικά αναπόφευκτη δύναμη πάνω στον άνθρωπο όπως ποτέ πριν στην ιστορία. Σήμερα το πνεύμα της ασκητικής έχει ξεφύγει από αυτό το κέλυφος [...] Εν πάση περιπτώσει, η νικήτρια κεφαλαιοκρατία, από τη στιγμή που βασίζεται σε μηχανική βάση, δεν χρειάζεται πλέον αυτό το στήριγμα. [...] Κανείς δεν γνωρίζει ακόμη ποιος θα κατοικήσει μελλοντικά σ' αυτό το κέλυφος και εάν στο τέλος αυτής της τεράστιας εξέλιξης βρίσκονται εντελώς νέοι προφήτες ή μια δυναμική αναγέννηση αρχαίων σκέψεων και ιδεωδών, ή –εφόσον δεν συμβεί τίποτε από τα δύο- αν θα επέλθει μηχανική απολίθωση, στολισμένη με ένα είδος σπασμωδικής αυτοεξύψωσης. Τότε βέβαια θα μπορούσε για τους «τελευταίους ανθρώπους» αυτής της πολιτισμικής εξέλιξης να καταστεί αλήθεια το ρητό «εξειδικευμένοι χωρίς πνεύμα, τρυφηλοί χωρίς καρδιά: αυτό το μηδενικό φαντάζεται ότι έχει ανέλθει σε ένα ασύγκριτο επίπεδο ανθρωπότητας»¹⁰⁹

Το παραπάνω παράθεμα, διατυπώνει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο τους φόβους και τις ανησυχίες του Μαξ Βέμπερ για τα όσα φέρνει μαζί της η εποχή του καπιταλισμού και για τις παγίδες που βάζει στην ελεύθερη ανάπτυξη του ανθρώπου. Στην επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε σε αυτά ακριβώς τα ζητήματα.

3.3 Οι ανησυχίες του Μαξ Βέμπερ για το μέλλον του ανθρώπου στην εποχή του ώριμου καπιταλισμού και η σημασία της προσωπικότητας.

Αναφέραμε μέχρι τώρα ότι ο Βέμπερ βλέπει την νεωτερική εποχή ως μια εποχή που τη χαρακτηρίζει η ανάδυση της καπιταλιστικής οικονομίας. Η μετάβαση στον καπιταλισμό σήμαινε την παράλληλη ανάπτυξη διάφορων επί μέρους τομέων όπως η επιστήμη, η σύγχρονη λογιστική, η σύγχρονη νομική, η βιομηχανική παραγωγή, η τεχνολογία, η κυβερνητική κ.α. Όλα τα παραπάνω είναι δομικά στοιχεία του καπιταλισμού και με τον τρόπο που αναπτύχθηκαν στη Δύση, έχουν ως κοινό τους στοιχείο την τυπική/εργαλειακή ορθολογικότητα. Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτού του τύπου ορθολογικότητας είναι η επιλογή, με ορθολογικό τρόπο, των κατάλληλων

---

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σελ. 117 – 166.

μέσων για την εκτέλεση ενός σκοπού είτε αυτός αφορά την επιστήμη, είτε τη βιομηχανία, είτε την εκπαίδευση κ.ο.κ.

Η νεωτερική εποχή ήταν/είναι μια εποχή που η γνώση, η επιστήμη και η εξειδίκευση κατέχουν προνομιακή θέση στους μηχανισμούς της κοινωνίας και της καθημερινότητας. Η σύγχρονη επιχείρηση είναι ένας πολύπλοκος μηχανισμός που για να λειτουργήσει έχει όλο και περισσότερο την ανάγκη εξειδικευμένης εργασίας. Αυτή η εξειδίκευση είναι δυο κατευθύνσεων. Από τη μια εξειδικεύονται τα μέσα παραγωγής, δηλαδή οι εργάτες καλούνται να κάνουν κάτι πολύ συγκεκριμένο ο κάθε ένας ή η κάθε ομάδα, μέσα σε ένα πολύ μελετημένο σύστημα παραγωγής καταμερισμένο σε πολύ διακριτούς και απλούς ρόλους (φανταστείτε το τείλορικό μοντέλο¹¹⁰). Από την άλλη, χρειάστηκε να μορφωθεί και να εξειδικευτεί ένα εργατικό δυναμικό, το οποίο θα αναλάμβανε πολύ πιο σύνθετες εργασίες (μηχανικοί, λογιστές, εργοδηγοί κ.α.) οι οποίες προέκυψαν από την ολοένα και πιο σύνθετη φύση της καπιταλιστικής παραγωγής.

Ωστόσο, αυτό δεν ήταν κάτι που συνέβη μόνο στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Ο Βέμπερ παρατηρεί ότι η διαδικασία αυτή συμβαίνει παντού, στο στρατό, στον κρατικό μηχανισμό, στα αστικά κόμματα κ.ο.κ. Είναι η επικράτηση της μισθωτής εργασίας και της εξειδικευμένης υπαλληλίας που σταδιακά σε όλο το Δυτικό κόσμο σπάει τις παραδόσεις του παρελθόντος.

«Παντού όπου η σύγχρονη δημοκρατία είναι μια δημοκρατία μεγάλων κρατών θα γίνει μια εκγραφειοκρατισμένη δημοκρατία και έτσι πρέπει να είναι διότι αντικαθιστά τους εξέχοντες ευγενείς ή άλλους επίτιμους αξιωματούχους με μια αμειβόμενη δημοσιοϋπαλληλία. Αυτό συμβαίνει παντού, συμβαίνει επίσης και μέσα στα κόμματα. [...] Δεν μπορεί αλλιώς να διευθυνθεί η σύγχρονη οικονομία.»¹¹¹

Ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι αυτή η υπαλληλία, που μπορεί να είναι είτε κρατική είτε ιδιωτική, αποτελεί το ανάλογο του εργάτη προλετάριου στο σύγχρονο κόσμο. Εκεί

---

¹¹⁰ Υψηλά συστηματοποιημένη θεωρία για την παραγωγή, εμπνευστής της οποίας ήταν ο Frederick Taylor. Βασικό στόχο είχε τη μείωση του κόστους και την αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της ορθολογικής οργάνωσης της εργασίας και των μέσων παραγωγής. Για περισσότερες πληροφορίες: <http://tsakthan.blogspot.com/2018/05/tsakthan-daily1352018.html>

¹¹¹ Max Weber, *έργα 1894 – 1920, μια ανθολογία, τόμος Β*, μτφ. επιμ. Θανάσης Γκιούρας, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2021, σελ. 1173.

που ο προλετάριος είναι ένας εργάτης αποσπασμένος από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, έτσι εξ ίσου αποσπασμένος από την ιδιοκτησία των μέσων του πολέμου είναι και ένας στρατιωτικός αξιωματούχος. Αυτό για τον Βέμπερ αποτελεί στοιχείο του σύγχρονου κόσμου, αφού, για παράδειγμα, στη φεουδαρχία ο κάθε ευγενής πολέμαρχος διατηρούσε το δικό του στρατό και οπλισμό. Κάτι παρόμοιο συνέβη όμως και στα πανεπιστήμια.

«Ο παλαιός λέκτορας και ο πανεπιστημιακός καθηγητής εργάζονταν με τη βιβλιοθήκη και με τα τεχνικά μέσα που αποκτούσαν και παρήγγελλαν αυτοί οι ίδιοι και παρήγαν με αυτά [...] Η μάζα των σύγχρονων εργασιακών δυνάμεων στη σύγχρονη πανεπιστημιακή μονάδα, ιδιαίτερα οι βοηθοί των μεγάλων ινστιτούτων, είναι από αυτή την άποψη ακριβώς στην ίδια θέση όπως οποιοσδήποτε εργάτης. Μπορούν ανά πάσα στιγμή να απολυθούν. Δεν έχουν στους χώρους του ινστιτούτου κανένα άλλο δικαίωμα από αυτό που έχει ο εργάτης στους χώρους του εργοστασίου. Δεν έχουν καμία ιδιοκτησία στα υλικά ή στα μηχανήματα, στις μηχανές κ.λπ. που χρησιμοποιούνται σε ένα φυσικοεπιστημονικό ινστιτούτο, σε ένα ανατομικό εργαστήριο ή σε μια κλινική. Αυτά είναι μάλλον κρατική ιδιοκτησία, διοικούνται όμως από τον διευθυντή του ινστιτούτου.»¹¹²

Σταδιακά ο ορθός λόγος κατακτά όλο και περισσότερες εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου, από την εργασία του μέχρι την δικαιοσύνη, από τη σχολική αίθουσα μέχρι τους στρατώνες. Όσο αυτός ο «εργαλειακός λόγος» κερδίζει έδαφος, ο Βέμπερ μας λέει, ότι τόσο περισσότερο κατακρημνίζεται η σημασία των αξιών. Είδαμε παραπάνω πως η προτεσταντική ηθική, αν και αρχικά συνοδεύει και επικουρεί στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος, αυτό αργότερα στέκεται μόνο του χωρίς να έχει ανάγκη τη θρησκευτική αιτιολόγηση και μετατρέπεται σε «καθαρό» ορθό λόγο προσανατολισμένο στο κέρδος. Η κυριαρχία του ορθού λόγου στην καπιταλιστική κοινωνία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μια αναγκαιότητα της εποχής. Χωρίς τον ορθό λόγο, θα ήταν αδύνατον να συντονιστούν αποτελεσματικά μια σειρά από απαραίτητες διεργασίες, εφόσον η οικονομία πρέπει να λειτουργεί σε τόσο μεγάλη κλίμακα και αφού το κράτος απαιτεί για την εκσυγχρονισμένη λειτουργία του μια θετικά μορφωμένη δημοσιοϋπαλληλία. Μπορούμε να πούμε ότι

---

¹¹² Στο ίδιο, σελ. 1174.

είναι σαν φαύλος κύκλος, όσο η ορθολογική επιστημονική σκέψη και η συνεχής ανάγκη για κέρδος εξελίσσει τον κόσμο, τόσο περισσότερη ανάγκη έχει αυτός ο κόσμος την ορθολογική επιστημονική σκέψη και τόσο περισσότερο αυξάνει η ανάγκη για κέρδος.

Ο ίδιος ο Βέμπερ μιλάει για «τυπική ορθολογικότητα», ένα είδος ορθολογικότητας η οποία είναι προσανατολισμένη στην εύρεση των κατάλληλων μέσων για την επίτευξη κάποιων σκοπών. Η «τυπική ορθολογικότητα» δεν ενδιαφέρεται για το αξιακό περιεχόμενο αυτών των σκοπών, την ενδιαφέρει μόνο η αποτελεσματικότερη επίτευξη τους. Αντιστοιχεί θα λέγαμε σε έναν τύπο εργαλειακής λογικής όπου τα ίδια τα μέσα γίνονται σκοποί και που οι σκοποί χάνουν το αξιακό τους περιεχόμενο. Στον καπιταλισμό, για παράδειγμα, η ορθολογικότητα αυτή αφορά τον ακριβή υπολογισμό οικονομικών πράξεων. Η τυπική ορθολογικότητα, επεκτείνεται όμως και σε άλλες πτυχές της κοινωνίας, ακόμη και σε πολιτικούς θεσμούς.¹¹³

Η σύγχρονη κοινωνία για τον Βέμπερ τείνει να λειτουργεί ως γραφειοκρατική μηχανή και όπως η μηχανή καταργεί *«όλα τα καθαρά προσωπικά, ανορθολογικά, και συγκινησιακά στοιχεία που υπεκφεύγουν της υπολογιστικότητας»* έτσι και η γραφειοκρατία αδιαφορεί για τα στοιχεία εκείνα της κοινωνίας που δεν πειθαρχούν στον αυστηρό λογικό υπολογισμό. Ένα από τα θύματα αυτής της υπολογιστικότητας είναι και οι ανθρώπινες αξίες, και μάλιστα όχι μόνο οι θρησκευτικές, αλλά κάθε αξία καθώς αυτή ως τέτοια δεν είναι κάτι που μπορεί να υπολογιστεί με μαθηματικά, να κατηγοριοποιηθεί με λογιστική ή να τυποποιηθεί με ορθολογικό τρόπο.

Ακόμη και οι ίδιες οι αξίες του Διαφωτισμού, ο οποίος προωθούσε τον ορθό λόγο και την επιστημονική γνώση, αξίες όπως η ισότητα, η ελευθερία και τα δικαιώματα του ανθρώπου, γίνονται θύματα της γραφειοκρατικοποίησης και του στεγνού υπολογισμού. Συμβαίνει λοιπόν το παράδοξο, ότι το εργαλείο που απελευθέρωσε τεράστιες δυνάμεις στην κοινωνία (ο ορθός λόγος), οι οποίες επέτρεψαν στους ανθρώπους να βλέπουν το μέλλον με αισιοδοξία, μετατρέπεται σε μια μέγγενη, ή

---

¹¹³ <https://bit.ly/3gZ5w4j>

σύμφωνα με τον Βέμπερ σε ένα σιδερένιο κλουβί, που στραγγαλίζει οτιδήποτε δεν ακολουθεί τους δικούς του κανόνες.¹¹⁴

«η «πραγματικά αναπόφευκτη δύναμη» της γραφειοκρατίας αναπτύσσει έναν ασφυκτικό κλοιό πάνω σε ολόκληρη την κοινωνική ζωή, καταδικάζοντας τον άνθρωπο σε «κοινωνική ανικανότητα». [...] μετατρέπει τον ατομικό φορέα σε εξειδικευμένο λειτουργό (εκπαιδευμένο αξιωματούχο) που καλείται «να εκτελέσει επακριβώς την εντολή που έλαβε»»¹¹⁵

Στην περίπτωση των απλών εργατών, υπάρχει η σχεδόν μονομανής απλοποιημένη και μονότονη εργασία στη βιομηχανία η οποία χρησιμοποιεί περισσότερο το σώμα παρά το μυαλό, μετατρέποντας, την ώρα της εργασίας του, τον εργάτη σε ένα άδειο κέλυφος που επαναλαμβάνει κινήσεις. Στην περίπτωση της εξειδικευμένης υπαλληλίας, τα πράγματα δεν είναι καλύτερα, καθώς και αυτοί γίνονται εξαρτήματα ενός πολύ πολύπλοκου και αυστηρού μηχανισμού που αφήνει ελάχιστο χώρο για πρωτοβουλία. Έχουμε, θα λέγαμε, μια γενικότερη υποβάθμιση της προσωπικότητας που γίνεται θυσία για να υπηρετήσει την τυπικά/εργαλειακά ορθολογική δραστηριότητα. Η ορθολογικότητα αυτή, εξ αιτίας της μεγάλης αναγκαιότητας ύπαρξής της, γίνεται ολοένα και περισσότερο η αξία που θέλει να εξοστρακίσει όλες τις άλλες αξίες από την ανθρώπινη κοινωνία. Πρόκειται για ένα είδος υποβολής της ανθρώπινης ζωής στον ανελεύθερο και χωρίς αξιακή βάση λόγο των ανώνυμων διοικητικών συστημάτων.¹¹⁶

Έτσι, το μέσο γίνεται σκοπός, και οι άνθρωποι γίνονται μέσα, και, στο βαθμό που οι παραδοσιακές αξίες υποχώρησαν, αυτή η νέα κατάσταση δεν βοηθάει τα άτομα να δημιουργήσουν νέες αξίες. Το χειραφετικό πρόταγμα του Διαφωτισμού δεν δείχνει να λειτουργεί σε ένα κόσμο που δεν έχει άλλη αξία πέρα από την αξία της «μηχανής». Ο εργαλειακός λόγος δεν μιλάει τη γλώσσα των αξιών, και, όπου υπάρχει αυτός, οι αξίες δεν ευδοκιμούν.¹¹⁷ Ο κάθε άνθρωπος κρατάει τις αξίες του περιορισμένες σε συγκεκριμένες σφαίρες, όπως είναι ο οίκος του, και τις αφήνει

---

¹¹⁴ Βασίλης Ρωμανός, Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό, στο Γιάννης Κτένας (επιμ.) *Max Weber, 100 χρόνια μετά*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2020, σελ. 147 – 172.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 147 – 172.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 151

¹¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 147 – 172.

πίσω όταν πηγαίνει στο εργοστάσιο, εκεί είναι συγκεκριμένα τα πράγματα που χρειάζεται να κάνει. Επειδή όμως δεν υπάρχει κάποιο μέτρο που να αξιολογήσει κανείς τις αξίες, και επειδή η κοινωνία αποτελείται από πολλές αντικρουόμενες σφαίρες, αναπτύσσεται ένας πολυθεϊσμός αξιών που ενδέχεται να συσκοτίσει παρά να διαφωτίσει τα άτομα. Σε αντίθεση με τις προ-νεωτερικές κοινωνίες, οι οποίες έδιναν απαντήσεις για μια σειρά υπαρξιακά ερωτήματα μέσω της θρησκείας, οι σύγχρονες κοινωνίες δεν δίνουν σίγουρες απαντήσεις σε αυτά τα σημαντικά για τους ανθρώπους ζητήματα. Για τον Βέμπερ, «*Η νεωτερική κουλτούρα [...] πορεύεται μέσα από μια αμφισημία καθώς αναγείρει τις πολιτισμικές προϋποθέσεις της αυτονομίας αλλά δεν κατέχει ούτε τις θεσμικές δυνατότητες ούτε το κατάλληλο νοηματικό και αξιακό έδαφος για να τις ενεργοποιήσει*»¹¹⁸

Το νεωτερικό υποκείμενο, όντας ατομικιστικό υποκείμενο, καλείται να είναι «αυτοστοχαστικό», να έχει την ευθύνη του εαυτού του και να παίρνει κρίσιμες αποφάσεις. Αυτό είναι κάτι που θεωρητικά βοηθάει στην οικοδόμηση της προσωπικότητας του με υλικά που θα επιλέξει το ίδιο και που δεν θα υποβάλλονται από μια ανώτερη δύναμη που θα καθόριζε τι είναι ηθικό και τι όχι. Θεωρητικά υπάρχει μια πλειάδα αξιών (πολυθεϊσμός) για να επιλέξει, αυτό όμως είναι κάτι που σε πολλούς μπορεί να προκαλέσει σύγχυση. Αυτού του είδους η σύγχυση δεν αφορά τις παραδοσιακές κοινωνίες, αφού υπήρχαν κάποιες κεντρικές αξίες οι οποίες καθόριζαν τη ζωή των ανθρώπων, είτε αυτές πήγαιναν από τη θρησκεία είτε από την πολιτικό – οικονομική τάξη του κόσμου. Επιπλέον, ότι αξίες και αν επιλέξει το κάθε άτομο, αυτές αποσύρονται από το δημόσιο βίο και ποδοπατούνται από την κενή από αξίες εργαλειακή ορθολογικότητα, έτσι ώστε δημιουργείται έλλειμμα αξιακού νοήματος. Οι αξίες δεν γίνεται να θεμελιωθούν με επιστημονικό τρόπο, άρα το νεωτερικό υποκείμενο –που έχει μάθει να κάνει ορθολογικούς υπολογισμούς στην καθημερινότητα του- δεν έχει στα χέρια του κάποιο εργαλείο με το οποίο να τις αξιολογεί. Η εξ αποκαλύψεως αλήθεια δεν είναι συμβατή με τα νέα δεδομένα.

Κοντολογίς, ο Βέμπερ υποστηρίζει, ότι η προσωπικότητα χρειάζεται μια αξιακή κοινωνική βάση για να αναπτυχθεί σταθερά και υγιώς, και αυτή η βάση δεν υπάρχει

---

¹¹⁸ Στο ίδιο, σελ 147 – 172.

στην καπιταλιστική κοινωνία, με αποτέλεσμα, όλοι να γίνονται μέρος ενός απρόσωπου μηχανισμού ο οποίος λειτουργεί εχθρικά προς την ανάπτυξη προσωπικότητας. Για τον Βέμπερ, το στοίχημα αυτό είναι ίσως το πιο σπουδαίο στην πορεία της ζωής ενός ανθρώπου. Να καταφέρει δηλαδή το άτομο να είναι αυτόνομο και να οικοδομεί την προσωπικότητα του ελεύθερα, επιλέγοντας τις όποιες αξίες συνειδητά και έτσι να καταφέρει να σπάσει το σιδερένιο κλουβί που τον μετατρέπει σε εργαλείο, ή έστω να μην παραιτηθεί της αντίστασης.¹¹⁹

Μπορεί ο Βέμπερ να προειδοποιεί για τους κινδύνους του εργαλειακού λόγου, δηλαδή ενός λόγου αυστηρά ορθολογικού και προσανατολισμένου στην επιλογή μέσω, αυτό όπως δεν σημαίνει ότι θεωρεί ως απόδειξη για την ελευθερία του ατόμου το ανορθολογικό πράττειν. Για την ακρίβεια, υποστηρίζει το ακριβώς αντίθετο. Ο Βέμπερ ασκεί κριτική στη θεωρία του Adolf Knies¹²⁰ ο οποίος χαρακτηρίζει ως ελεύθερη πράξη την απρόβλεπτη πράξη, αυτή που δεν μπαίνει κάτω από τα στεγανά του ορθού λόγου. Στον αντίλογο ο Βέμπερ λέει ότι απρόβλεπτα είναι και τα μετεωρολογικά φαινόμενα, αλλά αυτό δεν έχει καμία σχέση με την ανθρώπινη ελευθερία. Η ελεύθερη πράξη για τον Βέμπερ δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται από την απροσδιοριστία του καιρού ή των σεισμών, δεν πρέπει δηλαδή να μοιάζει τυχαία. Η ελεύθερη ανθρώπινη πράξη οφείλει να είναι ελεγχόμενη, να σχετίζεται με νοήματα και αξίες, να είναι συνειδητή, να μην είναι καταναγκαστική. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βέμπερ, μόνο οι τρελοί είναι ελεύθεροι να πράττουν χωρίς να έχουν συνείδηση των πράξεων τους.¹²¹ Υπό αυτήν την οπτική, η ελευθερία στον Βέμπερ συνδέεται με την συνειδητοποιημένη, αυτόνομη επιλογή και όχι με την αυθαιρεσία ή την αυθορμησιακή μη – καθοριστικότητα. Χαρακτηριστικό της ελεύθερης ανθρώπινης πράξης δεν μπορεί να είναι το ακαταλόγιστο.

«Ο ορθός λόγος πηγαίνει μαζί με την ελευθερία της δράσης με την έννοια ότι είναι ελευθερία στην μορφή μιας τελεολογικής ορθολογικότητας. Η επιδίωξη ενός σκοπού ο οποίος ορίζεται από απόλυτες αξίες ή νοήματα ζωής μέσα από την

---

¹¹⁹ Στο ίδιο, σελ 147 – 172.

¹²⁰ Karl Gustav Adolf Knies (1821 – 1898), γερμανός οικονομολόγος και ιστορικός. (https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Knies)

¹²¹ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π., σελ. 64 – 66.

ελεύθερη διαδικασία επιλογής των κατάλληλων μέσων. [...] Οπότε το να δρας ως ελεύθερη προσωπικότητα σημαίνει να δράσει σκόπιμα, συνταιριάζοντας ορθολογικά τα διαθέσιμα μέσα για ένα ορισμένο σκοπό και κατ επέκταση να δρας λογικά και με συνέπεια.»¹²²

Για τον Βέμπερ μονάχα μια επιλογή έχουν τα υποκείμενα σε έναν τόσο αντιφατικό κόσμο, δηλαδή σε έναν κόσμο που ο ορθός λόγος από τη μια σου δίνει δυνατότητες ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητά σου, και από την άλλη, στην εργαλειακή του μορφή, έρχεται και σου ξαναπαίρνει αυτές τις δυνατότητες. Η επιλογή αυτή είναι η αντίσταση, αντίσταση στο ενδεχόμενο, από ανθρώπινη προσωπικότητα ο άνθρωπος να πέσει στην κατηγορία του εργαλείου (από αυτοσκοπό σε μέσο). Ο Βέμπερ αντιλαμβάνεται την προσωπικότητα ως μια δομή που αναφέρεται σε ένα σχέδιο ζωής (δηλαδή την ευθύνη του εαυτού). Αυτό το σχέδιο οφείλει να συνενώνει σε μια ολότητα όλα εκείνα τα αποσπασματικά στοιχεία με τα οποία έρχεται σε επαφή το νεωτερικό άτομο και εκείνα τα οποία επιλέγει. Το άτομο οφείλει να νοηματοδοτεί όλα τα επί μέρους στοιχεία ως μέρη μιας κεντρικής αξίας (ηθικής). Σε αυτό το πλαίσιο η ορθολογικότητα έρχεται να εξυπηρετήσει αυτήν τη κεντρική αξία, να μας δείξει τα μέσα, αλλά και τις συνέπειες της προσανατολισμένης στους σκοπούς της ζωής μας δράσης.¹²³ Μέσα από αυτήν την αδιάκοπη και συνεχή αντίσταση, κάποια και μόνο άτομα, είναι δυνατόν να διασώσουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους.¹²⁴ Για να γίνει αυτό εφικτό, πρέπει να υπάρχει μια σταθερή ισορροπία νοηματοδότησης ορθολογικότητας και ελευθερίας.¹²⁵ Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η μεγάλη διαφορά της Βεμπεριανής ηθικής σε σχέση με την ηθική των προνεωτερικών κοινωνιών, δεν διαφοροποιείται τόσο στον τρόπο με τον οποίο επιδρά στην οντολογική συγκρότηση των ατόμων, αλλά στο πως η ίδια αυτή η ηθική συγκροτείται με ευθύνη του ατόμου και δεν επιβάλλεται από τα πάνω ως ένα προκαθορισμένο και προκατασκευασμένο σύνολο αξιών με τη μορφή, για παράδειγμα, της θρησκείας. Το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα έχει την ικανότητα να διαλύει τα παραδοσιακού τύπου συστήματα αξιών, υπέρ μιας ορθολογικότητας

¹²² Στο ίδιο, σελ. 66 – 67.

¹²³ Βασίλης Ρωμανός, Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό, ο.π, σελ. 147 – 172.

¹²⁴ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 77.

¹²⁵ Βασίλης Ρωμανός, Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό, ο.π, σελ. 147 – 172.

εργαλειακού τύπου, η οποία τείνει να εντάσσει τα άτομα εντός των μηχανικών της λειτουργιών.

«Μέσα στον ειδικευμένο και εκπαιδευμένο κόσμο των ειδικών χωρίς πνεύμα και των ηδονιστών χωρίς καρδιά, κάποιος μπορεί να δράσει με την παθιασμένη δύναμη της αρνητικότητας και να σπάσει το σιδερένιο κλουβί που τον δεσμεύει. Αυτό είναι το νόημα της ελευθερίας κίνησης.»¹²⁶

Πρέπει να γίνει κατανοητό, ότι ο Βέμπερ είχε την απαισιοδοξία του απέναντι στο ενδεχόμενο ή τη δυνατότητα η κοινωνία συλλογικά να σπάσει αυτό το σιδερένιο κλουβί. Η προσπάθεια για απελευθέρωση, τουλάχιστον με τα μέχρι τώρα δεδομένα, δεν μπορεί παρά να είναι ατομική υπόθεση για τον Βέμπερ, μια ηρωική πράξη. Ο ίδιος αντιμετώπιζε την πίστη σε κοινούς απελευθερωτικούς σκοπούς περίπου σαν ειδωλολατρία.¹²⁷ Το ίδιο το υποκείμενο πρέπει να αποκτήσει την απαραίτητη συγκρότηση, μέσα από ένα είδος αναστοχαστικής λειτουργίας όπου ο ίδιος αναλαμβάνει την ευθύνη του εαυτού του. *Στο επίκεντρο του ηθικού οράματος του Βέμπερ δεν βρίσκεται ένα νέο είδος κοινωνίας αλλά ένας νέος τύπος ατόμου που δεν ελπίζει σε ένα απολυτρωτικό μέλλον αλλά στην αυτονομία του, έχοντας επίγνωση των περιορισμών και των «απαιτήσεων της ημέρας».*¹²⁸

Οι δύο ομιλίες του Βέμπερ για το επάγγελμα, «η επιστήμη ως επάγγελμα» και «η πολιτική ως επάγγελμα» έχουν ξεχωριστό ενδιαφέρον γιατί αμφότερες πραγματεύονται, μεταξύ άλλων, και αυτήν την ισορροπία ανάμεσα στην διατήρηση της προσωπικότητας και την κυριαρχία του εργαλειακού ορθού λόγου. Ελλείψει ενός συγκροτημένου σχεδίου από την πλευρά του Βέμπερ, σχετικά με το πώς θα λυθεί αυτή η αντίφαση στο σύγχρονο κόσμο (έτσι και αλλιώς μάλλον ένα τέτοιο σχέδιο θα αντίβαινε στις αρχές του), νομίζω, αυτές οι δυο ομιλίες, αποτελούν μια πιξίδα για το ποια είναι τα όρια της επιστήμης και ποια θα μπορούσε να είναι η συμβολή της πολιτικής ως δύναμη αντίστασης στην πλήρη κυριαρχία του ορθού λόγου και της κυβερνητικής γραφειοκρατίας.

---

¹²⁶ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 78.

¹²⁷ Στο ίδιο, σελ. 79.

¹²⁸ Βασίλης Ρωμανός, *Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό*, ο.π, σελ. 147 – 172.

3.4 Εργαλειακός λόγος και διατήρηση της ελευθερίας του πνεύματος στην πολιτική

Το κενό που δημιουργεί η κατάρρευση των θρησκειών ως εγγυητριών πολιτισμικής ενότητας ο Βέμπερ θεωρεί ότι μπορεί να το καλύψει μόνο η πολιτική σφαίρα ως το πεδίο εκείνο που συγκρούονται και αποκαλύπτονται οι όποιες αξιακές επιλογές. Είναι η αρένα στην οποία οι κοινωνικές δυνάμεις συσπειρώνονται γύρω από «σκοπούς» και προσπαθούν να εξασφαλίσουν την εκτέλεση αυτών των σκοπών σε μεγαλύτερη ή μικρότερη κλίμακα. Υπό αυτήν την έννοια η πολιτική περιλαμβάνει ένα αξιακό κομμάτι (ποιες αξίες μας αντιπροσωπεύουν), ένα σκοποθετικό κομμάτι (ποιοι είναι οι σκοποί μας) και ένα εκτελεστικό κομμάτι (πώς θα πετύχουμε αυτούς τους σκοπούς). Η πολιτική συνδυάζει, θα λέγαμε, ένα συνδυασμό αξιακής και τυπικής ορθολογικότητας για την άσκηση της.

Στο «*Η πολιτική ως επάγγελμα*» ο Βέμπερ ορίζει ως πολιτική κάθε είδους αυτόνομη διευθυντική δραστηριότητα που επιδιώκει την απόκτηση εξουσίας. Αυτό που διακρίνει την πολιτική του κράτους από την πολιτική γενικότερα, είναι ότι το κράτος διατηρεί το νόμιμο μονοπώλιο της βίας σε μια γεωγραφικά καθορισμένη περιοχή. Ιστορικά, η πολιτική εξουσία νομιμοποιείται με τρεις τρόπους. Είναι η παραδοσιακή εξουσία, όπως αυτή που ασκούσαν ο πατριάρχης και ο πατρογονικός ηγεμόνας παλαιού τύπου. Είναι η χαρισματική εξουσία, δηλαδή η εξουσία που βασίζεται στο χάρισμα κάποιου δημαγωγού ή κάποιου αρχηγού κόμματος. Τέλος, υπάρχει η εξουσία μέσω νομιμότητας, δηλαδή η εξουσία που βασίζεται σε ορθολογικά συγκροτημένους κανόνες που προϋποθέτει την υπακοή προς εκπλήρωση θεσπισμένων καθηκόντων. Τέτοια είναι η εξουσία που ασκεί το σύγχρονο κράτος μέσω των αξιωματούχων.¹²⁹

Καθώς ιστορικά αναπτύσσονταν ο θεσμός του κράτους δημιουργήθηκε η ανάγκη να στελεχωθούν τα κράτη από εξειδικευμένους αξιωματούχους. Αυτοί βρίσκονταν

---

¹²⁹ Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφ. Των φοιτητών του Πανεπιστημίου Κρήτης του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης, επιμ. Από διδάσκοντες του τμήματος, Ρέθυμνο 2004, σελ. 1 - 4.

στην υπηρεσία του ηγεμόνα και τον υπηρετούσαν αναλαμβάνοντας να ασκήσουν μέρος της εξουσίας ή να διεκπεραιώσουν διάφορες γραφειοκρατικές και άλλες λειτουργίες που απαιτούνταν για τη διοίκηση της επικράτειας και του ηγεμονικού οίκου. Στις παραδοσιακές κοινωνίες αυτοί οι αξιωματούχοι μπορεί να κατείχαν και οι ίδιοι μέσα εξουσίας, ως πάρουμε για παράδειγμα τους φεουδάρχες. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η διοίκηση του κράτους στηρίζεται σε αξιωματούχους και σε υπαλλήλους οι οποίοι απλά διαχειρίζονται τα μέσα της εξουσίας, είτε αυτά είναι όπλα είτε εργαλεία, χωρίς αυτά να τους ανήκουν¹³⁰, κάτι στο οποίο αναφερθήκαμε και στην προηγούμενη ενότητα.¹³¹

Δημιουργούνται λοιπόν δυο τύποι «επαγγελματιών» οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την διαχείριση του σύγχρονου κράτους. Ο ένας τύπος είναι αυτός του επαγγελματία πολιτικού, ο άλλος τύπος είναι αυτός του γραφειοκράτη δημόσιου υπάλληλου. Η διαφορά του πολιτικού από τον υπάλληλο σύμφωνα με τον Βέμπερ, είναι ότι ο υπάλληλος δεν ασκεί πολιτική αλλά διοικεί χωρίς μεροληψία και ενσυναίσθηση. Αυτό ισχύει και για τους πολιτικούς διοικητικούς υπαλλήλους. Αντίθετα, ο πολιτικός ηγέτης, ο χαρισματικός πολιτικός, [πρέπει να] χαρακτηρίζεται από μεροληψία, αγώνα και ενσυναίσθηση, διότι αυτά είναι τα στοιχεία του πολιτικού υποκειμένου. Ο πολιτικός καλείται να πάρει αποφάσεις, για αυτό και το πράττειν του πολιτικού υπόκειται στην αρχή της υπευθυνότητας. Ο δημόσιος υπάλληλος έχει ως αποστολή του να εκτελεί ενσυνείδητα και με επιτυχία την εντολή που του δίνει η προϊστάμενη υπηρεσία, ακόμη και εφόσον την θεωρεί εσφαλμένη. Αν οι υπάλληλοι δεν το κάνουν αυτό θα καταρρεύσει όλος ο διοικητικός μηχανισμός.¹³² Αυτό αφαιρεί από τους υπάλληλους την δυνατότητα, τουλάχιστον σε πρώτο βαθμό, ανάμειξης της προσωπικότητας τους σε αυτό που καλούνται να κάνουν ενώ δεν έχουν ευθύνη για το περιεχόμενο της όποιας ενέργειας τους αλλά μονάχα για να την εκτελέσουν ορθά. Υπηρετούν δηλαδή ένα μηχανισμό όπως οι εργάτες υπηρετούν την γραμμή παραγωγής, έστω και αν η δική τους εργασία είναι πνευματική αντί χειρωνακτική.

---

¹³⁰ Ο Βέμπερ παραλληλίζει αυτή τη μορφή λειτουργίας του κράτους με τη μορφή λειτουργίας μιας καπιταλιστικής επιχείρησης.

¹³¹ Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, ο.π, σελ. 5.

¹³² Στο ίδιο, σελ. 15.

Ο Βέμπερ μας λέει ότι υπάρχουν δυο τύποι πολιτικών, αυτοί που είναι επαγγελματίες πολιτικοί και εκείνοι που είναι «πολιτικοί παράλληλης απασχόλησης». Οι επαγγελματίες πολιτικοί ασχολούνται πρωτίστως με την πολιτική ενώ οι πολιτικοί παράλληλης απασχόλησης ασκούν την πολιτική ως παράλληλη δραστηριότητα όταν χρειαστεί. Διακρίνονται όμως και δυο τύποι επαγγελματιών πολιτικών, είναι αυτοί που ζουν για την πολιτική και αυτοί που ζουν από την πολιτική. Για τον Βέμπερ, όσοι ζουν για την πολιτική καθιστούν την δραστηριότητα αυτή περιεχόμενο της ζωής τους, με την έννοια ότι η ζωή τους σηματοδοτείται από την υπηρετήση ενός σκοπού. Το άτομο που ζει από την πολιτική αγωνίζεται να καταστήσει την πολιτική ως μόνιμη πηγή εσόδων. Υπό αυτήν την έννοια, όποιος ζει για την πολιτική οφείλει να είναι οικονομικά ανεξάρτητος από τα έσοδα που θα μπορούσε να του προσφέρει μια πολιτική θέση. Αυτός είναι και ο λόγος που η ιδανική προέλευση ζωής για ένα άτομο που ζει για την πολιτική, είναι αυτή του εισοδηματία. Τόσο ο εργάτης όσο και ο σύγχρονος επιχειρηματίας – μας λέει ο Βέμπερ - είναι πολύ απασχολημένοι με την καθημερινότητα για να μπορέσουν να ασχοληθούν με τόση αυταπάρνηση με την πολιτική.¹³³

Εξετάζοντας τη δημιουργία των κομμάτων στη Δύση, και πιο συγκεκριμένα στη Γερμανία τη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ, ο Βέμπερ διακρίνει αρκετές διαφορές μεταξύ τους αλλά και κάποιες ομοιότητες. Αναφέρει, για παράδειγμα, ότι στην Αμερική τα κόμματα είναι μηχανισμοί συγκέντρωσης ψήφων, όπου, οι ακόλουθοι τους τα στηρίζουν έχοντας αξιώσεις από την πολιτική επικράτηση. Είναι τα λεγόμενα spoils, δηλαδή το μοίρασμα των θέσεων και των αξιωμάτων μετά την κατάκτηση της εξουσίας.¹³⁴

Ο Βέμπερ όμως διακρίνει και το ρόλο του χαρισματικού ηγέτη στην κεφαλή μιας προεκλογικής εκστρατείας. Χαρισματικός ηγέτης είναι εκείνος του οποίου η δημαγωγική¹³⁵ ικανότητα και η ισχυρή του προσωπικότητα εμπνέει τους ανθρώπους να τον ακολουθούν με πίστη και αφοσίωση προς ένα κοινό σκοπό. Συχνά ο χαρισματικός ηγέτης χρειάζεται να έρθει σε σύγκρουση με τους τοπικούς

---

¹³³ Στο ίδιο, σελ. 7 – 8.

¹³⁴ Στο ίδιο, σελ. 25.

¹³⁵ Ο Βέμπερ ξεκαθαρίζει ότι δεν χρησιμοποιεί τη λέξη αυτή με αρνητική κατ'ανάγκη χροιά.

κομματάρχες και άλλους ισχυρούς φορείς του κομματικού μηχανισμού όταν εκείνοι δεν είναι διατεθειμένοι να κάνουν τις ανάλογες παραχωρήσεις προς το πρόσωπό του.¹³⁶

Ως παράδειγμα τέτοιου ηγέτη ο Βέμπερ μας παρουσιάζει τον Gladstone. Αυτός, πέρα από τη χαρισματική του προσωπικότητα, βρέθηκε και σε μια περίοδο από το 1868 όπου ευνοήθηκε από αλλαγές στο εκλογικό σύστημα της Αγγλίας. Δημιουργήθηκαν εκλογικοί σύνδεσμοι σε όλες τις συνοικίες με συμμετοχή στις διαδικασίες έως και του 10% του εκλογικού σώματος. Αυτός ο επιμερισμός αφαιρούσε δύναμη από τους κατά τόπους ισχυρούς πάτρωνες. Οι δημαγωγικές ικανότητες του Gladstone τον βοήθησαν να πάρει τις μάζες με το μέρος του και να αποκτήσει τεράστια δύναμη. Ήταν τόσο μεγάλη η πίστη των ακολούθων του στο περιεχόμενο της πολιτικής του και στον ηθικό χαρακτήρα της προσωπικότητας του που από ένα σημείο και πέρα αυτοί απλά ακολουθούσαν τα λόγια του.¹³⁷

Ο Βέμπερ παρατηρεί μια γενικότερη τάση στην σύγχρονη πολιτική προς την γραφειοκρατικοποίηση. Δηλαδή, μέσα στους κομματικούς και κατ' επέκταση στους κρατικούς μηχανισμούς να αναβαθμίζεται ολοένα και περισσότερο ο ρόλος μιας εξειδικευμένης γραφειοκρατίας η οποία αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει όλες τις εξειδικευμένες εργασίες διαχείρισης. Ακόμη και στις ΗΠΑ, όπου τα λάφυρα (spoils), δηλαδή οι κρατικές θέσεις, μοιράζονταν παραδοσιακά σε άτομα τα οποία δεν είχαν κατ' ανάγκη υψηλή μόρφωση (αλλά μπορεί να ήταν πλούσιοι ή να είχαν επιρροή), πρόκειται να συμβεί αυτή η εξέλιξη.¹³⁸ Η λογική του προτεσταντισμού συνάδει με τη λογική του φιλελεύθερου και μη παρεμβατικού κράτους, δηλαδή αντικαθιστά την προνεωτερική πολιτική εξουσία, η οποία νομιμοποιείται με όρους παράδοσης, με ένα τύπο εξουσίας που βασίζεται σε νομικά – ορθολογικά θεμέλια και που δεν μπορεί παρά να είναι γραφειοκρατική.¹³⁹

Στη Γερμανία μας λέει ο Βέμπερ, αυτή η «κάστα» των γραφειοκρατών έχει τεράστια πολιτική εξουσία. Το γερμανικό κοινοβούλιο είναι ανίσχυρο με αποτέλεσμα

---

¹³⁶ Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, ο.π, σελ. 22.

¹³⁷ Στο ίδιο, σελ. 23 – 24.

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 26 – 27.

¹³⁹ Βασίλης Ρωμανός, *Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό*, ο.π, σελ. 147 – 172.

κανένας άνθρωπος με ηγετικά προσόντα να μην εισέρχεται σε αυτό, αλλά ακόμη και αν το έκανε δεν θα μπορούσε να πετύχει και πολλά πράγματα.

«[...]η τεράστια σημασία της εξειδικευμένης δημοσιοϋπαλληλίας στη Γερμανία. Ως προς αυτό ήμασταν οι πρώτοι στον κόσμο. Αυτή η σημασία είχε ως αποτέλεσμα ότι η δημοσιοϋπαλληλία δεν διεκδικούσε για τον εαυτό της μόνον θέσεις εξειδικευμένων υπαλλήλων αλλά επίσης και θέσεις του υπουργικού συμβουλίου.»¹⁴⁰

Όχι μόνο το κοινοβούλιο αλλά και τα κόμματα στη Γερμανία ήταν ανίσχυρα, δειλά και παραδομένα στην δύναμη των γραφειοκρατών αξιωματούχων, οι οποίοι για να τα ελέγχουν δέχονταν να διορίζουν κομματικά μέλη σε κρατικές θέσεις. Με κάθε απόπειρα εναντίωσης στην «κάστα» των δημοσίων υπαλλήλων, τα κόμματα φοβόνταν ότι και θα μειοψηφήσουν και θα χάσουν αυτούς τους διορισμούς.

«Ποιο ήταν το αποτέλεσμα για τους Γερμανούς επαγγελματίες πολιτικούς; Δεν είχαν καμία δύναμη, καμία υπευθυνότητα, μπορούσαν να διαδραματίζουν μόνον κάποιο σχετικά δευτερεύοντα ρόλο προυχόντων και κατά συνέπεια διέπονταν προσφάτως από τα πανταχόθεν τυπικά συντεχνιακά ένστικτα. Ήταν αδύνατον για έναν άνδρα που δεν ήταν ίδιος με αυτούς τους ανθρώπους να ανέλθει μέσα από τον κύκλο αυτών των προυχόντων, που κέρδιζαν τη ζωή τους απ' τη θεσούλα τους.»¹⁴¹

Ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι υπάρχουν δυο διακριτοί δρόμοι στην πολιτική διακυβέρνηση. Ο ένας δρόμος είναι αυτός της εξουσίας της υπαλληλίας, της κλίκας όπως την αποκαλεί, ο άλλος δρόμος είναι αυτός της εξουσίας του ηγέτη. Στη δεύτερη περίπτωση, που ομοιάζει περισσότερο στη διακυβέρνηση της Αμερικής, οι μάζες χρειάζεται να ακολουθούν τυφλά τον ηγέτη. Υπάρχει δηλαδή ένα είδος πνευματικής προλεταριοποίησης που ο ακόλουθος παραχωρεί την ελεύθερη του βούληση στη διάθεση της χαρισματικής προσωπικότητας του ηγέτη. Ένας τέτοιος ηγέτης κατέχει τεράστια δύναμη, για αυτό και οφείλει να διακατέχεται από κάποια συγκεκριμένα ηθικά χαρακτηριστικά. Τρία είναι σύμφωνα με τον Βέμπερ τα πιο βασικά, να έχει μέτρο, πάθος και αίσθημα ευθύνης. Ύψιστος εχθρός του

¹⁴⁰ Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, ο.π, σελ. 27 – 28.

¹⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 28.

χαρισματικού πολιτικού, με τον οποίο καθημερινά πρέπει να παλεύει, είναι η κοινότατη ματαιοδοξία ή αλλιώς η «προσωπική μέθη».¹⁴²

Είναι κακό για τον πολιτικό να έχει σαν κίνητρό του τη δύναμη αυτή καθ' αυτή, αντίθετα, ο σκοπός του (η ιδεολογία του), που το περιεχόμενό του δεν το εξετάζει ο Βέμπερ (θα δούμε πιο κάτω γιατί), πρέπει να είναι κάτι που το υπηρετεί με πίστη και αφοσίωση. Πέρα από αυτό όμως, οφείλει να είναι και υπεύθυνος, με την έννοια του να αναλαμβάνει την ευθύνη αυτού που κάνει, ακόμη και όταν οδηγήσει σε άσχημο αποτέλεσμα (πχ την ήττα σε έναν πόλεμο). Την υπευθυνότητά του όμως την εκφράζει και με το να γνωρίζει το κατά το δυνατόν καλύτερα τις συνέπειες της κάθε επιλογής του.¹⁴³ Για το λόγο αυτό ο Βέμπερ κάνει διάκριση ανάμεσα σε *ηθική του φρονήματος* και *ηθική της ευθύνης*, ξεκαθαρίζει πάντως ότι η ύπαρξη του ενός είδους ηθικής στον πολιτικό άνδρα δεν σημαίνει κατ' ανάγκη την απουσία του άλλου. Η διαφορά μεταξύ των δυο αυτών τύπων ηθικής, είναι ότι στην ηθική του φρονήματος ο δρώντας κατά κάποιο τρόπο υπακούει σε ένα θεμελιωμένο σύστημα ηθικής, το οποίο ακολουθεί ως ένα βαθμό τυφλά. Ο ηθικός της ευθύνης, αντίθετα, οφείλει να υπολογίζει τους διάφορους παράγοντες στο «οικοσύστημα» που θα λάβει χώρα η πράξη του.

«Όταν είναι κακές οι συνέπειες του πράττειν ενός ανθρώπου που δρα από καθαρό φρόνημα, τότε για τον δρώντα δεν είναι υπεύθυνος ο ίδιος αλλά ο κόσμος, η βλακεία των άλλων ανθρώπων ή – η βούληση του θεού που τους έκανε έτσι. Αντιθέτως, ο ηθικός της ευθύνης υπολογίζει ακριβώς με εκείνα τα κατά μέσον όρο μειονεκτήματα των ανθρώπων – όπως ορθά τονίζει ο Fichte, δεν έχει κανένα δικαίωμα να προϋποθέσει την καλοσύνη και την πληρότητα τους, δεν αισθάνεται ότι είναι σε θέση να μετακυλήσει τις συνέπειες του δικού του πράττει σε άλλους, εφόσον μπορούσε να προβλέψει.»¹⁴⁴

Η πολιτική για τον Βέμπερ κινείται περισσότερο στον χώρο των αξιών, ο πολιτικός καλείται να αποφασίσει για ποιο πράγμα θα αγωνιστεί, σε ποιους σκοπούς θα αφιερωθεί, πού θα προσανατολίσει τους ακόλουθούς του και τη δράση του. Ο Weber αναζητά στο πρόσωπο του πολιτικού ένα ιδανικό. Ένα άτομο υπερ – ηθικό

¹⁴² Στο ίδιο, σελ. 29 - 30.

¹⁴³ Στο ίδιο, σελ. 32 – 33.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 35.

αλλά κυρίαρχο της προσωπικότητας του, με τη δική του κυρίαρχη θέληση μέσα σε ένα κόσμο ασυμφιλίωτων αξιακών συγκρούσεων.¹⁴⁵ Ο πολιτικός της ευθύνης ενσαρκώνει ένα άτομο που αντιστέκεται -όχι όμως με τη μορφή της τυφλής αντίδρασης- στην ισοπέδωση της εργαλειοποίησης. Αντιθέτως, συνιστά μια οντότητα που βλέπει σαν καθήκον του να διατηρεί μια ηθική αυτονομία, την αυτονομία να επιλέγει υπεύθυνα ο ίδιος τις αξίες που τον εκπροσωπούν και παράλληλα να αναλαμβάνει το βάρος που όλο αυτό συνεπάγεται.

«Ορμώμενος από την ηθική της υπευθυνότητας ο χαρισματικός πολιτικός καλείται να θέσει το γραφειοκρατικό μηχανισμό (διοίκηση και διακυβέρνηση) στην υπηρεσία της πολιτικής (στον αγώνα μεταξύ ύστατων αξιών), δηλαδή να τον περιορίσει στο επίπεδο της εκτίμησης των κατάλληλων μέσων προς την πραγματοποίηση αξιών, αρθρώνοντας έτσι μια 'διαλεκτική της αντίστασης' που θα εναντιωθεί στη 'διαλεκτική της κυριαρχίας' της ορθολογικής πειθαρχησης πάνω στην κοινωνική ζωή.»¹⁴⁶

Μπορεί όμως ο ορθός λόγος να αξιοποιηθεί από τον χαρισματικό πολιτικό και αν ναι με ποιο τρόπο; Την απάντηση σε αυτό, πιστεύω, ο Βέμπερ την δίνει στην ομιλία του «Η επιστήμη ως επάγγελμα».

Σύμφωνα με τον Βέμπερ τόσο οι ερευνητές επιστήμονες όσο και οι καθηγητές έχουν και αυτοί προλεταριοποιηθεί, όπως και άλλες κατηγορίες εργαζομένων. Ο καθηγητής, για παράδειγμα, σε αντίθεση με τους δασκάλους του μεσαίωνα, εργάζεται σε κάποιο πανεπιστήμιο ως μισθωτός, χρησιμοποιώντας για τις ανάγκες της διδασκαλίας του τα περιουσιακά στοιχεία του πανεπιστημίου. Αντίστοιχα, ο σύγχρονος ερευνητής, δουλεύει σε ένα εργαστήριο χρησιμοποιώντας τα όργανα της επιστήμης του χωρίς όμως αυτά να του ανήκουν. Βέβαια, ο επιστήμονας είναι ένας υψηλά εξειδικευμένος και μορφωμένος τύπος εργαζόμενου που πρέπει να διακρίνεται από κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.¹⁴⁷

---

¹⁴⁵ Βασίλης Ρωμανός, Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό, ο.π, σελ. 147 – 172.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 147 – 172.

¹⁴⁷ Max Weber, Η επιστήμη ως επάγγελμα, μτφ. Ι. Συκούρης, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1993, σελ. 56, 62.

Αντίθετα με τον χαρισματικό πολιτικό, που η προσωπικότητά του χαρακτηρίζεται από εξωστρέφεια, ο επιστήμονας, μας λέει ο Βέμπερ, οφείλει να θέτει τον εαυτό του εις την αποκλειστική εξυπηρέτηση του έργου της επιστήμης.¹⁴⁸ Υπό αυτήν την έννοια, η αφοσίωση στην επιστήμη ομοιάζει με την «κλίση» του προτεστάντη, και αποτελεί για τον επιστήμονα ένα κάλεσμα προς ένα είδος εκκοσμικευμένου ασκητισμού. Η επιστημονική εργασία είναι συνδεδεμένη με την έννοια της προόδου, για αυτό οι επιστήμονες οφείλουν να γνωρίζουν ότι αυτό που κάνουν θα θεωρείται παλαιωμένο μετά από λίγο καιρό, με την έννοια ότι, μια επιστημονική βεβαιότητα μπορεί να ανατραπεί όταν έρθει κάποια νέα ανακάλυψη στο φως.¹⁴⁹

Εξαιτίας **και** της επιστήμης, και των εξελίξεων που αυτή φέρνει, ο σύγχρονος άνθρωπος έχει στο μυαλό του την ιδέα της προόδου, αντίθετα με το μεσαιωνικό άνθρωπο που έβλεπε τον κόσμο στατικά γιατί οι εξελίξεις στη μεσαιωνική εποχή ήταν πολύ αργές.¹⁵⁰ Πάντως, ο Βέμπερ ξεκαθαρίζει ότι η αισιοδοξία που υπήρχε για τα όρια της επιστήμης στις απαρχές της νεωτερικής κοινωνίας, μάλλον κατέληξε σε αδιέξοδο. Η πίστη ότι, η επιστήμη θα μας φωτίσει πάνω στο νόημα του κόσμου ή ότι θα μας εξασφαλίσει την ευτυχία, όπως πίστευαν στην περίοδο του διαφωτισμού, κλονίστηκε. Για τον Βέμπερ η επιστήμη δεν μπορεί να παράξει αξίες, δεν μπορεί να μας απαντήσει σε ερωτήματα όπως το πώς πρέπει να ζήσουμε ή τι πρέπει να κάνουμε με τη ζωή μας.¹⁵¹

«αι φυσικαί επιστήμαι, όπως π.χ. η φυσική, η χημεία, η αστρονομία, προϋποθέτουν ως αυτονόητον, ότι αξίζει να γνωρίσωμεν τους ύψιστους νόμους, τους οποίους οικοδομεί, κατά το εφικτόν, η επιστήμη περί των φαινομένων του εξωτερικού κόσμου. [...] Πολύ ολιγότερον δύναται να αποδειχθή, αν ο κόσμος αυτός, που περιγράφουν, αξίζει να υπάρχη ... έχει κάποιον νόημα και αν έχει κάποιον νόημα να υπάρχωμεν εντός αυτού του κόσμου. Αυτά ούτε τα ερωτά καν.»¹⁵²

Επίσης, οι επιστήμονες, κατά τον Βέμπερ, στο βαθμό που ασκούν την επιστήμη ή που την διδάσκουν, είναι λάθος να προσανατολίζουν την δραστηριότητά τους με

---

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 65.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 66.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 68.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 71 – 72.

¹⁵² Στο ίδιο, σελ. 73.

βάση τα πολιτικά τους πιστεύω. Στο επιστημονικό και διδακτικό τους έργο οφείλουν να είναι αξιολογικά ουδέτεροι. Η πολιτική δεν έχει θέση στις αίθουσες των παραδόσεων και ο δάσκαλος δεν είναι ηγέτης ή δημαγωγός. Όταν κάποιος επιστήμονας προβάλλει στο επιστημονικό του έργο τις δικές του πεποιθήσεις, αυτό σταματά την ακριβή κατανόηση των γεγονότων. Πέραν των παραπάνω, ακριβώς επειδή η επιστήμη δεν μπορεί να παραμετροποιήσει, να συγκρίνει ή να κατηγοριοποιήσει αξίες, δεν είναι ικανή να απαντήσει αν ο α ή ο β πολιτικός σκοπός είναι σωστός η λάθος. Άρα, ο επιστήμονας δεν νομιμοποιείται να ισχυριστεί ότι η επιστημονική του ιδιότητα τον οδήγησε στην μια πολιτική άποψη ή την άλλη.¹⁵³

Σε τι μπορεί όμως να μας φανεί χρήσιμη η επιστήμη; Σύμφωνα με το Βέμπερ η επιστήμη χρησιμεύει με διάφορους τρόπους στον άνθρωπο.

- Η επιστήμη μας παρέχει τεχνικές γνώσεις με τις οποίες μπορούμε να ρυθμίσουμε και να υπολογίσουμε τη ζωή μας.
- Η επιστήμη μας δίνει μια δομημένη μέθοδο υπολογισμού.
- Η επιστήμη μας χρησιμεύει, άπαξ και θελήσουμε να επιδιώξουμε κάποιον σκοπό, να βρούμε ποια είναι εκείνα τα μέσα που θα μας βοηθήσουν να επιτύχουμε τον σκοπό αυτό.
- Τέλος, η επιστήμη μπορεί να μας βοηθήσει να αναγνωρίσουμε τις συνέπειες των πράξεων μας.¹⁵⁴

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, νομιμοποιούμαστε να κάνουμε μία σύνδεση της άσκησης της υπεύθυνης πολιτικής με την επιστήμη. Αυτό επειδή ο πολιτικός ο οποίος λαμβάνει υπόψη του τη γνώμη των ειδικών, ασχέτως με το περιεχόμενο του σκοπού του, μπορεί να βρει μέσω της επιστήμης τα κατάλληλα μέσα με τα οποία θα τον πετύχει, αλλά εκτός αυτού, μπορεί να έχει και μια εικόνα των συνεπειών των πράξεων του.

«Η επιστήμη σήμερα είναι ειδικευμένον επάγγελμα, εις την υπηρεσίαν της αυτοεπίγνωσεως και της γνώσεως των σχέσεων μεταξύ των γεγονότων [...]»¹⁵⁵

---

¹⁵³ Στο ίδιο, σελ. 74 – 76.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 81 – 82.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 83.

Στις δυο διαλέξεις του Βέμπερ, «*Η πολιτική ως επάγγελμα*» και «*Η επιστήμη ως επάγγελμα*» συμβαίνει ένα πάντρεμα της σκοποθεσίας της πολιτικής με τον νεωτερικό ορθό λόγο. Ο Βέμπερ επιχειρηματολογεί υπέρ ενός τρόπου μέσω του οποίου ο [ορθός] επιστημονικός λόγος δύναται, χωρίς να γίνει ισοπεδωτικός για τις όποιες αξίες, να βοηθήσει στη χάραξη και στην εκτέλεση μιας πολιτικής τροχιάς οι φορείς της οποίας θα μπορούν να έχουν ως ένα βαθμό επίγνωση των συνεπειών των όποιων επιλογών τους. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να βοηθήσει στην άσκηση της πολιτικής «της ηθικής της ευθύνης» την οποία όπως φαίνεται ο Βέμπερ προκρίνει σε σχέση με την πολιτική της «ηθικής του φρονήματος». Παράλληλα, εξασφαλίζεται η πολυπόθητη ελευθερία του πνεύματος, τουλάχιστον όσον αφορά τον επαγγελματία πολιτικό, η οποία σε άλλες περιπτώσεις απειλείται από την κυριαρχία του εργαλειακού λόγου. Έτσι, για να επιστρέψουμε και σε αυτό που αναφέρθηκε στην αρχή της ενότητας, μπορεί να καλυφθεί το ηθικό κενό που αφήνει πίσω της η κατάρρευση των θρησκειών, από σκοπούς και αξίες που επιλέγει (μέσα από τον πολυθεισμό των αξιών) και καθιστά δημοφιλείς ο χαρισματικός (και υπεύθυνος) πολιτικός ωθώντας την κοινωνία προς την εκπλήρωσή τους.

Υπάρχει όμως στα παραπάνω μια εσωτερική αντινομία. Σύμφωνα με τον Βέμπερ ο χαρισματικός ηγέτης και οι σκοποί του, νομιμοποιούνται από την αποδοχή τους σε ένα σύνολο ακόλουθων στην ευρύτερη κοινωνία. Σε αυτό το σχήμα είναι τελικά η ατομική βούληση του ηγέτη αυτή που γίνεται αποδεκτή από τις μάζες, έστω και αν αυτή η βούληση διακατέχεται από αρχές και αξίες όπως είναι η υπευθυνότητα. Από τη στιγμή όμως που οι μάζες υποτάσσονται στην βούληση του ηγέτη, ακόμα και αν αυτό γίνεται συνειδητά και όχι καταναγκαστικά, αμέσως υποτάσσουν τον δικό τους ατομικισμό υπέρ ενός κεντρικού οράματος. Αυτό αμέσως περιορίζει τις δυνατότητες των ατόμων για αυτονομία ενώ η αντίσταση του ηγέτη στην γραφειοκρατία περνάει μέσα από την ενσωμάτωση των ακολούθων του στον δικό του στόχο, άρα μέσα από ένα είδος παραχώρησης του «εγώ» (το οποίο προσπαθεί ο Βέμπερ να διασώσει από τα δεσμά του σύγχρονου κόσμου) στο «εμείς».

4. Καρλ Μαρξ – Μαξ Βέμπερ, μια σύγκριση των θεωριών τους για τη νεωτερική εποχή και τη θέση του ανθρώπου

4.1 Κάποιες γενικές παρατηρήσεις

Τόσο η οπτική του Μαρξ για τον αλλοτριωτικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής κοινωνίας, όσο και αυτή του Βέμπερ, για τον ακραίο εξορθολογισμό που χαρακτηρίζει τον δυτικό καπιταλισμό, έχουν το κοινό ότι βάζουν στο επίκεντρο τους την μοίρα του ανθρώπου μέσα στην αστική κοινωνία. Αμφότεροι, αντιλαμβάνονται την κοινωνία αυτή ως προβληματική, αλλά παράλληλα επαναστατική, με πολλές δυνατότητες [υπό προϋποθέσεις] αλλά και τρομερά εμπόδια στην ανάπτυξη του ανθρώπου. Είναι αυτό το ανθρωπολογικό τους ενδιαφέρον που τους ώθησε να αναστοχαστούν, αναζητώντας μια θετική για τον άνθρωπο διέξοδο από τους περιορισμούς που του βάζει η νεωτερική εποχή εμποδίζοντας τον να αναπτυχθεί.¹⁵⁶

Και οι δυο διανοητές είναι βέβαιοι πως δεν υπάρχει διαδρομή για την ανθρωπότητα προς τα πίσω. Ο Βέμπερ, μιλώντας για την πρόοδο της επιστήμης λέει ότι δεν μπορούμε να ξεμάθουμε αυτά που μάθαμε, έστω και αν τυχαία δοκιμάσαμε τους «καρπούς του δέντρου της γνώσης». Οποιαδήποτε απόπειρα λήθης αποτελεί αυταπάτη και μας οδηγεί στο να μην είμαστε αυθεντικοί.¹⁵⁷ Η ιδέα ότι η ιστορία δεν γυρίζει πίσω διατρέχει γενικότερα το έργο του Μαρξ. Στην «18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη», με σκοπό να υποστηρίξει ότι η Γαλλική Επανάσταση του 1789 δεν μπορεί να επαναληφθεί ως ιστορικό γεγονός ο Μαρξ αναφέρει:

«Ο Χέγκελ κάνει κάπου την παρατήρηση ότι όλα τα μεγάλα κοσμοϊστορικά γεγονότα και πρόσωπα παρουσιάζονται, σαν να λέμε, δυο φορές. Ξέχασε όμως να προσθέσει: τη μια φορά σαν τραγωδία, την άλλη σαν φάρσα.»¹⁵⁸

Όμως στον Μαρξ, ακριβώς επειδή η θεωρία του είναι τελεολογικού τύπου, η πορεία της ιστορίας είναι ξεκάθαρα εξελικτική για την ανθρωπότητα, με την έννοια ότι σε

¹⁵⁶ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π., σελ. 6.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 36.

¹⁵⁸ Καρλ Μαρξ, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2012, σελ. 15.

αυτήν υπάρχει μια πρόοδος με θετικό πρόσημο. Επιπλέον, ο Μαρξ θεωρεί ότι αυτή η πρόοδος υπακούει σε νόμους και ότι με βάση αυτούς τους κανόνες η πορεία της ιστορίας μπορεί να προβλεφθεί. Έτσι, η κομμουνιστική κοινωνία, είναι για τον Μαρξ η προέκταση [και η κατάληξη] αυτής της μακράς πορείας που έχει μέχρι σήμερα διανύσει η ανθρωπότητα. Ο Μαρξ δεν θεωρεί ότι στον κομμουνισμό η κοινωνία θα φτάσει να επρόκειτο για «φυσικό φαινόμενο», δηλαδή ασυνείδητα. Αντιθέτως, θεωρεί ότι συνειδητά η εργατική τάξη θα καταλάβει τη θέση της και τις δυνατότητες της και θα οδηγήσει τις εξελίξεις ώστε να εκπληρωθεί το ιστορικό «προτσές». Όλο αυτό όμως θέτει πολλά ερωτήματα, ένα εξ αυτών είναι το κατά πόσο οι εργατικές μάζες που συσπειρώθηκαν γύρω από το όραμα του Μαρξ και κινήθηκαν πολιτικά για να το κάνουν πράξη θα το είχαν κάνει ακόμη και χωρίς τη δική του θεωρία. Ήταν δηλαδή η ύπαρξη της θεωρία του ο καταλύτης που οδήγησε στις σοσιαλιστικές επαναστάσεις ή κάποια ιστορική αναγκαιότητα (ή μήπως είναι και η ανάπτυξη της θεωρίας του μέρος αυτής της ιστορικής αναγκαιότητας;). Σε κάθε περίπτωση, αυτό είναι κάτι ακόμα που διακρίνει τη θεωρία του Μαρξ από τη θεωρία του Βέμπερ, η προσπάθεια δηλαδή του πρώτου, να παρακινήσει με το έργο του μαζική πολιτική δράση. Ο Μαρξ δεν προσπαθεί να προβλέψει απλά κάποιο μέλλον για την ανθρωπότητα, αλλά να πιέζει και προς την εκπλήρωση του.

Τον Βέμπερ, πιστεύω, μπορούμε να τον διαβάσουμε με δυο τρόπους. Από τη μια πλευρά απορρίπτει κάθε απόπειρα τελεολογικής εννοιολόγησης της ιστορίας, θεωρώντας την μεταφυσικού τύπου. Από την άλλη, αναγνωρίζει ότι η νεωτερική εποχή δίνει στα ανθρώπινα υποκείμενα την δυνατότητα να κατακτήσουν ένα επίπεδο ελευθερίας (έστω και αν αυτό έρχεται με το τίμημα να χάσουν πάλι την ελευθερία τους εξαιτίας του άκρατου εργαλειακού ορθολογισμού). Αυτό το επίπεδο ελευθερίας οι άνθρωποι δεν ήταν δυνατόν να το κατακτήσουν στο παρελθόν, εξαιτίας της κυριαρχίας της «μαγείας» επάνω στη λογική και της θρησκείας επάνω στην ηθική. Στην νεωτερική κοινωνία δίνεται η δυνατότητα στα άτομα να επιλέξουν τα ίδια τις αξίες που θα τα αντιπροσωπεύουν μέσα από έναν πολυθεϊσμό αξιών με τον οποίο έρχονται καθημερινά σε επαφή μέσα από τη συμμετοχή του στις διάφορες «βιόσφαιρες». Η ελευθερία αυτή, όπως και κάθε τι στον Βέμπερ, έρχεται με βαρύ κόστος, μια αξιακή κρίση η οποία είναι καθαρά προϊόν της νεωτερικής

κοινωνίας. Το υποκείμενο έχει πλέον την ευθύνη του εαυτού του, η ηθική του δεν είναι προκαθορισμένη από κάποιο θρησκευτικό δόγμα ούτε ο ρόλος του στον κόσμο αντιστοιχεί σε κάποιου είδους θεϊκό σχέδιο ή προκαθορισμό. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο Βέμπερ δείχνει προτίμηση στο νεωτερικό υποκείμενο εκείνο, που αναλαμβάνει την ευθύνη του εαυτού του και που δεν παραιτείται της αντίστασης στους ισοπεδωτικούς μηχανισμούς της γραφειοκρατίας και της εργαλειακής λογικής σε σχέση με τον προ-νεωτερικό τύπο ανθρώπου. Άρα ο Βέμπερ αναγνωρίζει, έστω μεμονωμένα, ότι στην νεωτερική κοινωνία υπάρχει μια δυνατότητα χειραφέτησης που απουσίαζε από τις προ – νεωτερικές κοινωνίες μέσα από την ελεύθερη και πλουραλιστική οικοδόμηση της προσωπικότητας.

Ακόμη και σε γενικό επίπεδο, η ανάδυση του καπιταλισμού, εξώθησε πολλές πλευρές της κοινωνίας προς μια εξέλιξη, όπως για παράδειγμα τις επιστήμες - ιδιαίτερα τις θετικές επιστήμες- και την τεχνολογία. Αυτήν την εξέλιξη ο Βέμπερ την εντοπίζει και την θεωρεί συστατικό στοιχείο των νεωτερικών κοινωνιών. Αναφέρω τα παραπάνω για να δείξω ότι ο Βέμπερ αντιλαμβάνονταν την δυνατότητα εξέλιξης των κοινωνιών μέσα στην ιστορία, όμως, εκτός του ότι δεν θεωρούσε την εξέλιξη αυτή υποχρεωτική (όπως κάνουν τα τελεολογικά σχήματα) ήταν και κάθετα αντίθετος στο ενδεχόμενο η επιστήμη να μπορέσει να προβλέψει και να προεξοφλήσει το προς τα πού θα κινηθεί η εκάστοτε κοινωνία στο μέλλον. Αυτό που νομιμοποιείται να κάνει η επιστήμη, είναι να ερευνήσει και να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα στον ιστορικό χρόνο αφού αυτά έχουν συμβεί.

«Η κριτική [του Βέμπερ στον μαρξισμό] πρώτον αποχωρίζει τη θεωρία της επιστήμης από την πραξολογία και δεύτερον απορρίπτει τον αντικειμενικό χαρακτήρα των τάσεων της κοινωνικής εξέλιξης [...]»¹⁵⁹

Βέβαια, δηλώνοντας ο Βέμπερ ότι η επιστήμη δεν μπορεί να μας βοηθήσει να εκφέρουμε αξιολογικές προτάσεις, αυτόματα καθιστά κάθε επιστημονική αξιολόγηση της πορείας της κοινωνίας ανέφικτη. Η επιστήμη, δηλαδή, δεν νομιμοποιείται να απαντήσει αν ήταν καλή ή κακή η εκβιομηχάνιση, αν ήταν θετική ή όχι η συμβολή της επιστημονικής επανάστασης, δεν μπορεί να πει αν μια εξέλιξη

---

¹⁵⁹ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ο.π, σελ. 310.

συνιστά και πρόοδο (βέβαια ο ίδιος μιλάει για επιστημονική πρόοδο). Αν και ο ίδιος ο Βέμπερ δεν είναι καθόλου συνεπής στην αρχή της αξιολογικής ουδετερότητας με βάση το έργο του. Αντίθετα, ο Μαρξ αξιολογεί γενικότερα την πορεία της κοινωνίας μέσα στον ιστορικό χρόνο ως θετική, βλέπει μια εξελικτική πορεία προς ένα τελικό σκοπό, ο οποίος δεν έχει ακόμη επιτευχθεί, γεγονός που εξηγεί γιατί τα ανθρώπινα υποκείμενα δεν είναι ακόμη ελεύθερα.

Οι δυο διανοητές προσεγγίζουν με πολύ διαφορετικό τρόπο το ζήτημα ερμηνείας της αστικής κοινωνίας, όπως διαφορετικές είναι και οι λύσεις που προτείνουν. Η λύση του Μαρξ απαιτεί την συλλογική, συνειδητή συνεργασία του προλεταριάτου, την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού. Όραμα του είναι το πέρασμα σε μια νέου τύπου κοινωνία, την κομμουνιστική, η οποία θα επιτρέψει στους ανθρώπους να αναπτυχθούν ολόπλευρα και να γίνουν «πραγματικοί άνθρωποι» δηλαδή, όπως το έθετε στα «Φιλοσοφικά Χειρόγραφα», η ύπαρξη τους να έρθει σε συμφωνία με την ουσία τους. Στον Μαρξ προϋπόθεση για την απελευθέρωση του ατόμου είναι η απελευθέρωση της ευρύτερης κοινωνίας μέσω ριζοσπαστικών επαναστατικών αλλαγών.

Η λύση που προτείνει ο Βέμπερ δεν περιλαμβάνει ολόκληρη την κοινωνία, είναι θα λέγαμε περισσότερο ατομοκεντρική. Για τον Βέμπερ, το νεωτερικό υποκείμενο οφείλει στον εαυτό του να αντισταθεί στην ισοπεδωτική κυριαρχία του ορθολογισμού και να διατηρήσει την αξιοπρέπεια του ως ανθρώπινο όν. Ο Βέμπερ δίνει μεγάλο βάρος στην έννοια της προσωπικότητας. Με τον όρο προσωπικότητα ο Βέμπερ εννοεί την ικανότητα του κάθε ανθρώπου να κατασκευάσει το νόημα της δικής του ύπαρξης μέσα στην πορεία του βίου του σε μια κοινωνία που οι οικουμενικές ιδέες έχουν καταρρεύσει.¹⁶⁰ Στην πραγματικότητα, η λύση που προτείνει ο Βέμπερ, δεν αφορά στην γενικότερη επίλυση των αντιφάσεων που εντοπίζει στην καπιταλιστική κοινωνία και μάλλον δεν πιστεύει ότι κάτι τέτοιο είναι εφικτό. Αντίθετα, ελπίζει ότι κάποια άτομα για τον εαυτό τους, θα παρουσιάσουν μια συνεχή και ηρωική αντίσταση στις εξωτερικές πιέσεις που θα τους επιτρέψει να διατηρήσουν την αξιοπρέπεια τους.

---

¹⁶⁰ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 36.

Στον Μαρξ υπάρχει ένα έντονο πολιτικό πρόταγμα, ένα κάλεσμα προς τους εργάτες να «ικανοποιήσουν» τον ιστορικό τους ρόλο και να εξεγερθούν. Ο Βέμπερ όχι μόνο δεν προσπαθεί να ξεσηκώσει τις μάζες προς κάποιον κοινό σκοπό, αλλά θεωρεί ότι τέτοιου τύπου ενότητα (όπως η ενότητα της εργατικής τάξης) μπορεί να υπάρξει μόνο με την επιρροή και τη μεγάλη δύναμη συγκεκριμένων ιδεών. Μια τέτοιου τύπου ιδέα είναι σύμφωνα με τον Βέμπερ και αυτή του κομμουνισμού, η οποία πέτυχε να ξεσηκώσει μεγάλες μάζες ανθρώπων προς κάτι κοινό. Όμως κρίνοντας επιστημονικά, ο Βέμπερ λέει ότι η κομμουνιστική ιδέα είναι και αυτή μια κατασκευή και με την έννοια αυτή μια αφαίρεση. Αυτό επειδή προκρίνει συγκεκριμένες πλευρές της κοινωνικής πραγματικότητας, παρακάμπτοντας άλλες, προκειμένου να κινητοποιήσει τις μάζες προς την κατεύθυνση της εκπλήρωσης ενός προαποφασισμένου στόχου (δηλαδή σαν αυτόεκπληρούμενη προφητεία). Κατά τον Βέμπερ, ο Μαρξ επιλέγει ως προσδιοριστικό στοιχείο την οικονομία, και ύστερα με αφετηρία το στοιχείο αυτό κατασκευάζει αιτιακές συνδέσεις τις οποίες τις αντιλαμβάνεται ως επιβεβαίωση της αρχικής του υπόθεσης. Ύστερα, θεωρώντας την οικονομία ως τον κεντρικό παράγοντα στην κοινωνική εξέλιξη υποτάσσει όλα τα κοινωνικά φαινόμενα σε αυτήν.¹⁶¹ Ο Βέμπερ όχι μόνο δεν μπορεί να δεχθεί την συγκεκριμένη ερμηνεία της ιστορίας, αλλά και οποιαδήποτε τέτοιου τύπου θεωρία που βλέπει την ιστορία να κινείται υποχρεωτικά πάνω σε ένα συγκεκριμένο άξονα. Σύμφωνα με αυτήν την κριτική, το ίδιο που κάνει ο Μαρξ, δηλαδή να εννοιολογεί την ιστορία χρησιμοποιώντας την οικονομία ως κεντρικό άξονα, θα μπορούσε να το κάνει κάποιος άλλος αντικαθιστώντας την οικονομία με τη θρησκεία κ.ο.κ. Για τον Βέμπερ κάθε ιστορικό γεγονός πρέπει να αντιμετωπίζεται από την επιστήμη αυτόνομα, και όχι ως μέρος κάποιου ενιαίου ερμηνευτικού μοντέλου που μπορεί να έχει κατασκευάσει ο ερευνητής και που αποδίδει κάποιο κεντρικό νόημα σε όλον τον ιστορικό χρόνο.

Ανεξάρτητα αν συμφωνεί κάποιος με την κριτική του Βέμπερ στην μαρξική τελεολογία, σίγουρα η βεμπεριανή προοπτική για το μέλλον δεν είναι τόσο ευχάριστη. Στην καλύτερη, αυτό που ελπίζει ο Βέμπερ, είναι ότι κάτι τελικά θα περισωθεί από αυτό που αντιλαμβάνεται ως ανθρώπινη ελευθερία σε κάποια από

---

¹⁶¹ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ο.π, σελ. 311 – 312.

τα ανθρώπινα υποκείμενα. Για τη δυνατότητα χειραφέτησης της κοινωνίας στο σύνολο της, ο Βέμπερ μάλλον μοιάζει απαισιόδοξος. Αυτός είναι και ο λόγος που ο Lowith, συγκρίνοντας τον Βέμπερ με τον Μαρξ, σημειώνει ότι ο δεύτερος προτείνει μια θεραπεία ενώ ο πρώτος κάνει απλά μια διάγνωση.¹⁶² Ο Bryan Turner στον πρόλογο του άρθρου του Lowith αναφέρει:

«Ενώ η λύση του Βέμπερ στο υπαρξιακό πρόβλημα είναι ατομικιστική, απελπισμένη και εσωστρεφής, η λύση του Μαρξ είναι συλλογική, εξωστρεφής και ελπιδοφόρα.»¹⁶³

Όπως είδαμε και στις παραπάνω παραγράφους, τεράστια σημασία για τον προσανατολισμό του κάθε ενός έχει και η μεθοδολογία του. Ο Μαρξ, ανατρέχοντας στην ιστορία, προσπαθεί να βρει νόμους, ενώ κατασκευάζει ένα τελεολογικό μοντέλο ερμηνείας της ιστορίας. Ο Βέμπερ αρνείται να κάνει κάτι τέτοιο και δεν θέλει να αποδώσει κάποιο νόημα στην ιστορία. Όσον αφορά την ιστορική έρευνα, αυτό που τον αφορά είναι να ανακαλύψει πως συνέβησαν τα γεγονότα και όχι πως θα έπρεπε να συμβούν εξαιτίας μιας κάποιας κατασκευασμένης ιστορικής αναγκαιότητας. Το να αποδώσουμε κάποιο νόημα στην ιστορία σημαίνει ότι συνδέουμε την επιστήμη με πολιτισμικά φαινόμενα, δηλαδή με ηθικές αξίες, και αυτό για τον Βέμπερ είναι κάτι που οι επιστήμονες πρέπει να αποφεύγουν.¹⁶⁴ Ο Βέμπερ, αντιμετωπίζει κάθε περίπτωση ξεχωριστά όταν μελετά την ιστορία και προβαίνει σε κατασκευή ιδεοτύπων προσαρμοσμένων σε αυτήν την συγκεκριμένη μελέτη. Υπό αυτήν την έννοια, θα λέγαμε, ότι η οπτική του, όσον αφορά την μελέτη των κοινωνικών φαινομένων είναι περισσότερο ιδιογραφική. Μάλιστα για τον Βέμπερ, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ιστορικοκοινωνικού φαινομένου είναι εκείνα που είναι πιο σημαντικά, αφού χάρη σε αυτά διακρίνεται από άλλα φαινόμενα.

Με την κατασκευή «ιδεοτύπων»¹⁶⁵ ο Βέμπερ προσπαθεί, μεταξύ άλλων, να συλλάβει κατά πόσο μια ιστορική πράξη είναι τυχαία ή αναγκαία. Στον Μαρξ, μια

---

¹⁶² Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 7.

¹⁶³ Στο ίδιο, σελ. 24.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 52

¹⁶⁵ Ένας «ιδεότυπος» στον Βέμπερ αποτελεί μια αφαιρετική ανακατασκευή κοινωνικών φαινομένων με στόχο τη διερεύνηση τους. Ο ιδεότυπος προσπαθεί να ανακατασκευάσει την εμπειρική

τυχαία πράξη δεν είναι δυνατόν να σταματήσει την εξέλιξη των νόμων της ιστορίας. Στον Βέμπερ, όμως, τυχειότητα και αναγκαιότητα αποτελούν αντίθετα, κάτι που επίσης σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει αναγωγή/εξάλειψη του ενός από το άλλο. Ο Βέμπερ, θεωρεί τυχαία την πράξη εκείνη που η απουσία της δεν θα μετέβαλε την εξέλιξη της ιστορίας, ενώ αναγκαία θεωρεί την πράξη εκείνη χωρίς την οποία η ιστορία θα είχε εξελιχθεί διαφορετικά.¹⁶⁶ Αυτό όμως θα κριθεί μετά την τέλεση της πράξης και όχι νωρίτερα. Η οπτική του Βέμπερ, δεν δίνει μεγάλες δυνατότητες πρόβλεψης της πορείας της κοινωνίας στο μέλλον, είναι θα λέγαμε πιο κατάλληλη για να εξετάσει πως από το παρελθόν φτάσαμε στο παρόν. Ο Μαρξ, αντίθετα, θεωρεί ότι αν βρεθούμε σε θέση να συλλάβουμε τους ιστορικούς νόμους, είναι δυνατόν και να προβλέψουμε και την πορεία της ιστορίας.

Ένα κοινό στοιχείο και στους δυο, είναι ότι πιστεύουν πως τα εργαλεία, οι μέθοδοι, και οι δομές που αναπτύσσουν οι άνθρωποι θα έπρεπε να τους υπηρετούν και όχι να τους καταπιέζουν. Ο άνθρωπος, δεν θα πρέπει να υποτάσσεται στο άψυχο, στη μηχανή, στην παραγωγή, στο προϊόν, στην γραφειοκρατία, στον ορθό λόγο. Ο άνθρωπος οφείλει να είναι αυτοσκοπός και όχι μέσο. Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Βέμπερ συμφωνούν ότι αυτό που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα είναι πως σε αντίθεση με τα ζώα οι άνθρωποι «σκηνοθετούν» την μετέπειτα δράση τους μέσα από νοητικές διαδικασίες, την προγραμματίζουν. Η καπιταλιστική κοινωνία έχει την τάση να μετατρέπει τους ανθρώπους σε μέσα, σε εργαλεία, σε «άψυχα». Αυτό είναι κάτι που τους στερεί την ελευθερία αν όχι την ανθρωπιά. Είναι κάτι που ο Μαρξ ονομάζει «αντικειμενοποίηση» και ο Βέμπερ «σιδερένιο κλουβί».¹⁶⁷ Και οι δυο αναγνώριζαν ότι αυτού του είδους η καταπίεση προέκυπτε με συστημικό τρόπο. Ο Μαρξ βλέπει ως πηγή του κακού ένα παραγωγικό σύστημα που πηγάζει από την

πραγματικότητα αλλά δεν είναι εμπειρική πραγματικότητα. Οι ιδεότυποι κατηγοριοποιούν την γνώση που ο επιστήμονας αποκτά από την μελέτη της κοινωνίας, της ιστορίας κλπ και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ακόμη και για συγκρίσεις στην επιστημονική διαδικασία. Αποτελούν έναν τρόπο κατανόησης του κοινωνικού περιβάλλοντος, αλλά σε καμία περίπτωση στόχος τους δεν είναι η αποκάλυψη γενικών νόμων. (<https://bit.ly/3zLd3Li>) Για να περιγράψει πχ τον καπιταλισμό ο Βέμπερ, χρειάζεται να κατασκευάσει έναν ιδεότυπο ο οποίος να συλλαμβάνει όσο το δυνατόν καλύτερα τα κρίσιμα εκείνα στοιχεία που τον συνθέτουν. Ο καπιταλισμός ως κοινωνικό φαινόμενο και ο καπιταλισμός ως ιδεότυπος δεν είναι σε καμία περίπτωση το ίδιο πράγμα, ο ιδεότυπος δεν αποτελεί ένα προς ένα αναπαράσταση, αν και καλό θα ήταν ο ιδεότυπος να αναπαριστά όσο το δυνατόν καλύτερα αυτό που προσπαθεί να συλλάβει.

¹⁶⁶ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, ο.π, σελ. 303.

¹⁶⁷ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 70.

ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Για τον Βέμπερ, το πρόβλημα είναι η κυριαρχία της τυπικής ορθολογικότητας που μέσα από την εργαλειοποίηση, έρχεται ως συστατικό στοιχείο των δυτικών κοινωνιών, στεγαζόμενη στα απανταχού υπάρχοντα συστήματα της γραφειοκρατίας. Τόσο στον Μαρξ όσο και στον Βέμπερ, αυτό που αφαιρείται από τον άνθρωπο είναι η δυνατότητα αυτοκαθορισμού, άρα και η ελευθερία επιλογής τόσο στην καθημερινότητα του όσο και στο γενικότερο σχεδιασμό της ζωής του.

Έχει αξία να αναφέρουμε ότι και στους δυο διανοητές παρατηρούμε μια σύνδεση των προβλημάτων της νεωτερικής εποχής με την εργασία. Στον Μαρξ, η καπιταλιστικού τύπου εργασία είναι αλλοτριωτική για τον άνθρωπο, ενώ στον Βέμπερ η εξειδικευμένη χωρίς έμπνευση εργασία, στα πλαίσια ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού, υποβαθμίζει την προσωπικότητα των ανθρώπων και δεν τους αφήνει περιθώρια για αυτονομία. Δίνεται και στους δυο η αίσθηση μιας διάκρισης ανάμεσα στην δημιουργική και την καταναγκαστική εργασία ως φορέα ελευθερίας ή ανελευθερίας ανάλογα με την περίπτωση. Θα λέγαμε, όμως, ότι ο Βέμπερ περισσότερο εστιάζει στην πνευματική/γραφειοκρατική εργασία ενώ ο Μαρξ στη χειρωνακτική εργασία.

Υπάρχει πάντως μια ακόμη διαφορά στον τρόπο που αντιμετωπίζουν το ζήτημα της εργασίας. Ο Μαρξ, βάζει στόχο να λύσει την αντίφαση που εντοπίζει στην εργασία, η οποία πηγάζει από την καπιταλιστική ιδιοκτησία και θρυμματίζει ψυχικά τα ανθρώπινα υποκείμενα. Προτείνει μάλιστα και μια ολική λύση. Ο Βέμπερ, αντίθετα, αναζητά τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα μπορούν ατομικά να αντισταθούν, και ενδεχομένως να επιβληθούν στον εργαλειακό λόγο και τη γραφειοκρατία. Οριστική και οριζόντια επίλυση της υπονόμησης της ανθρώπινης ελευθερίας από τον ίδιο τον ορθό λόγο, ο Βέμπερ δεν έχει να προτείνει.¹⁶⁸ Πάντως και στον Βέμπερ η γραφειοκρατία και ο ορθός λόγος επιβάλλονται με μαζικό τρόπο μέσα από τους επαγγελματικούς χώρους, αν και όχι μόνο από εκεί. Στο «*η επιστήμη ως επάγγελμα*» και «*η πολιτική ως επάγγελμα*», όπως είδαμε και στη τελευταία ενότητα του τρίτου κεφαλαίου, γίνεται μια προσπάθεια συγκερασμού της πολιτικής και της επιστήμης για το ξεπέρασμα της νεωτερικής αντίφασης.

---

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 123.

Ο Μαρξ εντοπίζει και περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο η εργασία αλλοτριώνει τα ανθρώπινα υποκείμενα, παράλληλα όμως θεωρεί ότι μόνο μέσω της εργασίας μπορεί ο άνθρωπος να ολοκληρωθεί ειδολογικά. Η εργασία είναι για τον άνθρωπο μέσο υλοποίησης του είδους του, αφού μέσω αυτής αποδεσμεύει μια γνώση [από τον υλικό κόσμο] η οποία διαπλάθει τα περιεχόμενα της ανθρώπινης συνείδησης.¹⁶⁹ Το πώς είναι οργανωμένη η εργασία, λοιπόν, καθορίζει για τον Μαρξ το αν θα δρα απελευθερωτικά/εξελικτικά ή δεσμευτικά/εκφυλιστικά στην εξέλιξη του ανθρώπου. Υπό αυτήν την έννοια, η θεωρία του Μαρξ είναι πολύ πιο εργασιοκεντρική από εκείνη του Βέμπερ, αφού η λειτουργία της εργασίας αποτελεί ίσως το πιο κρίσιμο στοιχείο για την εξέλιξη του ανθρώπινου όντος.

Ο Βέμπερ δεν δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα του ανθρώπου ως απόλυτα και μοναδικά καθοριστική για τη δόμηση της προσωπικότητάς του. Εκτός αυτού, ο Βέμπερ δεν επικεντρώνεται στην οικονομική ανισότητα που δημιουργείται στους ανθρώπους στη βάση του καταμερισμού της εργασίας. Ο Βέμπερ ανησυχεί κυρίως για τις ψυχολογικές επιδράσεις της μονότονης και μη δημιουργικής γραφειοκρατικής εργασίας που τείνει να κυριαρχεί στους ανθρώπους σε συνθήκες καπιταλισμού.

4.2 Η επιρροή της πολιτικής

Είναι γνωστό ότι οι ιδέες του Βέμπερ, συγκρινόμενες με ιδέες του Μαρξ, δεν είχαν μεγάλο πολιτικό αντίκτυπο στην εποχή τους. Ο Βέμπερ, απέκτησε φήμη και δημιούργησε μια σχολή σκέψης με επίδραση κυρίως στην επιστημονική κοινότητα. Οι ιδέες του Μαρξ, και το όραμα του, περνώντας στην πολιτική, διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τον σύγχρονο κόσμο, ειδικότερα μέσα στον 20ό αιώνα. Αυτό είναι κάτι που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται και με τους στόχους του κάθε ενός από τους δυο διανοητές. Το επιστημονικό έργο του Μαρξ διακηρυγμένα υπηρετούσε ένα πολιτικό πρόγραμμα, είναι γνωστή η ρήση του στην 11^η θέση για τον Φούερμπαχ,

---

¹⁶⁹ Βασίλης Ρωμανός, «Εργασία και Χειραφέτηση: Marx και Arendt», στο Μ.Σπυριδάκης & Χ. Καρακιουλάφη (επιμ.), *Εργασία και κοινωνία: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2010, σελ. 2.

«Οι φιλόσοφοι μονάχα ερμήνευαν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, το ζήτημα, όμως, είναι να τον αλλάξουμε»¹⁷⁰. Οι σκοποί του Βέμπερ ήταν περισσότερο επιστημονικοί και λιγότερο πολιτικοί, και, στο βαθμό που ήταν πολιτικοί δεν προέτρεπαν με κανέναν τρόπο τις μάζες σε επαναστατική πολιτική δράση ούτε μπορούσαν από τη φύση τους να εμπνεύσουν κάτι τέτοιο.¹⁷¹ Όμως με κανένα τρόπο δεν πρέπει κάποιος να συμπεράνει ότι τον Βέμπερ δεν τον ενδιέφερε η πολιτική, τουναντίον.

Οι πολιτικοί στόχοι και οι πολιτικές αρχές του Βέμπερ συνδέονται στενά με την μοίρα του γερμανικού έθνους κράτους. Στην εισαγωγή στη μετάφραση στο βιβλίο του Lowith, ο H.H Gerth και C. Wright Mills, παίρνουν ως βάση την εναρκτήρια διάλεξη 1895 (*inaugural lecture*) και τη διάλεξη του για το σοσιαλισμό 1918 φτάνουν σε αυτό το συμπέρασμα. Οι μεταφραστές υποστηρίζουν, ότι παρατηρείται μια δέσμευση του Βέμπερ στο γερμανικό έθνος κράτος. Στην «εναρκτήρια διάλεξη» ο Βέμπερ επιχειρηματολογεί για τα πρωτεία των συμφερόντων του γερμανικού έθνους κράτους σαν απόλυτη αξία τόσο στην πολιτική όσο και στην οικονομία. Για τον Βέμπερ, ο χαρισματικός ηγέτης, αποτελεί ένα εξέχον υποκείμενο. Είναι αυτός που με τη χαρισματική του κυριαρχία, η οποία του εξασφαλίζει την ακολουθία του λαού, θα καταφέρει να συγκεντρώσει την απαραίτητη δύναμη, και να προωθήσει αποτελεσματικά τα συμφέροντα του γερμανικού κράτους σε ένα κόσμο που τα διάφορα έθνη - κράτη ανταγωνίζονται μεταξύ τους για κυριαρχία.¹⁷² Θα αποπειραθώ να εξάγω από τα παραπάνω κάποια συμπεράσματα.

Αν το γερμανικό κράτος εκφράζει πρωτίστως τα συμφέροντα της γερμανικής αστικής τάξης, τότε έστω έμμεσα ο Βέμπερ στέκεται πολιτικά με την πλευρά των συμφερόντων αυτών. Η μάχη του γερμανικού κράτους για εξουσία στην παγκόσμια σκακιέρα μεταφράζεται σε μάχη της γερμανικής αστικής τάξης για εξουσία.

Πάντως ο Βέμπερ σίγουρα δεν δείχνει προτίμηση σε ένα συγκεντρωτικό κράτος που ελέγχει τα πάντα (εξάιρεση σε αυτό αποτελεί η διεξαγωγή του πολέμου). Δείχνει να

---

¹⁷⁰ Φρίντριχ Ένγκελς, Ο Λουδοβίκος Φούερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007, σελ. 68.

¹⁷¹ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π., σελ. 39 – 45.

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 37 – 39.

προτιμάει ένα κράτος που να επιτρέπει παράλληλα την ανάπτυξη της ελεύθερης αγοράς, γιατί σε αυτήν θεωρεί ότι υπάρχει μεγαλύτερο περιθώριο διατήρησης της αξιοπρέπειας των ατόμων. Η ελεύθερη αγορά είναι για αυτόν ένα πεδίο το οποίο μπορεί να σπάσει πιο εύκολα την κυριαρχία της ακραίας και απόλυτης γραφειοκρατίας. Ο κάθε ανεξάρτητος επιχειρηματίας είναι δύναμη, μια μονάδα αντίστασης στην κεντρική γραφειοκρατική μηχανή, σε αντίθεση με τον εκάστοτε κρατικό γραφειοκράτη που από τη φύση του είναι υποταγμένος σε αυτήν.

«Η κεντρική ερώτηση δεν είναι πως θα υποστηρίξουμε αυτήν την τάση ακόμη περισσότερο, αλλά πως θα αντισταθούμε σε αυτόν τον μηχανισμό προκειμένου να διατηρήσουμε απομεινάρια ανθρωπιάς από αυτόν τον θρυμματισμό της ψυχής, από την απόλυτη κυριαρχία των γραφειοκρατικών ιδεών για τη ζωή.»¹⁷³

Και για την ελεύθερη αγορά:

«Ο Βέμπερ υποστήριξε ότι η επέκταση του καπιταλισμού (private capitalism), μαζί με μια καθαρά επιχειρηματική γραφειοκρατία, που είναι πιο πρόσφορη για διάβρωση, είναι προτιμότερη από την σημερινή κυβερνητική κατεύθυνση των γερμανών γραφειοκρατών της υψηλής ηθικής και της απολυταρχίας»¹⁷⁴

Σε κάθε περίπτωση, ο Βέμπερ αν και όχι κρατιστής έχει εθνοκεντρικό προσανατολισμό. Από εκεί προκύπτει σε μεγάλο βαθμό και η προτίμηση του στον χαρισματικό εθνικό ηγέτη την συγκεκριμένη χρονική στιγμή της ιστορικής του ομιλίας για την πολιτική ως επάγγελμα. Αναζητά ένα ηγέτη, ικανό να συγκρουστεί με την πολιτική διεύθυνση των γραφειοκρατών, διότι ο Βέμπερ αυτήν θεωρούσε υπεύθυνη για τα πολιτικά αδιέξοδα της εποχής. Προκύπτει βέβαια το ερώτημα, κατά πόσο ένας ισχυρός ηγέτης μπορεί να συνυπάρξει με μια ελεύθερη αγορά, και αν η δύναμη του ηγέτη εν τέλει περιορίζει την ελευθερία της αγοράς.

Σε αντίθεση με τον Βέμπερ, οι σκοποί του Μαρξ είναι θα λέγαμε διεθνοιστικοί, καθώς βλέπει κάθε αστικό κράτος ως εχθρό, ενώ καλεί την παγκόσμια εργατική τάξη σε κοινό αγώνα για την ανατροπή της κυριαρχίας του κεφαλαίου και κατ'

---

¹⁷³ Στο ίδιο, σελ. 75.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 75.

επέκταση του αστικού κράτους εν συνόλω. Χαρακτηριστικά από το «κομμουνιστικό μανιφέστο»:

«Το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του επικράτηση για να αποσπάσει σιγά – σιγά από την αστική τάξη όλο το κεφάλαιο, για να συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του προλεταριάτου οργανωμένου σε κυρίαρχη τάξη, και για να αυξήσει το γρηγορότερο σε ποσότητα τις παραγωγικές δυνάμεις»¹⁷⁵

Και η μνημειώδης φράση στο κλείσιμο του Μανιφέστου:

«Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!»¹⁷⁶

Πίσω από όλα αυτά κρύβεται η διαφορά μεταξύ επιβολής ισχύος της ατομικής βούλησης (ηρωική φιγούρα του χαρισματικού πολιτικού), η οποία χαρακτηρίζει την κοσμοαντίληψη του Βέμπερ και επιβολής της συλλογικής βούλησης (προλεταριάτο), η οποία χαρακτηρίζει την γενικότερη κοσμοαντίληψη του Μαρξ.

Βάζοντας ο Βέμπερ τις ευρύτερες μάζες στη θέση του ακόλουθου, δείχνει πως δεν ελπίζει ότι αυτές θα καταφέρουν να διασώσουν την αξιοπρέπεια τους, όχι μαζικά τουλάχιστον. Εμπιστευόμενοι τη μοίρα τους στον ηγέτη, αποφεύγουν να διαμορφώσουν μια δική τους διακριτή προσωπικότητα. Αυτή όμως είναι μια θέση που δεν ταιριάζει με την αντίληψη που είχε ο ίδιος για την ελευθερία του ατόμου. Ο Μαρξ, αντίθετα, έβλεπε το προλεταριάτο σαν συνειδητό επαναστατικό φορέα μιας νέας κοινωνίας, στο προλεταριάτο άνηκε το μέλλον. Βέβαια και στον Μαρξ υπάρχει η έννοια του κομμουνιστικού κόμματος το οποίο κατέχει μια ανάλογη εξέχουσα θέση στην κομμουνιστική κοινωνία, όμως, σε αντίθεση με τον ηγέτη, το κομμουνιστικό κόμμα αποτελεί συλλογικό όργανο. Συμβαίνει πάντως ιστορικά, οι ηγέτες του κομμουνιστικού κόμματος να διακρίνονται και να αποτελούν ισχυρές χαρισματικές προσωπικότητες οι οποίες απολαμβάνουν τον θαυμασμό των μαζών όπως ακριβώς και ένας ηγέτης ενός αστικού πολιτικού σχηματισμού.

---

¹⁷⁵ Καρλ Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος*, ο.π., σελ. 43. Διατηρείται η ορθογραφία του κειμένου.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 57.

Η έννοια της προσωπικότητας στον Βέμπερ, έχει έτσι και αλλιώς πολλά κοινά με την ιδέα του μορφωμένου πολιτισμένου ατόμου, ιδέα που ήταν δημοφιλής στην μεσαία τάξη της Γερμανίας.¹⁷⁷ Αν το λάβουμε υπόψη μας αυτό, οι μορφωμένοι είναι εκείνοι που πάνω από όλα έχουν ελπίδα να διασώσουν την προσωπικότητα τους, την αξιοπρέπεια τους και την ελευθερία τους. Οι εργατικές μάζες, περισσότερο εργαλεία παρά άνθρωποι, μάλλον είναι για πάντα καταδικασμένοι και παγιδευμένοι στο σιδερένιο κλουβί.

4.3 Το ζήτημα του ορθολογισμού στη νεωτερική εποχή

Μια ακόμη θεμελιώδης διαφορά μεταξύ της οπτικής του Μαρξ για την νεωτερική εποχή και αυτής του Βέμπερ είναι ότι ο πρώτος θεωρούσε την σύγχρονη οικονομία ανορθολογική, ενώ ο δεύτερος την θεωρεί ακραία ορθολογική (έναν ορθολογισμό που έρχεται σε σύγκρουση με τη δυνατότητα του ανθρώπου για ανεξαρτησία). Στον Μαρξ, ο ανορθολογισμός εντοπίζεται στην ιδέα της αντίφασης ανάμεσα στα μέσα παραγωγής και τις μεθόδους παραγωγής ανάμεσα στις καθυστερημένες παραγωγικές σχέσεις και στις παραγωγικές δυνάμεις που εμποδίζονται να εξελιχθούν. Αυτή η αντίφαση, που ξεκινάει από την φύση της ατομικής ιδιοκτησίας, είναι κάτι που δημιουργεί αναρχία στην συνολική παραγωγική διαδικασία.¹⁷⁸ Αυτό που μπορεί στο επίπεδο του ενός επιχειρηματία να μοιάζει ως ορθολογικός προσανατολισμός προς το κέρδος (δηλαδή το επιχειρείν), σε μακροοικονομικό επίπεδο δείχνει να έχει μια σειρά από προβλήματα που περιορίζουν τις δυνατότητες της συνολικής καπιταλιστικής οικονομίας να απαντήσει στις ανθρώπινες ανάγκες. Εκτός από τον άδικο διαμοιρασμό του παραγόμενου πλούτου, υπάρχει και αδυναμία συντονισμού σε μεγάλο επίπεδο προκειμένου να παραχθεί σε όλους τους τομείς τόσο προϊόν που ούτε να υπάρχει έλλειψη, ούτε να περισσέψει (χωματερή). Στον καπιταλισμό, μόνο στιγμιαία μπορεί να επιτευχθεί

---

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σελ. 20.

¹⁷⁸ Gerth & Wright Mills, *'From Max Weber: Essays in Sociology'*, εκδ. Oxford Un. Press, New York 1946, σελ. 49.

εξισορρόπηση ανάμεσα στους κλάδους παραγωγής μέσω παραγωγής και μέσω κατανάλωσης.¹⁷⁹ Επιπλέον, αν ένα προϊόν δεν μπορεί να απορροφηθεί από την αγορά προσφέροντας κέρδος (ακόμη και αν αυτό εξυπηρετεί ανθρώπινες ανάγκες), δεν έχει νόημα να παραχθεί στον καπιταλισμό.

Θα λέγαμε ότι αυτό που προσπαθεί ο Μαρξ να ανατρέψει, δηλαδή την ελεύθερη αγορά, είναι το στοιχείο αυτό που ο Βέμπερ θεωρεί πως αντιστέκεται στην απόλυτη κυριαρχία της γραφειοκρατίας στις σύγχρονες κοινωνίες, ακριβώς επειδή αποτελεί έναν στίβο στον οποίο υπάρχει χώρος για ελευθερία επιλογών στους συμμετέχοντες. Φυσικά ούτε η καπιταλιστική επιχείρηση μπορεί να ξεπεράσει την κυριαρχία της γραφειοκρατίας, όμως ο Βέμπερ ισχυρίζεται ότι στο σοσιαλισμό αυτή η γραφειοκρατία εντείνεται ακόμη πιο πολύ.

Ασκώντας κριτική ο Βέμπερ στον ορθολογισμό αυτόν καθ' αυτόν, έστω και στην ειδική μορφή της «τυπικής ορθολογικότητας», αυτομάτως αμφισβητεί και τη θετικότητα που είχε ο ορθός λόγος για τον Διαφωτισμό. Είπαμε στην εισαγωγή ότι στην εποχή Διαφωτισμού υπήρχε μεγάλη αισιοδοξία πως ο ορθός λόγος θα οδηγούσε την κοινωνία σε συνεχή πρόοδο. Ήταν η πρόοδος στην επιστήμη, ήταν η ανάπτυξη τεχνολογιών, ήταν το ξερίζωμα των προκαταλήψεων που θα εξασφάλιζαν ένα καλύτερο μέλλον. Ο Βέμπερ έρχεται και αμφισβητεί αυτή τη συλλογιστική στον πυρήνα της, προσπαθώντας να δείξει ότι ο ορθός λόγος κάθε άλλο παρά έφερε ευτυχία στην ανθρωπότητα ενώ οι επιστήμες αδυνατούν να μας πουν τι είναι ηθικά σωστό και τι όχι. Ο Μαρξ απ' την πλευρά του, ασκεί μεν έντονη κριτική στο πνεύμα του Διαφωτισμού (όπως στην έννοια του πολίτη για παράδειγμα ή της τυπικής ισότητας των ανθρώπων), δεν προσπαθεί όμως να τον αποδομήσει τόσο ριζικά και είναι αισιόδοξος, όπως και οι Διαφωτιστές, ότι θα επιτευχθεί η ανθρώπινη χειραφέτηση στην προέκταση του ιστορικού χρόνου. Θα λέγαμε ότι ο Μαρξ προσπαθεί να δείξει έναν ριζοσπαστικό δρόμο για την εκπλήρωση του Διαφωτιστικού προτάγματος, ο οποίος προϋποθέτει και όλες τις προηγούμενες

---

¹⁷⁹ ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, «Σχέση οικονομίας – πολιτικής στο πρόγραμμα του κόμματος», Κομμουνιστική Επιθεώρηση, ηλεκτρονική έκδοση, τεύχος 2 2002.

ιστορικές περιόδους, ενώ ο Βέμπερ αμφισβητεί σε μεγάλο βαθμό τον ίδιο τον Διαφωτισμό και το κατά πόσο είναι τελικά εφικτό οι ιδέες του να γίνουν πράξη.

4.4 Η κριτική του Βέμπερ στον μαρξισμό

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η κριτική που ασκεί ο Βέμπερ στο μαρξισμό, διότι μέσα από την κριτική αυτή μπορούμε να διακρίνουμε τις μεταξύ τους διαφορές τόσο στο επίπεδο της πολιτικής όσο και σε αυτό της επιστημονικής μεθοδολογίας. Μπορούμε να διαχωρίσουμε την κριτική αυτή σε τρεις κατηγορίες. Έχουμε την κριτική που ασκείται απευθείας στον Μαρξ και στο έργο του, την κριτική που ασκείται στον υπαρκτό σοσιαλισμό και την κριτική που στρέφεται προς αυτούς που ο Βέμπερ θεωρεί μαρξιστές.

Στην ομιλία του με τίτλο «Ο σοσιαλισμός»¹⁸⁰ που εκφωνήθηκε στη Βιέννη, στις 13 Ιουνίου 1928 σε ένα κοινό Αυστριακών αξιωματικών, ο Βέμπερ παρέθεσε μια σειρά απόψεων για τον σοσιαλισμό. Η ομιλία αυτή αποτελεί στοχευμένη αντιπροπαγάνδα στις επιπτώσεις της Ρωσικής Επανάστασης, για αυτό και είναι στο σύνολο της επικριτική απέναντι στο σοσιαλισμό.¹⁸¹

Ο Βέμπερ θεωρεί ότι οι σοσιαλιστές, όχι μόνο δεν θα μπορέσουν να αποφύγουν την γραφειοκρατία και την εξειδικευμένη υπαλληλία, αλλά ότι στα σοσιαλιστικά κράτη ο θεσμός αυτός θα επεκταθεί ακόμη περισσότερο. Κάτι τέτοιο πρόκειται να συμβεί, επειδή, με την απόρριψη της ελεύθερης αγοράς από τους σοσιαλιστές, (αφού θεωρούν πως φέρνει αναρχία στην παραγωγή) θα δημιουργηθεί μια ακόμη πιο διογκωμένη και ενοποιημένη γραφειοκρατία που θα αγκαλιάζει όλη την οικονομική δραστηριότητα. Αυτό που ο Μαρξ αντιλαμβάνονταν ως «δικτατορία του προλεταριάτου» ο Βέμπερ το αντιλαμβάνονταν ως δικτατορία των γραφειοκρατών.¹⁸²

---

¹⁸⁰ Max Weber, *έργα 1894 – 1920, μια ανθολογία, τόμος Β, ο.π.*, σελ. 1167 – 1193.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σελ. 1167. (Βλέπε υποσημείωση του επιμελητή)

¹⁸² Gerth & Wright Mills, *'From Max Weber: Essays in Sociology'*, ο.π., σελ. 50.

«Και το δυσάρεστο της υπόθεσης θα ήταν το εξής: ενώ τώρα οι υπάλληλοι του κράτους και της ιδιωτικής οικονομίας (των καρτέλ, των τραπεζών, των γιγάντιων επιχειρήσεων) υπάρχουν παράλληλα ως διακριτά σώματα, και μπορεί κανείς με την πολιτική δύναμη να κρατήσει εντός κάποιων ορίων την οικονομική δύναμη, [σε περίπτωση κρατικοποίησης] αυτές οι δύο υπαλληλίες θα ήταν ένα και μοναδικό σώμα με αλληλέγγυα συμφέροντα και εντελώς ανεξέλεγκτο. Σε κάθε περίπτωση όμως, το κέρδος ως τροχιοδείκτης της παραγωγής δεν θα είχε παραμεριστεί. Το κράτος ωστόσο ως τέτοιο θα έπρεπε να αντιμετωπίσει το μίσος των εργατών, το οποίο σήμερα στρέφεται ενάντια στους επιχειρηματίες.»¹⁸³

Επιπλέον, ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι οι μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν για την οικοδόμηση του κράτους τους να στηριχθούν σε οικονομικές δομές και ρόλους οι οποίοι χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική οικονομία.

«Αφήνουν τους επιχειρηματίες στην κορυφή των μονάδων εκμετάλλευσης – διότι μόνο αυτοί διαθέτουν την εξειδικευμένη γνώση- και τους καταβάλλουν σημαντικότερες επιδοτήσεις. Επιπλέον, έχουν στραφεί και πάλι στο να πληρώνουν μισθούς σε αξιωματικούς του παλαιού καθεστώτος επειδή χρειάζονται στρατό και επειδή διαπίστωσαν ότι κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο χωρίς εκπαιδευμένους αξιωματικούς.»¹⁸⁴

Έμμεσα το επιχείρημα του Βέμπερ είναι πως όταν ένα σοσιαλιστικό κράτος αναγκάζεται να στραφεί σε θεσμικούς ρόλους και θεσμούς που υπήρχαν στον τύπο της κοινωνίας που θέλει να καταργήσει -και τους οποίους θεωρεί αλλοτριωτικούς- τότε μάλλον η κομμουνιστική θεωρία έχει εγγενή προβλήματα στην εφαρμογή της. Το προλεταριάτο δεν καταφέρνει, στα μάτια του Βέμπερ, να χειραφετηθεί και από μόνο του να σηκώσει τα βάρη της διεύθυνσης ενός κράτους και αναγκάζεται να στραφεί στους «ειδικούς». Με αυτόν τον τρόπο τίθεται το θέμα του κατά πόσο ο αλλοτριωτικός καταμερισμός της εργασίας μπορεί στην πράξη να αποφευχθεί. Μπορεί κανείς να επιχειρηματολογήσει σχετικά με το κατά πόσο ο Βέμπερ βιάζεται να βγάλει συμπεράσματα, αφού τη στιγμή της κριτικής του το σοσιαλιστικό κράτος είναι ακόμη νεογέννητο. Είναι αδύνατον βέβαια, στα πλαίσια της εργασίας μας, να αντιπαραβάλλουμε το πώς εξελίχθηκαν τα πράγματα στην Ρωσία κατά την

¹⁸³ Max Weber, *έργα 1894 – 1920, μια ανθολογία, τόμος Β, ο.π, σελ. σελ. 1179.*

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 1189 – 1190.

οικοδόμηση του σοσιαλισμού με την στιγμή της γέννησης του, όμως είναι σίγουρο ότι πολλά πράγματα πήραν διαφορετική κατεύθυνση σε σχέση με την πρώτη εκείνη στιγμή.

Πάντως μια κοινωνία όπως η κομμουνιστική, με κεντρικά σχεδιασμένη παραγωγή, φαντάζει σίγουρα στον Βέμπερ ως μια κοινωνία η οποία αφήνει ελάχιστο χώρο για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας όπως την περιέγραφε ο ίδιος. Στα μάτια του Βέμπερ η κομμουνιστική κοινωνία απαιτεί τη στράτευση όλων σε ένα κοινό κεντρικό σκοπό, με αυτήν την έννοια τα άτομα γίνονται μέρη ενός μηχανισμού, που, όπως και στην αστική κρατική γραφειοκρατία, τους αφαιρεί οποιαδήποτε πιθανότητα αυτοκαθορισμού. Πιθανότατα στον Βέμπερ, η φιλοσοφία της κεντρικά σχεδιασμένης παραγωγής, να ομοιάζει με την δομή και λειτουργία μιας αποικίας μερμηγκιών όπου τα «άτομα» υπάρχουν μόνο για να εξυπηρετούν την κοινότητα, άρα δεν απολαμβάνουν κανένα επίπεδο ανεξαρτησίας, δηλαδή δεν είναι πρόσωπα. Το κατά πόσο αυτό ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ανοίγει μια πολύ μεγάλη συζήτηση που έστω και πλευρές της οποίας δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας. Πάντως, οι πολίτες των κρατών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ήταν κάθε άλλο παρά άνθρωποι χωρίς προσωπικότητα ή χωρίς κουλτούρα. Φυσικά, το ζήτημα της ατομικής ελευθερίας δεν περιορίζεται μόνο στην κουλτούρα, η ελευθερία θα πρέπει να εξασφαλίζεται σε μια σειρά από τομείς που θα επιτρέπουν τον ανθρώπινο αυτοπροσδιορισμό.

Η έννοια βέβαια της ελευθερίας στον σοσιαλισμό απέχει από την έννοια της ελευθερίας για τους φιλελεύθερους. Στο σοσιαλισμό, για παράδειγμα, υπάρχει ένα αίτημα για όχι απλά ίση αλλά δίκαιη κατανομή του πλούτου «από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητες του για τον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του».¹⁸⁵ Αυτό αυτομάτως είναι κάτι που περιορίζει την ελευθερία για ατομικό πλουτισμό, που στην πράξη μεταφράζεται σε μη δυνατότητα ατομικής κατοχής μέσω παραγωγής, άρα προσπάθεια για κατάργηση της καπιταλιστικής επιχειρηματικότητας. Για τους Μαρξιστές, πάντως, η εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος αυξάνει και τα όρια του ατομικού συμφέροντος. Όσα περισσότερα

---

¹⁸⁵ Καρλ Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007, σελ. 23

κατέχει μια κοινότητα από κοινού, τόσα περισσότερα μπορεί να απολαύσει και το κάθε μέλος της ξεχωριστά.

Οφείλουμε να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο πως η οπτική του Βέμπερ για το τι είναι σοσιαλισμός αποτελεί ένα ζήτημα υπό συζήτηση. Τείνει γενικότερα να ταυτίζει τον σοσιαλισμό με τις κρατικοποιήσεις και τον κρατισμό. Αυτή η οπτική είναι αρκετά απλουστευτική και μάλλον απέχει πολύ από το όραμα που είχε ο Μαρξ αλλά και οι υπόλοιποι μαρξιστές για την σοσιαλιστική κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα:

«Τι θα ήταν όμως, με θετική τροπή, απέναντι σ' αυτό το σύστημα ο σοσιαλισμός; Με την ευρύτερη έννοια του όρου, αυτό που ειθίσται να ονομάζεται «κοινή οικονομία» [Gemeinwirtschaft]. Δηλαδή μια οικονομία στην οποία, πρώτον, θα έλειπε το κέρδος:¹⁸⁶ η κατάσταση δηλαδή κατά την οποία οι ιδιώτες επιχειρηματίες διευθύνουν την παραγωγή για δικό τους λογαριασμό και με δικό τους κίνδυνο. Αντ' αυτού θα βρισκόταν στα χέρια των υπαλλήλων ενός λαϊκού συνδέσμου, ο οποίος θα αναλάμβανε τη διεύθυνση, σύμφωνα με σκοπιές για τις οποίες θα γίνει αμέσως παρακάτω λόγος. Κατά δεύτερον θα έλειπε ως επακόλουθο η λεγόμενη αναρχία της παραγωγής, δηλαδή ο ανταγωνισμός των επιχειρηματιών μεταξύ τους. Προς το παρόν, ιδιαίτερα στη Γερμανία, γίνεται πολύς λόγος για το ότι ουσιαστικά εξαιτίας του πολέμου βρισκόμαστε ήδη καταμεσής της εξέλιξης προς μια τέτοια «κοινή οικονομία». [...] Αυτή βασίζεται σε μια συνεργασία των συνδυασμένων επιχειρηματιών ενός κλάδου με κρατικούς υπαλλήλους, είτε στρατιωτικούς είτε πολιτικούς. [...] Με αυτόν τον τρόπο λέγεται λοιπόν ότι έχει κανείς ήδη τον «αληθινό», τον «καθαυτό» σοσιαλισμό ή τον προσεγγίζει. Θα αφήσω ασχολίαστο το πώς είναι η κατάσταση στη διάρκεια του πολέμου. Καθένας όμως που μπορεί να υπολογίσει γνωρίζει ότι σε ειρηνική περίοδο δεν μπορεί να συνεχιστεί η οικονομική διαχείριση που υπάρχει τώρα [...]»¹⁸⁷

Έχει αξία να σημειώσουμε, ότι για το ενδεχόμενο του πολέμου, ο Βέμπερ δικαιολογεί την διεύθυνση μεγάλου μέρους του βιομηχανικού τομέα (πχ πολεμική βιομηχανία) από το αστικό κράτος έστω και ως αναγκαίο κακό. Θα τολμήσω να κάνω την ανάγνωση ότι έμμεσα, με αυτόν τον τρόπο, αναγκάζεται να αναγνωρίσει

¹⁸⁶ Στην πραγματικότητα θα έλειπε το καπιταλιστικό, ατομικό κέρδος και όχι το κέρδος έτσι γενικά.

¹⁸⁷ Max Weber, έργα 1894 – 1920, μια ανθολογία, τόμος Β, ο.π, σελ. 1178.

την αποτελεσματικότητα της συγκεντρωτικής διεύθυνσης, έναντι της αναρχίας της αγοράς, έστω και σε ένα κράτος που δρα ως συλλογικός καπιταλιστής.

Πάντως, ο Βέμπερ, κριτίκαρε τον μαρξισμό και εξαιτίας μεθοδολογικών του διαφορών με τον Μαρξ. Ο ίδιος, αν και εκτιμούσε ιδιαίτερα το έργο του Μαρξ, υποστήριζε, ότι η μαρξιστική μεθοδολογία είναι δογματική ενώ η δική του είναι εμπειρική.¹⁸⁸ Για τον Βέμπερ, ο Μαρξ, όντας οικονομολόγος, δημιούργησε μια ερμηνεία της ιστορίας το οικοδόμημα της οποίας στηρίζεται σε έναν κεντρικό αιτιακό παράγοντα, την οικονομία, σε αντίθεση με την δική του οπτική που βλέπει τα κοινωνικά φαινόμενα σαν φαινόμενα πολυδιάστατα και πολυσύνθετα.¹⁸⁹ Στην πραγματικότητα, αυτή η παρατήρηση του Βέμπερ για τον Μαρξ, μάλλον αδικεί τον δεύτερο. Είναι μεν αλήθεια ότι ο Μαρξ δίνει τα πρωτεία στην οικονομία, οι μελέτες του όμως χαρακτηρίζονται από διεπιστημονικότητα, και αυτό που τελικά συνθέτει, λαμβάνει υπόψη μια σωρεία από παράγοντες, κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς κ.α. Για παράδειγμα, πολλά από αυτά που σημείωνε ο Βέμπερ για τη σχέση της θρησκείας και του καπιταλισμού, ήταν πράγματα στα οποία είχε αναφερθεί πρωτύτερα και ο Μαρξ σε πολλά από τα έργα του (στο «Εβραϊκό ζήτημα», στη «Γερμανική ιδεολογία», στο «κεφάλαιο» κ.α.). Σε μια υποσημείωση του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου» συγκεκριμένα αναφέρεται:

«Ο προτεσταντισμός, και μόνο γιατί μετατρέπει σε εργάσιμες μέρες όλες τις πατροπαράδοτες γιορτές, παίζει σπουδαίο ρόλο στη γένεση του κεφαλαίου.»¹⁹⁰

Σύμφωνα με τον Lowith, αυτή η επιμονή του Weber στην πολυδιάστατη και πολυπαραγοντική φύση των κοινωνικών φαινομένων, συνδέεται με την γενικότερη του προτίμηση σε έναν σύστημα ανοιχτό σε επιλογές. Αναζητούσε μια επιστήμη η οποία δεν θα κρίνονταν από τη δυνατότητα της να «ανακαλύψει» μια και μοναδική πραγματικότητα, αλλά μια επιστήμη με δυνατότητα να αναπτυχθεί προς κάθε κατεύθυνση, η οποία δεν θα υποτασσόταν σε αυστηρά, δογματικά και τεχνοκρατικά στεγανά.¹⁹¹ Βλέπουμε και εδώ την έμφαση που έδινε ο Βέμπερ στην προσωπικότητα. Ο Βέμπερ δεν ήθελε τους επιστήμονες να βρίσκονται κάτω από μια

¹⁸⁸ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 122.

¹⁸⁹ Gerth & Wright Mills, ο.π, σελ. 47.

¹⁹⁰ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, ο.π, σελ. 289.

¹⁹¹ Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, ο.π, σελ. 123.

μονοδιάστατη και αυστηρή επιστημονική πειθαρχία, αντίθετα, ήθελε το επιστημονικό πεδίο να βρίσκεται μπροστά τους ανοιχτό και ελεύθερο, έτσι ώστε να μπορούν και αυτοί ελεύθερα να το εξερευνούν. Οτιδήποτε άλλο θα σήμαινε περιορισμό τους, άρα υπονόμηση του ανθρώπινου παράγοντα από ένα ακόμη απρόσωπο σύστημα δεσμευτικών αξιών. Ο Βέμπερ δεν θέλει μια «χαλαρή» επιστήμη, αντίθετα, επιμένει στο ότι οι επιστήμονες πρέπει με αυστηρότητα να αντιμετωπίζουν το επιστημονικό αντικείμενο τους. Αυτό που θέλει είναι μια επιστήμη όσο το δυνατόν πιο ακηδεμόνευτη από ασφυκτικούς καταναγκασμούς, είτε αυτοί έρχονται από τα έξω είτε από τα πάνω.

Μια θεμελιώδης μεταξύ τους διαφορά, βρίσκεται στο ότι ο Μαρξ δίνει άμεση προτεραιότητα στις υλικές συνθήκες και στον τρόπο παραγωγής και όχι στις ιδέες των διαφόρων υποκειμένων οι οποίες συνιστούν την συνείδηση τους.

«Ο τρόπος παραγωγής της υλικής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδηση τους.»¹⁹²

Η αίσθηση που αφήνει ο Βέμπερ στην «προτεσταντική ηθική», είναι ότι ο Προτεσταντισμός, ανάμεσα σε άλλους παράγοντες, διαμόρφωσε μια τέτοια συνείδηση στους πιστούς που ευνόησε την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Δηλαδή η θρησκευτική συνείδηση ήταν αυτή που καθόρισε τις ζωές των προτεσταντών και κατ' επέκταση έστρεψε την δραστηριότητα τους και το επαγγελματικό τους ήθος σε κάτι «εκλεκτικά συγγενές» με τον καπιταλισμό. Ο Μαρξ, πιθανότατα, θα αναποδογύριζε αυτό το επιχείρημα και θα υποστήριζε ότι η θρησκευτική συνείδηση αυτή, διαμορφώθηκε ακριβώς επειδή μια τέτοιου τύπου συνείδηση ευνοούνταν από την αναδυόμενη οικονομία της αγοράς. Και οι δυο βέβαια καταλάβαιναν ότι η σχέση αυτή δεν ήταν μονόδρομη. Μεταξύ «ιδέας» και «συστήματος παραγωγής» υπάρχει συνεχής αλληλεπίδραση και αλληλοδιαμόρφωση. Όμως, ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι οι προτεσταντικές ιδέες δεν βρήκαν στρωμένο χαλί, αλλά υπήρξε

---

¹⁹² Καρλ Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, ο.π, σελ. 19.

αγώνας για να κυριαρχήσουν. Αυτό σημαίνει ότι οι ιδέες δεν βρήκαν μια έτοιμη υλική βάση, έναν ήδη διαμορφωμένο κόσμο, αλλά ότι η υλική βάση διαμορφώθηκε με βάση αυτές, όποτε χάνονται τα πρωτεία της.

«Αλλά η καταγωγή και η ιστορία τέτοιων ιδεών είναι πολύ περισσότερο περίπλοκη, από όσο παραδέχονται οι θεωρητικοί του «υπεροικοδομήματος». Το πνεύμα του καπιταλισμού, με την έννοια που χρησιμοποιήσαμε τον όρο αυτό, έχει να κάνει δύσκολο αγώνα για να επιβληθεί σε έναν κόσμο εχθρικών δυνάμεων.»¹⁹³

Εδώ μάλλον ο Μαρξ, πάλι θα απαντούσε ότι το νέο που έρχονταν, δηλαδή ο καπιταλισμός, θα συγκρούονταν μοιραία με το παλιό που έφευγε, δηλαδή την παραδοσιακή κοινωνία και τα φεουδαρχικά κατάλοιπα. Η κινητήριος δύναμη όμως στον Μαρξ δεν θα θεωρούνταν η ιδέα αλλά η οικονομία. Αυτό που δείχνει να επιβεβαιώνει τον τρόπο σκέψης του Μαρξ, ότι στη σχέση αυτή το κρίσιμο ήταν το σύστημα παραγωγής και όχι η ιδέα του προτεσταντισμού, είναι η μοίρα της προτεσταντικής ιδεολογίας. Ο ίδιος ο Βέμπερ αναγνωρίζει όπως είδαμε, ότι όσο καπιταλισμός ωριμάζε, άφησε πίσω του το προτεσταντικό ιδεολογικό του περιτύλιγμα, όπως και μια σειρά ακόμη ιδεολογικά περιτυλίγματα στην πορεία των αιώνων.

Προκειμένου, ίσως, να υποβαθμίσει την σημασία που είχε για τον Μαρξ η εργατική τάξη στην ερμηνεία του για την ιστορία, ο Βέμπερ παρατηρεί ότι στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο δεν είναι μόνο οι εργάτες αυτοί που προλεταριοποιούνται. Αντίθετα, η προλεταριοποίηση είναι πιο γενική, επηρεάζει τα περισσότερα επαγγέλματα, από αυτό του στρατιωτικού μέχρι και εκείνο του πανεπιστημιακού.¹⁹⁴

Η εργατική τάξη υπό αυτήν την έννοια δεν είναι κάτι ξεχωριστό, είναι ότι και οι άλλοι, οπότε για ποιο λόγο πρέπει να έχει προνομιακή θέση; Για ακόμη μια φορά ο Βέμπερ, ίσως σκόπιμα, αδικεί τον Μαρξ. Είναι αλήθεια ότι ο Μαρξ απέδιδε στην εργατική τάξη προνομιακό ρόλο για το μέλλον της ανθρωπότητας, είναι επίσης αλήθεια ότι εστίαζε κυρίως στην βιομηχανική, χειρωνακτική εργασία. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση, δεν σήμαινε πως αγνοούσε ότι και οι φορείς της πνευματικής

¹⁹³ Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ο.π, σελ. 49.

¹⁹⁴ Gerth & Wright Mills, ο.π, σελ. 50.

εργασίας, ήταν αποκλεισμένοι από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ότι δούλευαν και αυτοί κάτω από το καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Για τον Μαρξ η μισθωτή εργασία στον καπιταλισμό γενικεύεται και αγκαλιάζει όλους τους κλάδους. Στον πρώτο τόμο του κεφαλαίου, για παράδειγμα, ο Μαρξ αναφέρει:

«Παραγωγικός είναι ο εργάτης εκείνος που παράγει υπεραξία για τον κεφαλαιοκράτη ή που εξυπηρετεί την αυταξιοποίηση του κεφαλαίου. Αν έχουμε το δικαίωμα να διαλέξουμε ένα παράδειγμα έξω από τη σφαίρα της υλικής παραγωγής τότε ένας δάσκαλος είναι παραγωγικός εργάτης, όταν όχι μόνο επεξεργάζεται παιδικά κεφάλια, αλλά τσακίζεται ο ίδιος στη δουλειά για να πλουτίζει ο επιχειρηματίας»¹⁹⁵

Και

«Για να εργάζεται κανείς παραγωγικά δε χρειάζεται πια να χρησιμοποιεί άμεσα τα χέρια του, αρκεί να είναι όργανο του συνολικού εργάτη, να εκτελεί κάποια από τις υπολειπουργίες του. Ο πιο πάνω αρχικός ορισμός της παραγωγικής εργασίας, βγαλμένος από τη φύση της ίδιας της υλικής παραγωγής, μένει πάντα αληθινός για το συνολικό εργάτη, όταν τον εξετάζουμε σαν σύνολο. Δεν ισχύει όμως πια για τον καθένα από τα μέλη του, παρμένα χωριστά.»¹⁹⁶

Τα πρωτεία στην χειρωνακτική εργασία τα δίνει, επειδή θεωρεί πως το μεγάλο εργοστάσιο παίζει προνομιακό ρόλο στην συνειδητοποίηση, από την πλευρά των εργατών, του ρόλου τους στην παραγωγή, όχι μόνο όσον αφορά την τωρινή τους κατάσταση αλλά και των μελλοντικών δυνατοτήτων τους ως τάξη. Ο Μαρξ δεν θεωρεί πάντως προλεταριοποιημένους μόνο τους βιομηχανικούς ή τους χειρωνακτες εργάτες, ούτε και η εργατική τάξη θεωρεί πως αποτελείται μόνο από τέτοιους. Η σημείωση του Ένγκελς για τον ορισμό του προλεταριάτου στο κομμουνιστικό μανιφέστο είναι χαρακτηριστική και δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε πνευματική ή χειρωνακτική μισθωτή εργασία:

«Με τη λέξη αστός εννοούμε εκείνους που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και εκμεταλλεύονται τη μισθωτή δουλειά. Με τη λέξη προλεταριάτο εννοούμε την τάξη των σύγχρονων μισθόδουλων που καθώς δεν κατέχουν καθόλου μέσα παραγωγής

¹⁹⁵ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, ο.π, σελ. 525.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 524 – 525.

είναι αναγκασμένη να πωλούν την εργατική τους δύναμη για να μπορούν να ζήσουν.»¹⁹⁷

Η όποια κριτική του Βέμπερ στον μαρξισμό δεν σταματά εδώ, για την ακρίβεια θα μπορούσε να γίνει θέμα μιας ξεχωριστής εργασίας. Στην συγκεκριμένη υποενότητα προσπάθησα να αναδείξω μονάχα μερικά κρίσιμα στοιχεία της κριτικής αυτής, τα οποία συμβάλλουν στη συζήτηση για τη θέση του ανθρώπου στη νεωτερικότητα, όπως την έβλεπε ο κάθε ένας από τους δυο διανοητές.

4.5 Βέμπερ και αξιολογική ουδετερότητα

Θέλω πολύ σύντομα σε αυτό το σημείο να αναφερθώ σε μια ασυνέπεια που παρουσιάζεται στον Βέμπερ και η οποία μοιάζει να είναι ενάντια στις αρχές του. Αναφέραμε στην τελευταία υποενότητα του τρίτου κεφαλαίου ότι ο Βέμπερ ζητάει από τους επιστήμονες να είναι αξιολογικά ουδέτεροι, τόσο απέναντι στις υποχρεώσεις τους ως ερευνητές όσο και ως δάσκαλοι. Ο Βέμπερ θεωρεί ότι η επιστημονική μέθοδος δεν μπορεί να μας δώσει απαντήσεις σχετικά με τις ανθρώπινες αξίες, για αυτό και οι επιστήμονες δεν νομιμοποιούνται να ισχυρίζονται ότι το επιστημονικό τους έργο μπορεί να απαντήσει αν κάποια αξία είναι καλή η κακή, σωστή ή λάθος. Συνεπώς, ο Βέμπερ θεωρεί ότι η πολιτική δεν έχει θέση στην διδασκαλία ενός επιστήμονα, γιατί η πολιτική σχετίζεται στενά με αξίες. Το να δείξει κάποιος καθηγητής προτίμηση σε μια συγκεκριμένη πολιτική και να το μεταφέρει αυτός στην αίθουσα διδασκαλίας είναι κάτι το αντιδεοντολογικό. Αυτό επειδή επηρεάζει τους εύπλαστους μαθητές του -και με βάση τη θέση ισχύος που ο ίδιος κατέχει- προς την μια κατεύθυνση ή την άλλη, χωρίς όμως πραγματικά να μπορεί να αιτιολογήσει επιστημονικά αυτή του την προτίμηση.

---

¹⁹⁷ Καρλ Μαρξ, Φρ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος*, ο.π., σελ. 22.

Εν τούτοις ο Βέμπερ στο έργο του, συχνά αναφέρεται ο ίδιος σε αξίες. Μιλάει για τον χαρισματικό πολιτικό, για τον αφιερωμένο στην επιστήμη του επιστήμονα, ενώ ακόμα και η ίδια η αξίωση για αξιολογική ουδετερότητα αποτελεί από μόνη της «αξία». Επιπλέον, όπως είδαμε και από τις ομιλίες του («η επιστήμη ως επάγγελμα», «ο σοσιαλισμός»), ο Βέμπερ απευθύνεται σε φοιτητές κάνοντας λόγο και για πολιτική και για αξίες. Στο «ο σοσιαλισμός», στην ουσία, ασκεί μια πολιτικού τύπου κριτική στην σοσιαλιστική Ρωσία και στις ιδέες του σοσιαλισμού, ενώ στην «επιστήμη ως επάγγελμα» επιχειρηματολογεί για τα χαρακτηριστικά που οφείλει να έχει ένας σωστός επιστήμονας. Κάτι ανάλογο κάνει και «στην πολιτική ως επάγγελμα», αφού και εκεί ξεχωρίζει μια σειρά από χαρακτηριστικά τα οποία οφείλει να έχει ένας πολιτικός. Αυτό που ο Βέμπερ προσπαθεί να πετάξει από την πόρτα, την αναφορά δηλαδή σε αξίες στον επιστημονικό λόγο, έρχεται ο ίδιος στην πράξη και το βάζει από το παράθυρο.

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, κατά πόσο είναι εφικτό πραγματικά, να υπάρχει αξιολογική ουδετερότητα στην επιστήμη ή και οπουδήποτε αλλού. Ακόμη και τα ίδια τα επιστημονικά ενδιαφέροντα ενός επιστήμονα προδίδουν μια εσωτερική διαδικασία αξιολόγησης των στόχων του στην επιστήμη. Βέβαια η προτροπή του Βέμπερ προς την αξιολογική ουδετερότητα στις επιστήμες θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως προσανατολισμός προς αυτήν την κατεύθυνση και όχι ως δυνατότητα για να επιτευχθεί πλήρης ουδετερότητα.

Ο Μαρξ απ' την πλευρά του, δεν θεωρεί ότι μπορεί να υπάρχει «ουδέτερη επιστήμη». Για τον Μαρξ η επιστήμη στην αστική κοινωνία είναι προσανατολισμένη στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, να τον εξυπηρετεί και να τον «θεραπεύει» και υπό αυτήν την έννοια σχετίζεται και με την μαρξική έννοια της «ιδεολογίας». Στην κυρίαρχη υλική δύναμη αντιστοιχεί και η κυρίαρχη πνευματική δύναμη, και μέρος αυτής της πνευματικής δύναμης είναι και η επιστημονική παραγωγή.¹⁹⁸ Με βάση το μαρξικό κοσμοείδωλο, μια τέτοια επιστήμη εξυπηρετεί τα ιδιαίτερα συμφέροντα μιας συγκεκριμένης τάξης, της αστικής. Στην κομμουνιστική κοινωνία, που σύμφωνα με την θεωρία είναι μια κοινωνία αταξική στην οποία εξυπηρετείται

---

¹⁹⁸ <https://barikat.gr/content/i-theoria-tis-ideologias-apo-ton-marx-ston-altoyser>

το γενικό συμφέρον, θα αντιστοιχεί μια τέτοια επιστήμη που και αυτή θα εξυπηρετεί το γενικό συμφέρον.

5. Σύνοψη των κεντρικών αξόνων της εργασίας

Αναλύοντας την καπιταλιστική εποχή ο Καρλ Μαρξ διαπιστώνει μια διαφορά ανάμεσα στην ουσία και στην ύπαρξη του ανθρώπου. Αυτού δηλαδή που θα μπορούσε ο άνθρωπος να είναι ιδανικά και αυτού που είναι πραγματικά. Θεωρεί ότι η αιτία αυτού του φαινομένου βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη η εργασία στον καπιταλισμό και στο είδος της ιδιοκτησίας που αντιστοιχεί σε αυτό το οικονομικό σύστημα, δηλαδή την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Η ιδιότητα της ατομικής ιδιοκτησίας να κατακερματίζει την ανθρωπότητα ως ολότητα και να διασπά την κοινωνία σε αντικρουόμενα συμφέροντα, εμποδίζει την πραγμάτωση της ειδολογικής ύπαρξης του ανθρώπινου είδους. Αυτό που θα έπρεπε να επιδιώκεται σε μια κοινωνία ανθρώπων είναι η εξυπηρέτηση του κοινού και όχι του ατομικού συμφέροντος. Ο καταναγκαστικός καταμερισμός της εργασίας και η μονότονη και άχαρη μισθωτή εργασία στον καπιταλισμό επιδρά εκφυλιστικά στα άτομα αντί να τα εξελίξει όπως θα γίνονταν στην περίπτωση της οικειοθελούς δημιουργικής εργασίας την οποία ο άνθρωπος έχει πραγματικά ανάγκη.

Τα άτομα αντί να έρχονται σε ελεύθερες μεταξύ τους σχέσεις, αντικρίζουν ο ένας τον άλλο μόνο μέσα από την αγορά, την κατασκευή και την ανταλλαγή προϊόντων. Οι κοινωνικές σχέσεις που θα έπρεπε να είχαν μεταξύ τους οι άνθρωποι, κληροδοτούνται στα προϊόντα που παράγουν, ενώ όλη η ανθρώπινη δραστηριότητα ξοδεύεται στην εξυπηρέτηση της εμπορευματικής κυκλοφορίας και παραγωγής των προϊόντων αυτών. Υπό αυτήν την οπτική, αντί η παραγωγική εργασία να εξυπηρετεί τις ανθρώπινες ανάγκες, αυτές έρχονται σε δεύτερη μοίρα και είναι οι άνθρωποι που πρωτίστως καλούνται να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της παραγωγής. Για το καπιταλιστικό σύστημα ο άνθρωπος δεν είναι πλήρης άνθρωπος, δεν τον

ενδιαφέρουν τα όποια ανθρώπινα του χαρίσματα ή δυνατότητες, το μόνο που έχει αξία είναι η εργατική του δύναμη. Αυτός είναι και ο λόγος που στον καπιταλισμό οι εργάτες δεν έχουν την ευκαιρία να ανακαλύψουν και να καλλιεργήσουν τη δημιουργικότητα τους και τα ταλέντα τους, παρά μόνο θυσιάζοντας πολύτιμους πόρους και χρόνο που συνήθως δεν διαθέτουν.

Ο άνθρωπος στον καπιταλισμό είναι αλλοτριωμένος άνθρωπος, δηλαδή άνθρωπος ο οποίος αποξενώνεται από το προϊόν που παράγει (αφού δεν του ανήκει), αποξενώνεται από τους άλλους ανθρώπους, του αφαιρείται η δυνατότητα να εκφραστεί δημιουργικά και αποξενώνεται τελικά από την ειδολογική του ύπαρξη. Για τον Μαρξ ο άνθρωπος διαφέρει από τα ζώα ακριβώς επειδή έχει την δυνατότητα μέσα στο μυαλό του να αναπαραστήσει και να σχεδιάσει τις πράξεις του, οι πράξεις του δηλαδή δεν είναι ενστικτώδεις αλλά συνειδητές. Στον καπιταλισμό του αφαιρείται αυτή η δυνατότητα αφού η εργασία του είναι μονότονη και άχαρη και το μόνο που καταφέρνει με αυτήν είναι να διατηρεί την βιολογική του υπόσταση, δηλαδή ίσα να επιβιώνει.

Για να επιλυθεί αυτή η αντίφαση ανάμεσα στον πραγματικό δυστυχημένο άνθρωπο του καπιταλισμού και ανάμεσα σε αυτό που ο άνθρωπος θα μπορούσε να είναι, δηλαδή ένα ευτυχημένο δημιουργικό όν το οποίο να βρίσκεται σε αρμονία με το φυσικό του και το ανθρώπινο περιβάλλον ο Μαρξ θεωρεί ότι πρέπει να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο εργάζεται. Για να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο εργάζεται πρέπει να καταργηθεί και ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι ιδιοποιούνται τη φύση, να καταργηθεί δηλαδή η ατομική ιδιοκτησία. Όμως δεν αρκεί απλά η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά θα πρέπει το ξεπέραςμα της να γίνει με θετικό τρόπο, δηλαδή με το να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις και να οικοδομηθεί μια διαφορετική κοινωνία, η κομμουνιστική, μέσα στην οποία οι άνθρωποι θα έχουν ελεύθερες υγιείς σχέσεις και η εργασία δε θα είναι καταναγκαστική αλλά εθελοντική και δημιουργική. Σε μια τέτοια κοινωνία οι άνθρωποι αναπτύσσονται και εξελίσσονται, δεν εργάζονται μόνο για να επιβιώσουν αλλά η εργασία τους εξελίσει και τους ικανοποιεί πνευματικά.

Για τον Μαρξ ο καπιταλισμός υπήρξε ένα πρωτοποριακό οικονομικό και κοινωνικό σύστημα το οποίο απελευθέρωσε φοβερές παραγωγικές δυνατότητες σε σχέση με τα παραδοσιακά οικονομικά συστήματα όπως το φεουδαρχικό. Η γενίκευση της μισθωτής εργασίας στον καπιταλισμό, καθώς επίσης και οι μεγάλες μάζες εργατών οι οποίοι εργάζονται κάτω από την ίδια στέγη στη μεγάλη βιομηχανία, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για το επαναστατικό ξεπέραςμα του καπιταλισμού και το πέραςμα στο σοσιαλισμό. Τα συμφέροντα της εργατικής τάξης γενικεύονται, οι εργάτες δουλεύοντας όλοι μαζί κάτω από παρόμοιες συνθήκες έχουν την ευκαιρία να το συνειδητοποιήσουν αυτό και να οργανωθούν συλλογικά απέναντι στην κυρίαρχη τάξη, την αστική, η οποία τους εκμεταλλεύεται μαζικά και με τον ίδιο τρόπο. Ώθηση στη διαμόρφωση της συνείδησης των εργατών δίνεται και από τις ίδιες τις αντιφάσεις του καπιταλισμού και κυρίως την αντίφαση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και τις δυνάμεις παραγωγής, οι οποίες μέρα με τη μέρα εξελίσσονται και συναντούν αντίσταση στις ήδη διαμορφωμένες σχέσεις. Η κομμουνιστική κοινωνία αποτελεί για τον Μαρξ το σχεδόν υποχρεωτικό μέλλον της ανθρωπότητας και την ιστορική στιγμή που ο άνθρωπος θα γίνει πραγματικός άνθρωπος και θα περάσει από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας.¹⁹⁹

Για τον Βέμπερ η νεωτερική εποχή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη των επιστημών, την υποχώρηση της «μαγείας», τη γενίκευση της γραφειοκρατίας και την κυριαρχία του ορθού λόγου. Αναδύεται ο καπιταλισμός, η τυπικά ελεύθερη μισθωτή εργασία γίνεται ο γενικός τύπος εργασίας, ενώ μεταβάλλονται μια σειρά από θεσμούς για να καλύπτουν τις ανάγκες της νέας αυτής κατάστασης όπως είναι για παράδειγμα η δικαιοσύνη. Το θέατρο όλων αυτών των εξελίξεων είναι η σύγχρονη πόλη η οποία διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο που να μπορεί να φιλοξενεί όλη αυτή τη δραστηριότητα.

Για τον Βέμπερ, η ανάδυση του καπιταλισμού στη Δύση έχει εκλεκτική συγγένεια με τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση. Υπό την επιρροή του «δόγματος του προκαθορισμού» οι προτεστάντες άρχισαν να εκφράζουν την λατρεία τους προς το Θεό μέσα από αυτό που ο Βέμπερ αποκαλεί «εκκοσμικευμένο ασκητισμό». Ο

---

¹⁹⁹ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος τρίτος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, σ. 1007 – 1008.

εκκοσμικευμένος ασκητισμός δεν είναι τίποτα άλλο από την ολοκληρωτική αφοσίωση στην επιτέλεση του επαγγέλματος σαν αυτό να αποτελούσε έκφραση λατρείας των πιστών προς τον θεό. Η προσπάθεια επιτέλεσης του επαγγέλματος με τον καλύτερο δυνατό τρόπο οδήγησε στον ορθολογικό σχεδιασμό της επαγγελματικής δράσης. Ο ορθολογικός σχεδιασμός της επαγγελματικής δράσης σε συνδυασμό με το αίτημα του προτεσταντικού δόγματος προς τους πιστούς να είναι εγκρατείς, οδήγησε στην συσσώρευση κεφαλαίου με αποτέλεσμα να ευνοηθούν οι εμπορευματικές σχέσεις και η αγορά. Σταδιακά η σημασία της θρησκευτικότητας ως ηθική αιτιολόγηση της επιχειρηματικής πράξης ατόνησε, πλέον σκοπός ήταν το κέρδος και όχι κάποιου είδους πνευματική αξία στο επίπεδο της ηθικής.

Αυτή ακριβώς η υποχώρηση των αξιών πίσω από τις ανθρώπινες πράξεις των νεωτερικών υποκειμένων προβληματίζει ιδιαίτερα τον Βέμπερ. Χωρίς την ύπαρξη των αξιών ο νεωτερικός άνθρωπος κινδυνεύει να μετατραπεί σε μια υπολογιστική μηχανή στο πλαίσιο ενός βαθιά γραφειοκρατικοποιημένου κόσμου, ενός κόσμου χωρίς μια κοινώς αποδεκτή ηθική (τον ρόλο της οποίας έπαιζε η θρησκεία στις παραδοσιακές κοινωνίες) την οποία να έχουν σαν πυξίδα οι άνθρωποι, που θα απαντά σε μια σειρά από υπαρξιακά ερωτήματα. Η κυριαρχία που είχε η θρησκεία πάνω στους ανθρώπους, έρχεται τώρα να αντικατασταθεί από την κυριαρχία του ορθού λόγου, που ίσως είναι ακόμη πιο καταπιεστική αφού δεσμεύει χωρίς να δίνει υποσχέσεις ή απαντήσεις. Κάθε υποκείμενο οφείλει να αποφασίσει από μόνο του σε ερωτήματα που σχετίζονται με τις αξίες, με την ηθική, με τον προσανατολισμό του κ.α. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και να οδηγήσει τα άτομα σε προσωπικά αδιέξοδα.

Η τυπική ορθολογικότητα που κυριαρχεί στη νεωτερική κοινωνία δεν μπορεί να συνδιαλεχθεί με αξίες, αυτό που μπορεί να κάνει καλά είναι να μας βοηθήσει να βρούμε τα μέσα για την τέλεση μιας πράξης και όχι τους σκοπούς. Κάτω από την πειθαρχία της εξειδίκευσης και της γραφειοκρατίας, όμως, οι ίδιοι οι άνθρωποι μετατρέπονται και αυτοί σε μέσα, χάνοντας την ελευθερία τους και την δυνατότητα για αυτοπροσδιορισμό. Για τον Βέμπερ, κάθε άλλο παρά επιβεβαιώθηκε η αισιοδοξία του Διαφωτισμού, που ήθελε την ανθρωπότητα να ευτυχεί με τη

συνδρομή της επιστήμης και του ορθού λόγου που γκρέμιζαν ένα πεπαλαιωμένο κοσμοείδωλο.

Ο Βέμπερ, αν και γενικότερα απαισιόδοξος για το μέλλον, ελπίζει ότι τουλάχιστον κάποιοι άνθρωποι θα καταφέρουν να αντισταθούν στην καταπίεση της εργαλειοποίησης. Ο καλύτερος τρόπος να το κάνουν αυτό είναι με το να οικοδομήσουν την προσωπικότητά τους, δηλαδή να είναι αναστοχαστικοί, να παίρνουν συνειδητές αποφάσεις, να μπορούν να διαλέγουν τις αξίες που τους αντιπροσωπεύουν, στην βάση της ηθικής του καθήκοντος, κλπ. Στην ομιλία του για την «πολιτική ως επάγγελμα» ο Βέμπερ περιγράφει ένα τέτοιο αναστοχαστικό υποκείμενο, έναν χαρισματικό πολιτικό ο οποίος θα είναι σε θέση να υπολογίζει τις συνέπειες των πράξεων του και να παίρνει τις όποιες αποφάσεις έχοντας αυτήν την πληροφορία. Για τον υπολογισμό των συνεπειών των πράξεων του θα μπορεί να δεχθεί τη συνδρομή της επιστήμης, η οποία είναι μεν ακατάλληλη για να τον βοηθήσει να επιλέξει τους σκοπούς του αλλά είναι κατάλληλη για να τον βοηθήσει να υπολογίσει τον τρόπο με τον οποίο θα τους εκπληρώσει.

Παρά το γεγονός ότι και οι δυο διανοητές ενδιαφέρονται για τη μοίρα του ανθρώπου στην αστική κοινωνία οι οπτικές τους διαφέρουν μεταξύ τους θεμελιωδώς. Ο Μαρξ βλέπει την πορεία της ανθρωπότητας εξελικτικά και θεωρεί ότι αυτή υπακούει σε γενικούς νόμους οι οποίοι γίνεται να αναγνωρισθούν και να μας δώσουν και μια εικόνα της παραπέρα εξέλιξης. Ο Βέμπερ δεν βλέπει την ανθρώπινη ιστορία ως κάτι που χαρακτηρίζεται από μια ενιαία λογική, η οποία θα μπορούσε να λάβει το χαρακτήρα κοινωνικού νόμου. Ο ίδιος αντιμετωπίζει κάθε περίπτωση που ερευνά ως κάτι διακριτό (ιδιογραφικά) πιστεύοντας ότι η εύρεση γενικών ιστορικών νόμων είναι κατ' ελάχιστο προβληματική.

Κεντρικό στοιχείο του έργου του Μαρξ είναι η προσπάθεια για κινητοποίηση των μαζών (και ιδιαίτερα των προλετάρων) προς την πολιτική δράση. Η δράση αυτή έχει ως στόχο την εκπλήρωση του «πεπρωμένου» της τάξης των προλετάρων που είναι η ανατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας, που είναι αλλοτριωτική, και η οικοδόμηση της κομμουνιστικής κοινωνίας, μέσα στην οποία θα απελευθερωθεί η ανθρωπότητα. Ο Βέμπερ αποφεύγει συνειδητά να βάλει τέτοιους μεγαλεπήβολους

στόχους, θεωρεί μάλιστα ότι σαν επιστήμονας δεν νομιμοποιείται να προτείνει προς ποια κατεύθυνση θα ήταν καλό να προχωρήσει η κοινωνία, διότι η επιστήμη δεν δύναται να στηρίξει τέτοιου τύπου «αξιολογικές απαντήσεις».²⁰⁰

Τόσο ο Βέμπερ όσο και ο Μαρξ παρατηρούν ότι στην καπιταλιστική κοινωνία τα άτομα έρχονται αντιμέτωπα με συστημικές μορφές καταπίεσης (βέβαια οι οπτικές και οι αναλύσεις τους διαφέρουν). Απέναντι σε αυτήν την καταπίεση ο Μαρξ προτείνει ένα σχέδιο το οποίο θα άρει την καταπίεση με οριζόντιο τρόπο και θα απελευθερώσει ολόκληρη την κοινωνία. Ο Βέμπερ δεν έχει να προτείνει κάτι ανάλογο, και η οπτική του για το μέλλον της κοινωνίας γενικότερα είναι μάλλον απαισιόδοξη. Για τον Βέμπερ, τα νεωτερικά υποκείμενα στην παρούσα φάση μπορούν μόνο ατομικά να αντισταθούν στις συστημικές μορφές καταπίεσης (όπως είναι η κυριαρχία του ορθού λόγου) και να περισώσουν την αξιοπρέπεια τους ως ανθρώπινα όντα. Κάθε άνθρωπος οφείλει να αντισταθεί στην ισοπέδωση και να κατασκευάσει το νόημα της δικής του ύπαρξης.

Ο Μαρξ την καπιταλιστική κοινωνία την θεωρεί ανορθολογική. Θεωρεί ότι από τη φύση του ο καπιταλισμός -αν και πολύ πιο αποτελεσματικός από παλαιότερα οικονομικά συστήματα- αδυνατεί κάνει τη βέλτιστη χρήση των διαθέσιμων πόρων αλλά ούτε και μπορεί να συντονίσει την παραγωγή έτσι ώστε τα προϊόντα που παράγονται να απαντούν στις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας των κατακερματισμένων οικονομικών συμφερόντων, του προσανατολισμού της οικονομίας στο κέρδος και όχι στην κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών και στην άνιση διανομή των παραγόμενων προϊόντων. Για τον Βέμπερ ο νεωτερικός κόσμος είναι ακραία ορθολογικός, σε βαθμό που μετατρέπει τα ανθρώπινα όντα σε υπολογιστικές μηχανές. Την ελεύθερη αγορά ο Βέμπερ την βλέπει ως ένα πεδίο στο οποίο οι δρώντες έχουν την δυνατότητα προσωπικών επιλογών, άρα την ευκαιρία να διασώσουν την προσωπικότητα και την ατομική τους αξιοπρέπεια.

Στο ζήτημα της εργαλειοποίησης ο Μαρξ θα συμφωνούσε με τον Βέμπερ, όμως με βάση την δική του οπτική του η εργαλειοποίηση δεν θα εδράζονταν στην κυριαρχία

---

²⁰⁰ Βέβαια αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως συντηρητισμός στη βάση ότι έτσι είναι σαν να αποδέχεται την ήδη υπάρχουσα κατάσταση.

το ορθού λόγου, αλλά στην υποχώρηση του. Γενικότερα, ορθολογικό μπορεί να είναι μόνο το ανθρώπινο (αφού ο άνθρωπος είναι ένα ον που προγραμματίζει με το νου του τη δράση του), δηλαδή η κυριαρχία των ανθρώπων πάνω στα πράγματα και όχι των πραγμάτων πάνω στους ανθρώπους. Όταν τα πράγματα κυριαρχούν πάνω στους ανθρώπους οι άνθρωποι αποχαυνώνονται. Ο Βέμπερ στην τελική δεν λέει κάτι πολύ διαφορετικό, απλά εξ ορισμού αυτό που ο ίδιος ονοματίζει ως ορθό λόγο ο Μαρξ θα το χαρακτήριζε σαν το αντίθετο του.

Ο Βέμπερ επικρίνει τη μεθοδολογία του Μαρξ θεωρώντας ότι αυτή δεν ψάχνει το πώς πραγματικά και σφαιρικά συνέβησαν τα ιστορικά γεγονότα, αλλά επικεντρώνει μόνο σε αυτά τα ιστορικά συμβάντα τα οποία τείνουν να επιβεβαιώνουν το τελεολογικό ερμηνευτικό του σχήμα. Ο Βέμπερ είναι οπαδός μιας επιστήμης αξιολογικά ουδέτερης αν και ο ίδιος συχνά δεν καταφέρνει να τηρήσει αυτήν την αρχή όπως προδίδει το έργο του. Για τον Μαρξ, ουδέτερη επιστήμη δεν γίνεται να υπάρξει και το είδος και ο προσανατολισμός της επιστήμης που αντιστοιχεί σε κάθε κοινωνία βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το είδος της οικονομικής της βάσης (φεουδαρχία, καπιταλισμός, κομμουνισμός κλπ).

Τον σοσιαλισμό ο Βέμπερ τον αντιλαμβάνεται ως ένα σύστημα ακόμη περισσότερο παραδομένο στη γραφειοκρατία και την ορθολογικότητα. Ο κεντρικός σχεδιασμός είναι λογικό να φαντάζει στο Βέμπερ ως το ανώτερο στάδιο που μπορεί να φτάσει ένας γραφειοκρατικός μηχανισμός. Σε αυτό το πλαίσιο, η ελπίδα για διατήρηση της οντολογικής αξιοπρέπειας (όπως την αντιλαμβάνεται ο Βέμπερ) είναι ακόμη πιο ισχυρή στα σοσιαλιστικά κράτη από ότι στις καπιταλιστικές χώρες. Η ιδεολογία του Μαρξισμού από την άλλη, θεωρεί ότι η εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος σε μια κοινωνία που λειτουργεί συντονισμένα ως όλον, αυξάνει τελικά και την ατομική ελευθερία των υποκειμένων.

Οι πολιτικές ιδέες του Μαρξ είχαν τεράστιο αντίκτυπο στην ιστορία της ανθρωπότητας και οδήγησαν σε επαναστάσεις και στον πολιτικοοικονομικό μετασχηματισμό ενός μεγάλου μέρους του κόσμου. Οι ιδέες του Βέμπερ είχαν κυρίως επίδραση στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Ούτως ή άλλως και ο ίδιος δεν είχε

σαν στόχο του να κινητοποιήσει μεγάλες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις σε αντίθεση με τον Μαρξ που διακηρυγμένα ήθελε να αλλάξει τον κόσμο.

Οι πολιτικές ανησυχίες του Βέμπερ συνδέονταν κυρίως με την αγωνία του για το μέλλον του γερμανικού έθνους και αυτό φαίνεται έντονα στην ομιλία του «Η πολιτική ως επάγγελμα». Στην ομιλία αυτή, φαίνεται ανήσυχος για τη μοίρα του γερμανικού κράτους κάτω από την διεύθυνση γραφειοκρατών και μοιάζει να αναζητά πολιτικό διέξοδο στο πρόσωπο μιας χαρισματικής πολιτικής προσωπικότητας. Ο πολιτικός προσανατολισμός του είναι θα λέγαμε εθνοκεντρικός, σε αντίθεση με τον Μαρξ του οποίου οι σκοποί είναι διεθνιστικοί. Ο Βέμπερ θα μπορούσαμε να πούμε ότι βλέπει τον Διαφωτισμό να έχει διαψευστεί. Για αυτόν, η επιστημονική πρόοδος και ο ορθός λόγος όχι μόνο δεν εξασφαλίζουν στα άτομα την ευτυχία αλλά τα παγιδεύουν σε ένα σιδερένιο κλουβί. Ο Μαρξ μάλλον απομακρύνεται λιγότερο από τον Διαφωτισμό, υιοθετεί πολλά από τα αιτήματα του και διατηρεί την αισιοδοξία του. Θεωρεί ότι πολλά από τα προτάγματα του Διαφωτισμού απλά δεν έχουν εκπληρωθεί ακόμα και ότι αυτό πρόκειται να συμβεί στην κομμουνιστική κοινωνία.

Θα μπορούσαμε κάπως γενικά να πούμε, ότι μεταξύ των δυο υπάρχουν κάποια κοινά σημεία όσον αφορά στον εντοπισμό των προβλημάτων που δημιουργεί στα ανθρώπινα υποκείμενα η νεωτερική εποχή, όπως είναι για παράδειγμα η μετατροπή των ανθρώπων σε μέσα και η υποταγή τους σε απρόσωπους μηχανισμούς. Στο επίπεδο των λύσεων όμως, αλλά και στην ευρύτερη οπτικής τους, ο Μαρξ και ο Βέμπερ διαφέρουν ριζικά. Μερικές από τις πιο έντονες διαφορές τους είναι η αντίθεση νομοθετικού/ιδιογραφικού, η ατομικιστική σε σχέση με την ταξική προσέγγιση, και το τελεολογικό μοντέλο του Μαρξ σε αντίθεση με τον Βέμπερ ο οποίος προσπαθεί να κρατά αποστάσεις από τέτοιου είδους θεωρήσεις.

Βιβλιογραφία:

Μονογραφίες:

- Karl Lowith, *Max Weber and Karl Marx*, εκδ. Routledge, Λονδίνο 1993
- Max Weber, *έργα 1894 – 1920, μια ανθολογία, τόμος Β*, μτφ. επιμ. Θανάσης Γκιούρας, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα 2021
- Max Weber, *η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφ. Μιχ. Γ Κυπραίου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006
- R. Bendix, *Max Weber classic monographs, volume ii: Max Weber: an intellectual portrait*, εκδ. Routledge, Λονδίνο 1998
- Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς Βαζιούλιν, *Το γίνεσθαι της μεθόδου της επιστημονικής έρευνας του Κ. Μαρξ (Λογική πτυχή)*, μτφ. Επιμ. Τριαντάφυλλος Μειμάρης, Δημήτρης Πατέλης, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2020
- Ι. Μεσάρος, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση, προβλήματα του καιρού μας*, μτφ. Ελένη Κωνσταντέλου, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1981
- Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, μτφ. Μπάμπης Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1975

- Καρλ Μαρξ, *Για το Εβραϊκό ζήτημα*, μτφ. Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2010
- Καρλ Μαρξ, *Η 18^η Μπρυπαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2012
- Καρλ Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2010
- Καρλ Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007
- Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο* τόμος τρίτος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978
- Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, μτφ. Παναγιώτη Μαυρομάτη, εκδ. σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2009
- Καρλ Μαρξ, Φρ. Έγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, πρώτος τόμος, μτφ επιμ. Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997
- Καρλ Μαρξ, Φρ. Έγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος*, σύγχρονη επανέκδοση της ελληνικής έκδοσης του 1948
- Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και μέθοδος*, μτφ. Λένα Σακαλή, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994
- Φρίντριχ Έγκελς, *Ο Λουδοβίκος Φούερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2007

Άρθρα από συλλογικά έργα και περιοδικά:

- Gerth & Wright Mills, *'From Max Weber: Essays in Sociology'*, εκδ. Oxford Un. Press, New York 1946
- Βασίλης Ρωμανός (2010), *Η Μαρξική κριτική της Νεωτερικότητας και το πρόβλημα της ορθολογικότητας της ιστορίας*, στο Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σελ. 59 – 92.
- Βασίλης Ρωμανός, «Εργασία και Χειραφέτηση: Marx και Arendt», στο Μ.Σπυριδάκης & Χ. Καρακιουλάφη (επιμ.), *Εργασία και κοινωνία: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2010
- Βασίλης Ρωμανός, *Η γεναιολογική κριτική του Max Weber στον δυτικό εξορθολογισμό*, στο Γιάννης Κτένας (επιμ.) *Max Weber, 100 χρόνια μετά*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2020, σελ. 147 – 172.
- Θανάσης Γκιούρας (2010), *Ο Μαξ Βέμπερ και η νεωτερικότητα*, στο Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2010, σελ. 117 – 166.
- Θάνος Λίποβατς, «Ο πολυθεϊσμός των αξιών: Max Weber», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 21/2009, σελ. 1 – 28.
- ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, «Σχέση οικονομίας – πολιτικής στο πρόγραμμα του κόμματος», Κομμουνιστική Επιθεώρηση, ηλεκτρονική έκδοση, τεύχος 2 2002

Άλλα άρθρα:

- Max Weber, *Η επιστήμη ως επάγγελμα*, μτφ. Ι. Συκούτσης, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1993

- Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφ. Των φοιτητών του Πανεπιστημίου Κρήτης του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης, επιμ. Από διδάσκοντες του τμήματος, Ρέθυμνο 2004

Σύνδεσμοι

- <https://cutt.ly/9ltieAS>
- <https://bit.ly/3gZ5w4j>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Knies
- <https://poexania.wordpress.com/2017/07/14/%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CE%B3%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%85/>
- <http://tsakthan.blogspot.com/2018/05/tsakthan-daily1352018.html>